ІВАН ФРАНКО

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІНСТИТУТ
ЛІТЕРАТУРИ
ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ІВАН ФРАНКО

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ
У П'ЯТДЕСЯТИ ТОМАХ

ХУДОЖНІ ТВОРИ
ТОМИ 1—25

ІВАН ФРАНКО

ТОМ 5

ПОЕЗІЯ

ВИДАВНИЦТВО
«НАУКОВА ДУМКА»
КИЇВ — 1976

У1
Ф83

Редакційна колегія:

І. І. Басс
М. Д. Бернштейн
Г. Д. Вервес
А. Т. Гордієнко
О. І. Дей
Б. А. Деркач (заступник голови)
В. Ю. Євдокименко
О. Є. Засенко
Д. В. Затонський
С. Д. Зубков
Є. П. Кирилюк (голова)
П. Й. Колесник
Н. Є. Крутікова
В. Л. Микитась
Ф. П. Погребенник (відповідальний секретар)
Є. С. Шабліовський

Редактор тому

Ф. П. Погребенник

Упорядкування та коментарі

М. Л. Гончарука,
Ф. П. Погребенника

Редакція художньої літератури

Ф 70403—032 / М221(04)—76 передплатне—76 © Видавництво «Наукова думка», 1976 р.

ПОЕМИ

ПЕРЕДМОВА [ДО ЗБІРКИ «ПОЕМИ»]

Звичайно — крадене.
Тарас Шевченко.

Коли правда те, що головне значення поезії в тім лежить, що вона розширює нашу індивідуальність, збагачує душу такими враженнями і почуваннями, яких вона не зазнала би в звичайнім житті або не зазнала би в такій силі і ясності, то думаю, що передача чужомовної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями.

В такій думці я подаю нашій громаді отсі поеми. Дві перші належать до найстарших продуктів людського слова і людської творчості, які дійшли до наших днів. «Істар» — се виривок із старовавілонської космогонічної епопеї, що була зложена на яких 2000 літ перед Христовим різдвом і мала головною темою геройські діла і пригоди вавілонського національного героя Гішдубара (Німрода). Богиня Істар (ранішня зірниця) грає в тій поемі визначну роль, а епізод про її зступлення до аду належить до найліпше захованих частин вавілонської поеми. Те, що подано ось тут, се по змозі вірний і дослівний переклад вавілонського тексту; тільки деякі уступи додані мною для заповнення люк. Попри всю наївність старезної старовини ми бачимо тут величну символіку любові; новочасні символісти мають дуже давніх предків.

Друга поема «Сатні і Табубу» може вважатися прародичкою сучасної новели, дарма що написана була яких 200 або 250 літ перед Христом. Се також є один епізод із більшої цілості — оповідання про царевича Сатні-Хамоїса, що зрештою дійшло до нас без початку. Сила

сліпої любові у мужчини і жіночої кокетерії ледве чи була коли змальована такими простими і сильними рисами, як у тім єгипетськім творі. І тут я даю по змозі вірний переклад, не додаючи від себе ані слова, крім останніх двох рядків, що заступають місце іншого, казочного закінчення в оригіналі, де Табубу в остатній хвилі переміняється в страшну почвару.

Дальші три поеми побудовані на основі західноєвропейських середньовікових оповідань. Пайка моєї власної праці в тих творах неоднакова. Коли в «Біднім Генріху» я міг покористуватися майже зовсім чужими взірцями, то в «Поемі про білу сорочку» мені прийшлося надати оповіданню весь колорит, а в «Похороні» і ще дещо більше. Зрештою в увагах до кожної поеми я подаю її джерела, а хто цікавий, може з них виробити собі поняття про те, що в них є мойого, а що я знайшов уже готове.

Може, зустріне мене закид, пощо я літаю фантазією в такі далекі часи і краї, чому не співаю про сучасне і близьке? Винуватий! Та що пораджу на се? Як умію, так пію. Зрештою думаю, що не в тім річ, з якої бочки бере поет напій, що подає свойому народові, а в тім, який напій він подає йому, чи чисте покріпляюче вино, чи наркотик на приспання. Я наркотиками не шинкую.

Обкладинка збірки І. Франка «Поеми» (1899)

ІСТАР

Текст отсеї поеми, котрої зв'язок з епосом про Гішдубара не є ще докладно вияснений, заховався на глиняній табличці, що була зладжена для бібліотеки ассірійського царя Ассурбаніпала і в наших днях з руїн його палати відкопана англічанами. Віднайдено сю табличку, розбиту на кілька шматків, 1873 р. Я користувався німецьким перекладом її тексту, який опублікував з коментарем Е. Шрадер (Dr. Eberhard Schrader, Die Höllenfahrt der Istar, ein altbabylonisches Epos, nebst Proben assyrischer Lyrik, Giessen, 1874), а також французьким перекладом Росні (I. K. Rosny, Textes originaux, Égyptiens et Sémites, Paris, 1895). Початок і люку в другій частині доповнив я сам, користуючися уривками і зворотами оригінального тексту.

I

Поміж небом і землею
День і ніч блукає Істар,
День і ніч ридає гірко,
Небо б'є своїм риданням,
А сльозами землю мочить.
Далі перед батьком своїм,
Перед Сіном [1], стала Істар
І ламає білі руки,
І говорить теє слово:

«Горе, горе, батьку Сіне!
Розранила в мене серце,
Розранила в мене душу
Злая відьма завидюща,
Аллата, землі богиня!
На моє вона кохання
Обернула злюще око,
На героя Еабані.
І наслала скорпіона,
Що вжалив його у ногу
І звалив чудову квітку;
Із престолу золотого
Повалився геній земний.
І лишилось сиротою
Сонце ясне, чисте поле,
І ріка, й ліси дрімучі.
Вхопила та чорна відьма,
Вхопила моє кохання,
Понесла в свій дім глибокий,
В непросвітную безодню».

Пригорнув до себе доню
Батько Сін, втирає сльози
І говорить теє слово:
«Не ридай, моя дитино!
Адже знаєш, що всесильна
Мати є землі богиня,
Що й богам непереможні
Є святі її закони».

---

[1] С і н — бог місяця.

Та ще дужче заридала
Істар, ясная богиня,
І ламає білі руки,
І говорить тее слово:

«Ні, якії ж то закони?
Се є зависть тої відьми,
Се погана, низька злоба!
Не покину я ридання,
Не зупиню сліз потоку
І думками не спочину,
Поки з темного пробутку
Не добуду друга свого.
Я піду, піду, мій батьку,
В непросвітную безодню,
Стану їй самій до ока,
Кину їй в лице докором.
Поборюся з нею, батьку,
Та не силою ручною
І не зброєю зо спіжу,
Але серцем і чуттям».

І пішла блискуча Істар,
І всі думи, всі бажання
Обернула в ту країну,
Відки вороття немає;
В той далекий край гнилизни.

Істар, Сінова дочка,
Обернула весь свій помисл
На те сховище зотління,
На житло Іркалла [1], бога;
На той дім, де входять всі,
Але виходу не мають;
На той шлях, що йде ним кождий
Та ніхто не повертає;
На пробуток, де прихожий
Тінь знаходить замість світла,
Де поживою є порох,
І де стравою є глина,
Де не видно дня ніколи.

---

[1] Дослівно — великий дім, грецький Гадес.

Де житлом є вічний морок,
І де тіні, наче пташки,
Знай, літають під склепінням;
Де за всяким, хто входить у браму,
На землі виростає могила.

Істар підійшла до брами
Невідмінної країни,
Відки вороття немає,
І придверному, що був там,
Коло брами над водою,
Свою волю висловляє:

«Вартовий отсього місця,
Відчини мені сю браму!
Відчини мені ворота,
Щоб ввійшла я до нутра!
А як брами не відчиниш,
До нутра мене не впустиш,
То я кинуся на браму,
Поламаю всі завіси,
Порозвалюю одвірки
І замкй всі розіб'ю.
Випущу мерців відсіля,
Мов вовків голодних стадо,
Щоб живих вони пожерли.
І на світі швидко буде
Більш мерців, аніж живих».

Вартовий, уста розкривши,
Відозвався так до Істар,
До блискучої богині
Ось які слова сказав:

«Не сердись на мене, пані,
Не роби так, як говориш!
Я спішу твоє бажання
Передать моїй богині,
Цариці великих богів».

Воротар ввійшов у залу
Всемогучої княгині
І отсі слова сказав:

«О царице сього місця!
Істар тут, твоя сестра.
Перейшла велику воду,
Що від сонячного світу
Ділить нас.
Бачиться, вона зневажить
Захотіла заборону
Невідмінного закону».

Аллата, землі богиня,
Відкрива свої уста:

«Хто осмілився зневажить
Невідмінніï закони,
Що життям і смертю правлять?
Всі ми, мов те стяте зілля,
А вони з твердої бронзи;
Всі ми, мов трава зів'яла,
А вони, мов древо в цвіті.
О, я знаю, що пригнало
Ту сестрицю блідолицю
Через гори, через море,
Через ті великі води,
Що від сонячного світу
Ділять нас!
Заздрість, заздрість се, що ярим
Полум'ям горить у серці
І жене її до бунту
Проти вічного закону,
І жене її сюди,
Щоб на прю зо мною стати!
Та не їй зо мною пертись
І на гутірку ставать!
Ті могутні наші води,
Мов гірські потоки рвучі,
Мов великая потопа,
Хай на неї бухнуть всі!
Хай живе ось тут при мужах,
Що жінок своїх лишили
Удовами!
Хай живе ось тут з жінками,
Що я вирвала з обіймів
Мужів їх!

Хай живе ось тут з синами,
Що погибли передчасно,
Всиротили матірок!
Хай гризе тут власну душу,
Наче хліб!
Кров свою хай п'є ось тут,
Наче воду із потоку!
Поспішайся, воротарю,
Відчини їй нашу браму
І зніми одежу з неї
По старинному звичаю!»

Поспішає воротар,
Відчиняє темну браму.

«Ввійди, богине!
Твоя сповниться воля.
Радісний прихід твій буде
Для підземної палати».

Вона ввійшла у першу браму.
Він доторкнувсь її
І зняв великую корону,
Що над чолом її ясніла.

«Чом ти, чом ти, воротарю,
Зняв великую корону,
Що чоло моє вкрашала?»

«Ввійди, богине!
Землі великої цариці
Закони так велять».

Вона ввійшла в другую браму.
Він доторкнувсь її
І познімав ковтки із вух її.

«Чом ти, чом ти, воротарю,
Познімав ковтки блискучі,
Що в ухах моїх ясніли?»

«Ввійди, богине!
Землі великої цариці
Закони так велять».

Вона ввійшла у третю браму.
Він доторкнувсь її
І зняв намисто дорогеє,
Що в неї висіло на шиї.

«Чом ти, чом ти, воротарю,
Зняв намисто дорогеє,
Що мою вгинало шию?»

«Ввійди, богине!
Землі великої цариці
Закони так велять».

Вона ввійшла в четверту браму.
Він доторкнувсь її
І зняв одежу довгу, що
Її вкривала тіло.

«Чом ти, чом ти, воротарю,
З мене зняв одежу довгу,
Що моє вкривала тіло?»

«Ввійди, богине!
Землі великої цариці
Закони так велять».

Вона ввійшла у п'яту браму.
Він доторкнувсь її
І зняв із неї пояс,
Камінням дорогим набитий,
Що стан її стискав.

«Чом ти, чом ти, воротарю,
Зняв із мене добрий пояс,
Дорогим камінням вкритий,
Що обхоплював мій стан?»

«Ввійди, богине!
Землі великої цариці
Закони так велять».

Вона ввійшла у шосту браму.
Він доторкнувсь її

І з неї познімав перстені,
Що руки й ноги їй вкрашали.

«Чом ти, чом ти, воротарю,
Познімав мені браслети,
Що вкрашали в мене руки
І вкрашали в мене ноги?»

«Ввійди, богине!
Землі великої цариці
Закони так велять».

Вона ввійшла у сьому браму.
Він доторкнувсь її
І з неї зняв ослону,
Що закривала соромність її.

«Чом ти, чом ти, воротарю,
Зняв із мене сю ослону,
Що вкривала сором мій?»

«Ввійди, богине!
Землі великої цариці
Закони так велять».

Тоді богиня Істар
Ввійшла в пробуток вічний,
В країну, де ніколи
Немає зміни.

II

Землі всесильная княгиня
Побачила сестру свою
І не могла свойого гніву скрити.
«Чого прийшла сюди, блідая?
Пощо в душі своїй приносиш
Зухвальство й злість?
Чи думаеш на прю зо мною стати,
Уст своїх подихом марним
Закони вічні перегнути?»

Не втерпіла богиня Істар,
Уста свої розкрила

І все важкеє горе серця свого
В прокляттях вилила страшних.

Землі всесильная княгиня
Уста свої відкрила
І мовила до свойого слуги,
До Намтара, дала йому приказ:
«Гей, Намтаре, візьми сестру мою!
З моїх очей візьми сю божевільну,
Веди її у місце лютих кар,
Веди її на муки!
Хай очі ті її блискучі
Зожре сліпота!
Хай бедра її розкішні
Зв'ялить сухота!
Хай ноги ті її струнκії
Покривить лютий біль!
Хай те лице її рум'яне
Зв'ялить турбота!
І хай оте її гаряче серце
Втишить розпука!
Нехай за всі провини
Вона стражданням заплатить!»

І відвели богиню Істар
У місце лютих кар.
І застогнала вся земля жалібно:
Не стало на землі любові.
З ослицею осел не парувався,
І не зближався до рабині пан
З любовними речами;
Не стало в пана волі до розказу,
А у слуги до послуху охоти.

III

Нассір, слуга богів великих,
Склонився перед Гішдубаром,
І мовив так герой до нього:
«Нассіре, лети відсіля
Перед трон богів великих,
Перед трон ясного Сіна,
Перед трон прабатька Еа

І скажи їм, що ти бачив.
Істар, ранняя зірниця,
Істар, огнище любові,
У підземний світ вступила
І назад нам не верта.
Вже давно вона вступила
У те царство тьми й зотління,
Відки вороття нема.
Стогне вся земля жалібно,
І любов на ній загасла.
Не запліднює бугай корови,
Не парується з ослицею осел,
Не зближається в любови
До невольниці господар,
І не стало в пана волі до розказу,
А в слуги до послуху охоти».

Нассір, слуга богів великих,
Сповнив бажання Гішдубара
І перед троном бога Еа
Він повторив усі слова героя.
Премудрий Еа, батько всіх богів,
Могутню голову склонив
І швидко думку він одну зловив,
А кожда думка Еа — твір новий.
І став відразу перед ним
Ассусунамір,
Посланець вітроногий.
І говорив до нього батько Еа:

«Ассусунаміре, спіши
До брам землі без повороту!
Туди зверни своє лице.
Сім брам в землі без повороту,
В отім далекім царстві тління,
Нехай відчиняться перед тобою.
Могутняя землі богиня,
Цариця того краю,
Нехай тебе побачить
І втішиться тобою.
Та скоро ти згадаєш їй про Істар,
Її сестру рум'яну,
Вона спалахне гнівом,

Уста її ригатимуть прокляття.
Та ти не бійся
І жди, аж заспокоїться в їй серце,
Аж гнів її минеться,
Тоді вели їй замовчати
В ім'я богів великих.
Ти гордо випростуй свій карк
І передай їй наш приказ,
Щоб Істар, світлую богиню,
Пустила з безодні,
Із краю зотління,
Із місця кар.
Іди ж оберни свою думку
На бистру ту ріку,
Що ділить край мерців
Від сонячного світу.
Іди і покуштуй води тієї,
Щоб силу мав над нею».

IV

. . . . . .

Велика цариця землі
Почула прабатьків приказ
І вдарила грудь кулаками,
І пальці свої покусала.
І був їй приказ не в приказ,
І ласка була їй не в ласку,
І крикнула люто вона:
«Геть, Ассусунаміре, геть!
В велику, бездонну тюрму
Велю я тебе запроторить.
Підземного світу смітник —
Отсе буде страва твоя.
Підземного світу помийник —
Се буде для тебе напій.
Домівка беззахисних тіней —
Се буде палата твоя.
А паль і всі знаряди муки —
Се буде заняття твоє.
А голод і спрага довіку
Хай мучать тебе і твій плід!»

Та гордо, без ляку в душі,
Стояв Ассусунамір,
Аж поки в грізної богині
Вспокоїлося серце,
Аж поки гнів її минувся.
Тоді велів їй замовчати
В ім'я богів великих
І ще раз повторив приказ
Прабатька Еа.

Грізна богиня підземелля
Уста свої відкрила
І мовила до адського слуги:
«Намтаре, слуго мій вірний,
Поспішай у місце муки,
У безодню кар жорстоких!
Виведи відтіля бранку,
Ту сестру мою завзяту.
Хочу бачити, чи муки
Вже зламали в неї серце,
Вже розбили те завзяття,
Що сюди звело її».

Намтар, воротар пекельний,
Поспішає в місце муки,
У безодню кар жорстоких,
Та ще швидше поверта.

«О богине! О богине!
Страх трясе всім моїм тілом
І пройма мене до кості!
В місці мук і кар жорстоких
Без краси і без подоби,
В струпах, ранах, лютім болю
Не живе, але конає
Істар, ох, твоя сестра.
Та всі кари і всі муки
Не зламали в неї серця,
Не перемогли завзяття,
Не змінили в неї дум.
Не хотіла вийти Істар
Із страшного підземелля,
Поки славний Еабані
Знов не верне до життя».

Спалахнула гнівом лютим
Всемогучая княгиня,
Пані в царстві мук і тління.
Спалахнула — і поблідла,
І мовчала довгу хвилю,
Потім ось що прорекла:

«Га, вже бачу, ясно бачу,
До чого воно доходить:
Тут приказ прабатька Еа,
Там упертеє завзяття
І безумна, дика пристрасть
Божевільної сестри.
Задля них мені зламати
Віковічнії закони,
Що життя від смерті ділять?
Задля них мені байдужно
Зруйнувати всі основи
Правосуддя в моїм царстві?
Добре, хай і так вам буде!
Я невинна, піддаюся
Волі зверхників-богів».

І до Намтара сказала:
«Намтаре, слуго мій вірний,
Ну ж, іди зруйнуй палату
Правосуддя!
Розвали стовпи бронзові,
Де написані закони
Віковічні!
Опрокинь престол судейський,
Бо зступила з нього Правда
У безодню.
А тоді з країни пітьми
Виведи ту тінь марную,
Того генія земного,
Еабані!
Проведи його за брами,
Проведи його за воду,
Посади там на престолі
Золотому.
А тоді зійди ти ще раз
У безодню найтемнішу,

У країну мук жорстоких,
І зцілющою водою
Покропи богиню Істар
І віддай їй давній вигляд,
Виведи її відсіля
Геть на світ!»

Все, що мовила богиня,
Все зробив послушний Намтар.
Зруйнував палату суду,
Розвалив стовпи законів,
Опрокинув Правди трон.
І з країни пітьми вивів
Того генія земного,
І провів його за брами,
І провів його за воду,
Посадив там на престолі,
Де сидів він за життя.
Потім Істар у стражданнях
Він цілющою водою
Покропив, і знов вернула
Давня їй краса й подоба.
Відчинив їй першу браму
І віддав їй ту ослону,
Що її вкривала тіло.
Відчинив їй другу браму
І віддав їй ті перстені,
Що вкрашали руки й ноги.
Відчинив їй третю браму
І віддав коштовний пояс,
Що обхоплював їй стан.
Відчинив четверту браму
І віддав їй плащ барвистий,
Що вкривав її усю.
Відчинив їй п'яту браму
І віддав цінне намисто,
Що їй висіло на шиї.
Відчинив їй шосту браму
І віддав ковтки блискучі,
Що в ухах її ясніли,
Відчинив їй сьому браму
І віддав ясну́ корону,
Що чоло її вкрашала.

САТНІ І ТАБУБУ

Оповідання про Сатні-Хамоїса, котрого частину подаю отсе в віршованім перекладі, дійшло до нас у однім неповнім рукописі, зладженім за часів Птолемея Філадельфа (284—246 перед Христом). Чи було воно тоді ж і скомпоноване, чи, може, належить до давнішого часу, годі знати. В усякім разі автор кладе подію, описану в повісті, в дуже давні часи, коли ще єгипетські царі жили в Мемфісі. Для свого перекладу я користувався перекладом проф. Масперо (P. Maspero, Les contes populaires de l'Égypte ancienne, traduits et commentés, Paris, 1889). Епізод про Табубу був зрештою кілька разів друкований окремо по-французьки в перекладі Росні (Les textes originaux, ст. 223—224), котрим потроху користувався й я.

Одного дня царевич Сатні,
Проходячи по площі Пта,
Побачив молоду дівчину
Такої неописаної вроди,
Що не було ніде їй пари.
Блискуче, дороге каміння
Вкривало скрізь її;
За нею йшли дівчата і раби
Числом аж п'ятдесят і двоє.

Зачудувався, задивився царевич,
Забув весь світ, на неї дивлячись,
Вкінці слугу покликав молодого,
Що йшов за ним, і так сказав йому:

«Іди за сею панною як стій
Аж до її домівки:
Розвідай, як вона зоветься!»

Сквапливо молодий слуга
Побіг сповнить його приказ.
Він зупинив одну слугу панянки
І запитав її ось так:

«Хто є ся пані?»
А слуга сказала:
«Се Табубу, дочка пророка з Бастіт,
Володарка палати в Онктуї [1].
Вона спішить у храм
Молиться богові святому Пта».

З тим парубок вернув до Сатні
І передав йому невольниці слова.
І мовив Сатні:

«Вертай, перекажи тій панні ось що:
Мене послав тут Сатні-Хамоїс,
Син самодержця Усірмарі,
І сі слова велів подать тобі:

---

[1] Так звалося одне передмістя Мемфіса.

«Я дам тобі три фунти злота,
Щоб провести з тобою
Одну годину.
Коли ж противна будеш,
Я силою доб'юся свого.
Велю спровадити тебе
В таке таємне місце,
Де не знайде тебе ніхто довіку».

Вернув слуга до панни Табубу
І знов заговорив до молодої
Невольниці і все їй передав.
Аж скрикнула вона від тих речей,
Немов від лютої зневаги.
Та Табубу сама до молодого
Післанця мовила ось так:

«Покинь із сею дурою балакать!
Зближись до мене і кажи, що знаєш».

Зблизився молодий післанець
До місця, де стояла Табубу,
І мовив так:

«Я дам тобі три фунти злота,
Щоб Сатні-Хамоїс,
Син самодержця Усірмарі,
Одну годину міг пробуть з тобою.
Коли ж противна будеш,
Він силою доб'ється свого.
Велить спровадити тебе
В таке таємне місце,
Де не знайде тебе ніхто довіку».

І відповіла Табубу:
«Іди скажи царевичеві Сатні:
Я є свята, а не продажна жінка.
Коли бажаєш розкоші зо мною,
Приходь в Бубасті до мойого дому.
Там буде все готово,
Там розкоші зазнаєш ти зо мною,
І не підгляне нас ніхто.
А тут на шляху я не зупинюся,
Як продажні дівки на роздорожжі».

Коли слуга вернув назад до Сатні,
Переказав йому докладно всі слова,
Які вона сказала, ще й додав,
Немов віщуючи лиху годину:
«Нещасний, хто там буде з паном Сатні».

II

Велів собі приставить човен Сатні,
І сів на нього, й живо через Ніл
Він переплив щасливо до Бубасту.
Поперек міста йшов він все на захід,
Аж поки дім один побачив
Високий, мурами обведений довкола.
Від півночі розкинувсь гарний сад,
А перед брамою було підсіння.
Побачив кілька слуг поблизько Сатні
І запитав у них: «А чий се дім?»
Йому сказали: «Дім сей Табубу».

Пройшовши через браму в мурі, Сатні
Спинився у саду напроти дому.
Гнеть сповістили Табубу, що князь
Прийшов. Вона напроти нього
Зійшла, взяла князя за руку й мовить:

«Кленись мені, що пошануєш дім
Пророка із Бубасту
І пошануєш паню з Онктуї,
Що ось стоїть перед тобою.
В такому разі радою душею
Введу тебе з собою в сю домівку».
Вчинив князь Сатні, що вона просила,
І з нею враз піднявсь на сходи дому.
І на горішній вийшовши поверх
З красунею, оглянув гарну залу:
Вона була прикрашена цятками
З туркусів, з лазурового каміння.
Стояло там чимало пишних ліжок,
Покритих віссоном, і золоті
Чарки були завішені над ними.

В одну з тих чаш
Живенько слуги налили вина
І подали царевичеві Сатні.

А Табубу промовила до нього:
«Будь ласкав, покріпися тут!»

Та він, увесь зворушений, відмовив:
«Я не того прийшов тебе просити».

Вона вдала, немов не розуміє,
І наказала над огнем поставить
Посудину. Живенько принесли
Добірні страви й пахощі всілякі,
Приправлені для царського бенкету,
І все поклали перед Сатні;
Він забавлявся з Табубу, та все ще
Дівочого її не бачив тіла.

Вкінці сказав царевич до дівчини:
«Скінчім!.. Ходім у внутрішні покої!
Горить моя любов».

Вона ж відмовила спокійно:
«Сей дім — він твоїм домом буде,
Та я є непорочна,
Я не якась продажная дівчина.
Коли ж направду так бажаєш ти
Зо мною пить солодощі кохання,
Спиши мені заприсяжний листок
І дай мені писемно даровизну
Всіх твоїх скарбів і всього добра».

Він, оголомшений її красою, мовив:
«Нехай прийде тут писар і напише
Листи, яких бажаєш!»

Не забарився писар появиться,
І Сатні підписав для Табубу
Лист присяжний, писемну даровизну
Всіх скарбів своїх і всього добра;
Що мав, усе те записав на неї.

III

Отак пройшла година, аж нараз
Донесено царевичеві Сатні:
«Прийшли сюди твої дрібнії діти

І кличуть тата».
«Нехай ввійдуть сюди»,— промовив Сатні.

Почувши сеє, вийшла Табубу,
І надягла одежу прозірчасту
Із віссона, і знов ввійшла в покій,
Ясніючи, немов за млою місяць.
І крізь тонесеньку тканину міг
Усю її тепер побачить Сатні.
Його любов страшенно розгорілась,
Про все, про все забув він від бажання
І скрикнув:
«Табубу! Досить! Скінчім!
Ходім сповнити разом те, що знаєш!»

«Ні,— відрекла вона.— Сей дім —
Він буде твоїм домом.
Та я є непорочна,
Я не якась продажная дівчина.
Коли бажаєш ти сповнить зо мною
Своє бажання, то вели сим дітям,
Нехай підпишуться на нашім листі,
Що не жадатимуть з твого добра
Нічого від моїх дітей».

І се вволив їй Сатні.
Він привести велів своїх дітей,
Велів їм підписать на даровизні
Все те, чого хотіла Табубу.
Тоді сказав до неї:

«Ну, годі! Хай вже раз те все скінчиться!
Ходім у спальню, щоб сповнив я те,
За чим прийшов сюди».

IV

Вона ж відмовила: «Сей дім —
Він буде твоїм домом.
Та я — нескверна,
Я не є дівка низького гнізда.
Щоб я сповнила те, чого бажаєш,
Вели вперед побить своїх дітей,

Щоб не відбили від моїх дітей
Твоє насліддя!»

І Сатні, очарований любов'ю,
Й на се пристав!
«Нехай сповниться й се! — промовив він.—
Щоб наситилася ненависть серця твого!»

Тоді вона веліла повбивати
Дітей царевича перед очима батька
І тіла їх веліла крізь вікно
Повикидать котам і псам на страву.
І поки звірі жерли тіло їх,
Царевич напивався з Табубу.

І знову він промовив до дівчини:
«Та годі вже!
Ходім сповнить моє бажання...
Таж все, чого хотіла ти від мене,
Все я сповнив тобі».

Вона відмовила: «Йди в сей покій!»
Подався Сатні до покою й ліг
На ліжку з слонової кості і гебану,
А жар любви горів ще дужче в ним.

Ось надійшла і Табубу й лягла
Обік його на краю ліжка.
І Сатні руки простяга в знетямі,
Обняв чудове те дівоче тіло,
Притис до себе і сповнив нарешті
Своє гарячее бажання.

ПОЕМА ПРО БІЛУ СОРОЧКУ

Основу сеї поеми взяв я з хорватської вірші, що її найшов Фран Курелац і видав у своїй збірці хорватських пісень (Fran Kurelac, Jačke ili narodne pesme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga, Zagreb, 1871, ст. 138—147). Курелац догадується, що опублікований ним хорватський текст, найдений ним у двох відписах із XVII в., є переклад із якоїсь старонімецької поеми, зложеної, мабуть, у Відні. Ані про сей німецький оригінал, ані про того, хто і коли переклав сю поему на хорватську мову (інтересно, що переклав коломийковим розміром, хоч і неримованими куплетами!), Курелац не міг дошукатися ніяких ближчих звісток. Він тільки догадується, що поемка, в хорватському затитулована «Aleksander», в німецькому мала титул «Die schöne Juliane» (Jačke, стор. LIII). Я також не дошукувався дальших джерел сеї поеми і подаю її так, як написав під враженням хорватського тексту восени 1897 р. Завважу, що Чайченкова «Дума про княгиню-кобзаря», що має дуже подібну тему, в часі писання сеї поеми була мені незвісна.

Ой у вирій журавлі летіли,
Понад Відень ключем простяглися,
Закликали журавля одного:
«Годі, годі на гнізді сидіти,
Ходи з нами у вирій летіти!»

То не в вирій журавлі летіли,
То збиралось славнеє лицарство,
То збиралось у похід далекий
На турецьку землю ген за море.
То король німецький молоденький
Закликає лицарів хрещених,
Сам провадить німців, таліянців,
Щоб турецьку гордість присмирити,
Загребущу руку вкоротити.

Вже зібралось славнеє лицарство,
Наче хмара, Відень обступило.
Тут спочинуть між хрещеним людом,
Поки рушать в Буду по Дунаю.
Спочивають, коники сідлають,
Закликають лицарів із Відня:

«Годі, годі по дворах сидіти,
На турнірах копії ламати,
Величать в піснях красу жіночу,
В струни брязкать, мід-вино спивати!
Нуте, нуте до святого бою!
Притремо ми роги мусульману,
Проженемо турка з Віфлеєму,
І заблисне славний хрест Христовий
На соборі у Єрусалимі,
І здобудем скарби незліченні,
Що нагарбав турок по всім світі».

Жив у Відні лицар у ту пору
Олександер, знатний і побожний,
Мав він вірну жінку Юліану,
Жили любо, як голуби в парі.
Аж одної ночі із півночі
Прокидаєсь зо сну Олександер,
Прокидаєсь, тяженько зітхає,
Далі так говорить до дружини:

«Юліано, вірная дружино,
Незвичайний сон мені приснився:
Мов лечу я в криницю безодну,
Поринаю в студеную воду,
Поринаю аж на дно глибоке,
Там находжу зерно золотеє,
І воно наверх мене виносить.
Тричі вночі я зо сну будився,
Тричі мені сон той самий снився.
Видко, горе він мені віщує,
Видко, чимсь ми бога прогнівили.
Слухай, люба, на що я наважив:
Приберуся я в сталеву зброю,
Пристаю до славного лицарства,
Пристаю до Генріха міцного,
З ним піду я бусурмана бити.
Як загину — бог гріхи відпустить,
А як буде славна нам побіда,
То й на мене тая слава спаде».

Ізлякалась вірна Юліана,
Сльози ронить, біле личко клонить
І до мужа теє слово мовить:
«Олександре, господарю любий,
Не ходи ти в той похід далекий!
Серцем чую, щастя вам не буде.
Не по правді король поступає,
Султанові присягу ламає,—
Ся неправда на вас всіх помститься.
Як у тебе гріх є на сумлінні,
Можеш дома господу молиться».

Олександер їй на се говорить:
«Люба жінко, не протився тому!
Серцем чую, що се божа воля;
Що бог судить, того не минути.
Ти живи тут тихо у господі,
Доглядай порядку в нашім домі,
Від усього злого бережися,
А за мене, люба, не журися».

Юліана тихо сльози ронить,
Сльози ронить, голосно зітхає,

Поки сон їй не склепив повіки.
В сні їй ангел божий показався
І промовив ось якеє слово:

«Юліано, не протився мужу,
Та поший йому сорочку білу,
Хай усе її на собі носить:
Доки будеш ти для нього вірна,
Доти буде та сорочка біла».

Юліана супокійна стала,
Прийнялася ту сорочку шити,
А пошивши, мужеві приносить
І словами любо промовляє:

«Олександре, господарю милий,
Їдь із богом, де бог тебе кличе!
Я тут буду за тебе молиться,
Буду вірно тебе дожидати.
А отсе тобі сорочка біла,
Щоб її носив ти у поході.
Поки буде ся сорочка біла,
Поти буду я для тебе вірна».

Тихо, тихо Дунай хвилі котить
З міста Відня аж до міста Буди,
З міста Буди аж до Білгорода,
З Білгорода аж у Чорне море,
А за морем бусурман панує.
Як ті хвилі, поплило лицарство
До схід сонця на зустрічу горю.
Із лицарством лицар Олександер
В ясній зброї на воронім коні.
Проводжала його Юліана.
По Дунаю штири милі шляху,
Проводжала, плачучи прощала.
І стояла довго на дорозі,
На шпилечку кручі кам'яної,
Поки військо було видно в долі.
Поки зброї блискали до сонця,
Поки чути, як їх коні ржали,
Від копит їх земля стугоніла.
А як щезли в вечоровій тіні,

Юліана додому вернула,
Цілу нічку молилася богу,
Супокійно стала мужа ждати.

Ой рожево сонечко сходило,
Та запало за кроваву хмару.
То не сонце так рожево сходить,
То лицарські стяги з вітром б'ються.
А спереду король молоденький,
Наче квітка помежи квітками,
Весь у зброї посеред лицарства.
Весь він радість, певність і надія,
В бій рушає, мало не співає,
Рад на крилах за Босфор летіти,
Впасти градом на карки турецькі,
У Нікеї завтра ночувати.

Ой рожево сонечко сходило,
Та запало за кроваву хмару.
Пишно війська дійшли до Дунаю,
Мов три ріки золотохвилясті;
Пишно стали в Константинополі,
На могучі човни посідали,
А надія дула їм в вітрила,
Тверда віра їх вела на берег,
Далі, далі в бусурманську землю.
Та не те їх за Босфором ждало.
Край Анкіри в бусурманськім краю
Свій остатній табір таборили.
Обступила їх турецька сила
І закрила, наче сонце хмара.
Гей, погиб там король молоденький,
Полягло лицарство коло нього.
Хто не згинув на кровавім полі,
Той кайдани двигав у неволі.

Олександер тож в полон попався.
Хоч у бою він хоробро бився,
Та не мав на своїм тілі рани.
Тільки шаблю турки пощербили,
Ясний панцир на нім порубали,
Збили шолом з голови на землю
І без зброї вхопили в неволю.

Не багато там взяли в неволю,
Всіх заледве штириста й чотири.
Всім їм руки назад пов'язали
І погнали в путах до Нікеї.
А за ними турки з батогами,
Перед ними аги й баші люті,
А на списах голови лицарські.
А передній піс на вістрі вбиту
Королівську голову криваву —
Султанові найлюбіші дари.

У Нікеї баші і візири
Бенкетують чотири неділі,
А на п'ятий бранців паювали.
І дістався бранець Олександер
Османові з міста Трапезунда.
І погнав його Осман жорстокий
У далеку, незвісну країну,
У кайданах, але не самого,
З ним ще вісім бранців християнських.
І велів їх у ярма впрягати,
Велів ними переліг орати.

Так минуло ціле боже літо:
Олександер у ярмі хилився,
Плуга тягав, важкі скиби краяв;
Та сорочка все на ньому біла,
Мовби тільки нині рано вбрана.
Здивувались погоничі турки,
Османові теє диво кажуть.
І велів він бранця відпрягати,
Перед себе привести негайно.
Олександер Осману вклонився;
Сей до нього теє слово мовить:
«Олександре, бранче-християнине,
Що за диво: робиш ти все літо,
Плуга тягнеш, тяжкі скиби краєш,
Сам зчорнів ти, мов земля святая,
А сорочка в тебе сніжно-біла,
Хоч її ти не скидав ні разу?»

Відмовляє бранець Олександер:
«Ой Османе, є тут справді диво.

Є у мене вірная дружина
Юліана в славнім місті Відні.
Як в дорогу мене виряджала,
То дала мені отсю сорочку
І сказала: «Господарю милий,
Ось тобі нова сорочка біла,
Щоб її носив ти у поході.
Поки буде ся сорочка біла,
Поти буду я для тебе вірна».

То Осман, почувши тее диво,
Кличе свого бега Галанбега
І такі йому слова говорить:
«Галанбеже, витязю мій вірний,
Ізбирайся в далеку дорогу
Аж до міста Відня над Дунаєм.
Допитайся там до Юліани,
Що є жінка Олександра-бранця.
Не пожалуй золота ні срібла,
Не пожалуй дорогих дарунків,
А найпаче хитрої підмови,
Щоб та жінка шлюб свій ізламала,
Із тобою нічку ночувала.
Коли мудро сее діло справиш,
Дам тобі я срібла, злота много,
Ще й свойого коня вороного».

Галанбег не гаявся ні хвилі,
Щоб сповнити Османову волю.
Він до Відня живо прибуває,
Шле післанця у двір Олександрів,
Юліану на розмову просить.
Юліана гостя к собі просить
І до нього словами говорить:
«Ой ти гостю з далекого краю,
Що за вісті маєш ти для мене,
Що мене ти на розмову просиш?»

Відмовляє Галанбег на тее:
«Чи се ти є пані Юліана,
Вірна жінка Олександра того,
Що є бранцем у турецькім краю

У Османа-баші в Трапезунді
І в ярмі там чорну землю оре?»

Защеміло в Юліани серце,
Закрутились у очицях сльози,
Та здержала лютий біль у собі
І спокійно бега запитала:
«А скажи по правді, гостю милий,
Чи той бранець здоров у неволі,
Чи там має хоч сорочку білу?»

Відмовляє Галанбег на тее:
«Не хоруе муж твій у неволі
І сорочки не зміняв від року,
Та як сніг вона на ньому біла.
Ти ж послухай, пані Юліано,
Що тобі перекажу від нього:
Ізламай ти шлюбную присягу,
Перебудь зо мною сюю нічку,
То кленуся тобі Магометом,
Швидко вийде муж твій на свободу.
А не схочеш ти сього вчинити,
То загине муж твій у неволі,
Не побачиш ти його довіку».

Защеміло в Юліани серце,
Закрутились у очицях сльози,
Та здавила лютий біль у собі
І спокійно бегові сказала:
«Гостю любий, пережди сю днину,
Най сю справу добре обміркую.
Бо важке, як камінь, твоє слово,
Як полин, гірке для серця мого.
Завтра рано дам тобі я знати,
Чого маєш ти від мене ждати».

Юліана цілу ніч не спала,
Сльози ронить, ревно бога молить:
«Боже милий, дай мені пораду,
Що чинити, щоб не поблудити?
Се ж я в темнім борі заблудила:
Відси пропасть, а відти безодня.

Шлюб зламати — мужа слобонити?
Мужа втратить — зберегти присягу?»

Аж над раном добре нагадала,
Галанбегу карту написала:
«Гостю милий, не дай того, боже,
Щоб сповнила я твоє бажання,
Осквернила мого мужа ложе
І зламала те, що шлюбувала!
Як я вірно додержу присяги,
То сам бог на мене ласкав буде,
Мого мужа виведе з неволі.
А як нині присягу зламаю,
То себе згублю і мужа свого».

Се списала, зараз відіслала,
А сама щось інше нагадала,
Роздобула все чернече вбрання,
Взяла свої гуслі чарівнії,
Серед ночі дім свій попрощала,
Геть із Відня рушила в дорогу.
А дві милі за містом у гаю —
Там стояла капличка малая.
Там зайшла раненько Юліана,
Скинула жіночі пишні вбори,
Надягла чернечу довгу рясу;
Обтяла жіночі пишні коси,
Почепила бороду старечу,
Через плечі гуслі пов'язала,
Свої вбори в землю закопала
І пішла на схід понад Дунаєм.

Вандрувала три дні без пригоди.
Стала третя нічка западати,
Що за гамір в городі зробився?
Сурми грають, ясні зброї світять.
З-під копита в коней іскри скачуть.
І юрбами люд біжить цікавий
На проїжджих турків поглядіти.
Бучно їде Галанбег із Відня,
Вколо нього двадцять яничарів,
А прислуги ще й удвоє більше.

Заїжджають на ніч до господи,
Засідають до вечері живо.

Аж ось чути гуки на рундуці:
Плачуть гуслі, мов мала дитина,
Не то плачуть, не то промовляють,
То гудуть, неначе пчілка в маю,
Розбивають тугу, наче хмару,
Піднімають веселість у серці.
Встали турки, кинули вечерю,
Їм музика слух заполонила.

Галанбег ось на рундук виходить
Поглядіти, хто так дивно грає.
Коли бачить — черчик подорожній.
То до нього чемно він підходить
І словами приязно говорить:
«Будь здоровий, черче подорожній!
А куди се бог тебе провадить?»

Відмовляє черчик подорожній:
«Будь здоровий, пане мій ласкавий!
Я мандрую з далекого краю
До святого місця Палестини,
До божого гробу на поклони».

Врадувався Галанбег немало
І черцеві теє слово мовить:
«Чесний отче, їдь ураз зо мною!
Будеш ти нам у дорозі грати,
Наші душі грою звеселяти,
За се маєш три заплати в мене:
Першу плату — коня верхового,
Другу плату — страву у господі,
Третю плату — захист у дорозі».

Юліана радо се приймила,
З Галанбегом рушила в дорогу.

Вандрували чотири неділі,
Аж прибули в Іконію-місто.
Тут говорить чернець подорожній:
«Ой мій пане, беже Галанбеже,

Ось тут наші шляхи розійшлися:
Мені вправо до божого гробу,
Тобі вліво до Османа твого».

Відмовляє Галанбег на тее:
«Чесний отче, вволи мою волю,
Їдь зо мною до Османа мого!
Звесели ти його душу грою —
Певне, того не будеш жаліти».

Не перечить черчик подорожній,
Іде з бегом до Османа-паші.
Як до міста полем доїжджали,
То побачив черчик подорожній
Бідних бранців при роботі в ярмах,
А між ними й Олександра свого.
У ярмі він аж дугою гнеться,
Звисли руки від тяжкої муки,
Почорніло личенько рум'яне,
Лиш сорочка все на ньому біла,
Мовби тільки нині зрана вбрана.

Прибуває Галанбег у місто,
То Осман його до себе кличе
І здалека сміхом зустрічає:
«Галанбеже, витязю мій вірний,
Знать, тобі не дуже пощастило,
Не здобув у Відні ти побіди,
Срібла-злота заслужить не здужав
Ані мого коня вороного!
Ще сорочка в Олександра біла,
Ні крихітки не забрукалася».

Відмовляє Галанбег по правді:
«Ой Османе, мій ласкавий пане!
Хоронив Аллах мене в дорозі,
Та я в Відні не здобув нічого.
А проте я не жалію ходу,
Ані труду в далекій дорозі,
Ані кошту, що на ній потратив,
Бо побачив я велике диво —
Жінку бранця твого Олександра.
Її вроду я хвалить не буду,

Бо хто може вихвалити гідно
Дня віщунку, золоту зірницю
До схід сонця в пурпуровім блиску?
І хто може вихвалити гідно
Весняної пахощі чудові,
Жайворонка металічні трелі,
Тихий чар криниці лісової,
Холод гаю чи тишу півночі?
Та не так її чарує врода,
Як той блиск невинності сніжної,
Що ним постать вся її ясніє —
Як той запах чистоти святої,
Що вбиває всяку думку грішну,
Всякий порив низький в нашім серці,
Не пускає й помислу брудного,
Щоб хоч раз до неї доторкнувся.
Та найбільші в її очі чари,
І видніє рівна, сильна воля,
До добра незламна постанова.
Вір мені, Османе, любий пане,
Я ж не є хлопчина головусий
І з жіноцтвом діла мав чимало!
Та коли сю жінку я побачив,
Око в око з нею зустрінувся,
А в душі мав свідомість погану,
Що її повинен підмовляти
На негідне, на ганебне діло —
То такий я стид почув у серці,
Мов на матір руку піднімаю».

Усміхнувсь Осман на тую мову.
«Ой мій друже, беже Галанбеже,
Справді диво мусило там статься,
Що тебе поетом ізробило!
Та се що за чоловік з тобою?»

«Ой, Османе, мій ласкавий пане,
Се є чесний черчик подорожній,
Що мандрує до божого гробу.
Він музика, пане, пречудовий,
Всю дорогу веселив нам душу,
Розганяв своєю грою тугу,
То я, пане, взяв його з собою,

Щоб і ти знав солодощі тії,
Щоб пізнав ти його тонів чари».

І велів Осман черцеві грати.
Полилися чародійні тони,
Полонили серце у Османа.
І не міг від них він відірваться:
День би слухав і цілую нічку,
Пив би їх, мов спраглий зимну воду.

Так минули чотири неділі.
Промовляє черчик подорожній:
«Ой, Османе, мій ласкавий пане,
Час мені вже тобі поклониться,
У дорогу дальшую збираться,
У дорогу до божого гробу».

Відмовляє тут Осман черцеві:
«Жаль мені з тобою розставаться,
Та не можна й силою держати.
А за те, що своїх тонів чаром
Чарував ти моє серце досі,
Розганяв мою тоску так часто,
Веселив мене в тяжких годинах,
Я даю тобі багаті дари:
Срібло, злото, дорогу одежу,
Вороного коня верхового
І сторожу ще для супроводу».

Відмовляє черчик подорожній:
«Ой, Османе, мій ласкавий пане,
Не даруй мені ти срібла, злота,
Бо я богу шлюбував на бідність.
Не для мене дорога одежа —
Буде з мене сеї ряси досить.
Не прийму я й коня верхового,
Бо я богу шлюбувався пішки
До святого гробу мандрувати.
І не шли сторожі ти зо мною —
Бог — моя сторожа найпевніша,
Другий сторож — порожня кишеня,
А ще третій — гуслі ті співучі.
Та коли твоя велика ласка

Чим слугу свойого вдарувати,
То даруй мені одного бранця
З тих, що там за містом в плузі орють.
Та й ще дай нам лист на обезпеку,
Підпиши ім'я своє на ньому
І привісь султанської печаті,
Щоб нас турки вільно пропустили,
Кривим оком на нас не гляділи».

Полюбились ті слова черцеві,
Полюбились Османові дуже.
Зараз каже дрібно лист писати,
Злоті букви по рожевім полі,
Шнур шовковий крізь папір продіти
І печать велику прикріпити,
А потому Галанбега кличе:
«Ой мій друже, беже Галанбеже,
Йди на поле з тим черцем у парі,
Дай йому там бранця до вибору:
Кого хоче, той його най буде!»

І подався Галанбег у поле,
Там, де в ярмах бідні бранці ходять.
І говорить Галанбег черцеві:
«Чесний отче, ось тобі ті бранці,
Кого хочеш, щоб тобі пустити?»

Відмовляє тут чернець розумно:
«Ой мій пане, беже Галанбеже,
Не моє тут діло вибирати;
Кого хочеш, сам пусти зо мною!»

І говорить Галанбег черцеві:
«Відпущу з тобою Олександра,
Того бранця у сорочці білій,
Не для нього се зроблю, їй-богу,
А для жінки його Юліани».

Познімали з Олександра шлеї,
Розкували з рук і з ніг кайдани,
І подався він з черцем в дорогу,
В Палестину до божого гробу.
Як при божім гробі помолились

І святому місцю поклонились,
Подалися до рідного краю
А як вже до Відня наближались,
Мали в город ще дві милі шляху,
То засіли разом спочивати
При каплиці в зеленій діброві.

«Олександре,— так чернець говорить,—
Друже любий, треба нам розстаться,
Бо тут наші шляхи розійшлися.
Ти наліво в Відень подасися,
Я направо в монастир свій мушу».

Гей заплакав Олександер ревно
І черцеві в ноги поклонився.
«Чесний отче, вічне вам спасибі,
Що мене з ярма ви слобонили!
Жити буду чи вмирати буду,
А довіку ваш невольник буду,
Все, що маю, нехай ваше буде».

Усміхнувся черчик подорожній.
«Не обіцюй, Олександре брате,
Більше того, ніж можеш здержати.
Адже в тебе є сім'я лицарська,
Є дружина вірна, молодая!»

Відмовляє Олександер гірко:
«Чесний отче, жаль мені на неї,
Що, почувши про мою неволю,
Не подбала мене слобонити.
Не хочу я більше жити з нею!
В монастир у черці пострижуся,
Щоб тобі по бозі буть слугою».

Усміхнувся черчик подорожній,
Олександра він бере за слово:
«Олександре, брате мій коханий!
Коли се твоє лицарське слово
І твердая, чесна постанова —
Присягнися тут, в отсій каплиці,
Підпишися тут, на сім папері,
Що на ньому є печать турецька:

Підпишися, що моїм слугою
Хочеш бути, доки будеш жити».

Олександер пристає на теє,
У каплиці щиро присягає,
На турецькій карті запис пише,
А списавши, віддає черцеві.

Тут оба сердечно попрощались,
Своїм шляхом кождий подалися:
Олександер на битий гостинець,
Що до Відня попід гори в'ється,
А чернець у гаю заховався.
За хвилину в каплицю вернувся:
Зняв із себе весь убір чернечий,
Видобув свої жіночі вбори,
Вмив лице криничною водою —
І не стало тут черця старого,
Появилась Юліана-краля.
То прибравшись у жіночі вбори,
Помоливши у каплиці щиро,
Вона живо простими стежками
У свій двір у Відень поспішила.

Там її свекруха зустрічає,
Олександра старенькая мати,
Зустрічає і словами лає:
«Ей красуне, жінко віроломна,
Де се ти так довго пропадала?
Нема в тебе бога ні сумління,
Що таємно дім свій полишила,
Ціле літо безвісті блукала,
Певно, любка іншого шукала».

Відмовляє втішно Юліана:
«Мамко люба, не турбуйся мною!
Вже я знаю, як себе правдати.
Та послухай, що є в нас нового!
Маю звістку певну через люде,
Що сьогодні верне Олександер,
Любий муж мій, а твій син коханий,
Із неволі з турецького краю».

Та свекруха гнівно відмовляє:
«Волів би він там і пропадати,
Ніж тут має на таке вертати!
Не на радість він тобі явиться
І не радість він собі застане».

Та ось чути гомін вулицями,
Здвиг народу валом напливає,
Олександрів палац обступає.
І лунають крики попід небо:
«Олександер повернув з неволі!»

Вибігають його зустрічати
Юліана і старая мати.
Юліана з ним вітаться хоче,
Як подоба шлюбній жінці з мужем,
Та свекруха її відпихає
І словами гнівно промовляє:
«Стій, негідна жінко, віроломна!
Не посмій до нього доторкнуться!
Нема в тебе бога ні сумління.
Ти безстидно шлюб святий зламала,
Ціле літо з дому пропадала,
Десь за іншим любасом ходила».

Затремтіла, зблідла Юліана,
До свекрухи жалісно говорить:
«Най вам, мамко, бог не пам'ятає,
Що мене ви так позневажали
Перед домом, перед всім народом!
Олександре, любее подружжя,
Не хочу вітатися з тобою,
Не промовлю словечка до тебе
І не з'їм з тобою ложки страви,
Поки суд нас не розсудить правий.
Видай завтра пишную гостину,
Запроси всіх кревних і знайомих:
Перед ними я до ока стану
І поставлю своїх свідків вірних,
А тоді вже най мене всі судять».

Се сказала, сльози повтирала
І сховалась у свої покої.

Олександер мамі докоряє:
«Мамо, мамо, що ви наробили
Любій стиду, а мені турботи!
Юліана чесна жінка, мамо,
Я на се найліпший доказ маю.
Ще як з дому у похід ішов я,
То дала мені сорочку білу,
А при тому сі слова сказала:
«Доки буде ся сорочка біла,
Доти, любий, буду тобі вірна».
І я мав на собі сю сорочку
Рік, матусю, і ще три неділі,
І погляньте — вона й досі біла».

Стара мати гнівом запалала,
В Олександра вирвала сорочку
І говорить: «Чари, синку, чари!
Ти не вір їм, правди добивайся!
Ось пожди лиш, я сорочку тую
В церкві зложу на святім престолі,
Хай лежить там усю ніч до рана —
Оттоді напевно щезнуть чари
І побачиш, що то з неї буде».

Не перечить Олександер мамі,
Бо в самого серце повне жалю,
Повне жалю й темної зневіри.
Бач, дружина, хоч як була щира,
А за нього в ярмі не подбала,
Ще й все літо з дому пропадала!

Ніч минула, рано засвітало,
Ба вже сонце вгору піднялося —
В Юліани у покоях тихо.
Вже зібрались в Олександра в домі
Пишні гості, графи та барони,
Вся родина, други і знайомі.
Олександра щиро всі вітають,
Про далекі сторони питають —
Та немає радості в світлиці,
І на серці в кождого мов камінь.

Час уже би суд розпочинати,
Та немає пані Юліани,

Не виходить із своїх покоїв.
Та ось входить Олександра мати
Вся блідая, лиш блищаться очі,
А в руках держить брудну сорочку,
Ту сорочку вгору піднімає
І до сина стиха промовляє:
«Бачиш, сину, що знайшла я нині!
Щезли чари на святім престолі,
Ось що стало з білої сорочки!»

Затремтіло в Олександра тіло,
А за серце мов кліщами стисло.
«Горе,— зойкнув,— горе мені, мамо!
Не на радість я вернув з неволі!
Та що діять! Що робити буду!
Краще правду раз переболіти,
Як неправду в пазусі ховати.
Бо неправда, як гадюка люта,
Розвинеться, в саме серце вп'ється!»

І велить покликать Юліану.
Та даремно до її покоїв
Стука мати, стукають і слуги —
У покоях тихо, наче в гробі.

Аж ось чути — на рундуці грає:
Плачуть гуслі, як мала дитина,
Не то плачуть, не то промовляють,
Кождим тоном за серце хапають.
Стрепенувся нагло Олександер
І до гостей сквапно промовляє:
«Гості любі, свояки кохані,
Підождіте хвилечку на мене!
Бо я добре сю музику знаю,
Бо се грає той чернець побожний,
Що мене він вивів із неволі.
То хочу я його запросити,
В своїм домі чесно вчастувати».

Олександер на рундук виходить
І черцеві кланяється в ноги,
Його руки горячо цілує
І слізьми гіркими обливає.

І черця він просить до світлиці,
Садовить на почесному місці,
Сам покірно за ним становиться,
Щоб черцеві як слуга служити.

То чернець по гостях поглядає,
Олександру теє слово мовить:
«Олександре, господарю милий,
Чесних гостей в твоїм домі много,
Але де ж твоя дружина вірна?
Чом вона між гістьми не ясніє,
Чом не служить гостям, як звичайно?»

Олександер сльози утирає
І до мами стиха промовляє:
«Кажіть, мамо, замки розбивати,
Приведіте Юліану конче!»

Поспішає стара мати живо,
Каже слугам замки розбивати.
Ще живіше до гостей вернула
І говорить голосно до сина:
«Дарма, сину, замки розбивати!
Всі покої я перешукала,
Та немає в жаднім Юліани.
Видно, знала, чим та пахне справа,
І ще ніччю навтеки вдалася!»

Жах пішов холодний по всім зборі.
Затремтіли лицарі старії,
Всіх за серце мов кліщами стисло.
Ганьба, ганьба, ганьба Юліані!
Сама вчора суду зажадала,
Та не сміла суду дожидати.

Олександер, мов прибитий, гнеться.
Тут чернець побожний виступає,
Супокійно з пазухи виймає
Той рожевий лист пергаменовий,
Що на ньому підпис був Османів
І вчорашній запис Олександрів.
На столі той лист він розвертає
І говорить ось якеє слово:

«Олександре, господарю любий,
Чи се той є лист пергаменовий,
Що тебе ним випустив з неволі
Осман-баша в місті Трапезунді?»

«Чесний отче, се той лист рожевий,
І тобі за нього вічна дяка!»

«Олександре, ще скажи при свідках,
Чи се твій є запис на тім листі,
Що шлюбуєш ти мені служити
Невідступно, доки будеш жити?»

«Чесний отче, справді се мій запис —
Власноручний підпис мій на ньому».

«Олександре, ще скажи при свідках,
Чи стоїш ти твердо ще в тім слові,
Чи бажаєш, може, вільним бути?»

«Чесний отче, що мені та воля,
Як не стало раптом серця мого,
Як не стало вірної дружини!
Ой розбила моє серце скрута,
Погасила сонечко розпука,
Ізрадила мене Юліана,
Ізрадила й кинула самого!
Не хочу я тут ні хвилі жити,
Йду тобі я в монастир служити».

«Олександре, добре нагадайся,
Щоб не було каяття запізно!
Твоя жінка слова не сказала,
Як же можеш заочно судити?
Чи се вже таке є певне діло,
Що втекла вона, злякавшись суду?
Може, свідків лиш пішла шукати!
І чи се вже незрушима правда,
Що зламала шлюбную присягу?»

Відмовляє Олександер гнівно:
«Чесний отче, маю доказ, маю!
Бач, моя сорочка почорніла!»

Відмовляє тут чернець суворо:
«Чи се певно та сама сорочка?
І чи сам ти не згрішив душею,
А вона за гріх твій почорніла?»

Заіскрились в Олександра очі,
І за серце вхопила досада,
І він скрикнув: «Годі, отче, годі!
Щезла віра й жаль із серця мого!
Вбий же, боже, ту невірну жінку,
Най довіку втіхи не зазнає,
Най до смерті не знайде спокою,
Най змією жре її розпука
За ту ганьбу, що мені зробила!»

Застогнав тут черчик подорожній,
Застогнав тут, мов від злої рани,
Руки зносить, поглядом благає:
«Стій, нещасний, угамуй ту мову!
Сам себе ти нею побиваєш!
Сам не знаєш, бідний, що говориш,
Сам не знаєш, до кого говориш!
Придивися ти мені близенько,
Прислухайся до голосу мого!
Та невже мовчить у тебе серце?
Невже так воно закаменіло,
Що мене пізнать воно не може?
Олександре, друже мій єдиний!»

Теє мовить, бороду зриває,
Відкидає геть каптур чернечий,
Відкриває свої білі груди,
Олександру кидаєсь в обійми.

Олександер слова не говорить,
Лиш з очей гарячі сльози ронить,
До грудей подружжя любе тисне,
Та їй в очі глянути не сміє,
Сльози ронить, тяженько зітхає,
Далі теє слово промовляє:

«Горе, горе! Знать, тяжка неволя
Мої очі сильно засліпила,

Мої уха сильно заглушила,
Моє серце в камінь застудила,
Що тебе я не пізнав відразу,
Юліано, жінко моя мила!»

Теє мовить і голову клонить,
Юліани ноги він цілує,
А з ним разом його стара мати.
А всі гості, графи та барони
Юліану величати стали.
І пішла по світі її слава,
І не згине, доки світу стане,
Доки в світі є ще добрі люди,
Доки пісня серце їх чарує.

Ось вам пісня, ось і величання:
Нема цвіту кращого на світі,
Як жіноче вірнеє кохання.

ПОХОРОН

Легенда про великого грішника, що навертається на праведний шлях візією свого власного похорону, стрічається часто в житіях святих та пришпилилася в Іспанії до оповідань про грішне життя Дон-Жуана де-Тенорio. Може, закинуть мені, що я позбавив сю легенду аскетично-релігійних мотивів і переніс її на чисто світський грунт, — але й се в значній мірі зроблено вже в оповіданні про Дон-Жуана. На сій старій основі я спробував виткати нові взірці. Наш час великих класових і національних антагонізмів має значно відмінне поняття про великого грішника, ніж час Філіппа II і Торквемади. В тім однім пункті я позволив собі трохи змодернізувати стару легенду, лишаючи, зрештою, її основу незмінену з усіми її алегоріями і символами. Може, стріне мене закид, що все тут занадто темне і невмотивоване. Що ж, такий закид буде потроху і оправданий, та я думаю, що, вглибившися трохи і прочитавши поему другий раз, кождий побачить, що вона не так-то дуже й темна. Зрештою, кому нелюбо, нехай і не читає.

I

Велика зала світлом вся залита.
Горять лампи й рясній жирандолі,
І повінь іскор, наче стежка бита,

У дзеркалах великих лллється долі.
Там на галерії музика грає,
Гримить, то плаче, мов дитина в полі.

Посеред зали стіл довжезний сяє
Від срібла, скла й точеного кришталю,
І довгий ряд букетів розділяє,

Мов скиба із смарагдів і коралю,
Вподовж його сніжисто-біле поле.
Вельможне панство заповнило залю:

Блиск туалет аж сліпить око кволе;
Горять алмази, чути шелест шовку,
А блиск очей красунь аж серце коле.

Мов п'яний, зір блукає: тут головку
Чудову схопить, там лице марсове,
Там сніжно-білу шийку. Без умовку

Розмова лллється, клекотить чудове
Гудіння, де сотки шумних привітань,
Солодкі шепти, срібний сміх, перлове

Признання, град уриваних запитань
Мішається, витворює вражіння
Живої маси, де з турбот і скитань

Втишається душа, щеза сумління,
Все одиничне тає, пропадає,
Живе лиш тлум, гуртове сотворіння.

Ось панство звільна при столі сідає.
Довжезний ряд — по черзі, чорні фраки
Й цвітисті строї. Тихо доглядає

Порядку служба; думав би, що таки
Сам з себе кождий там сів, де належить
За честь, літа й службовії відзнаки.

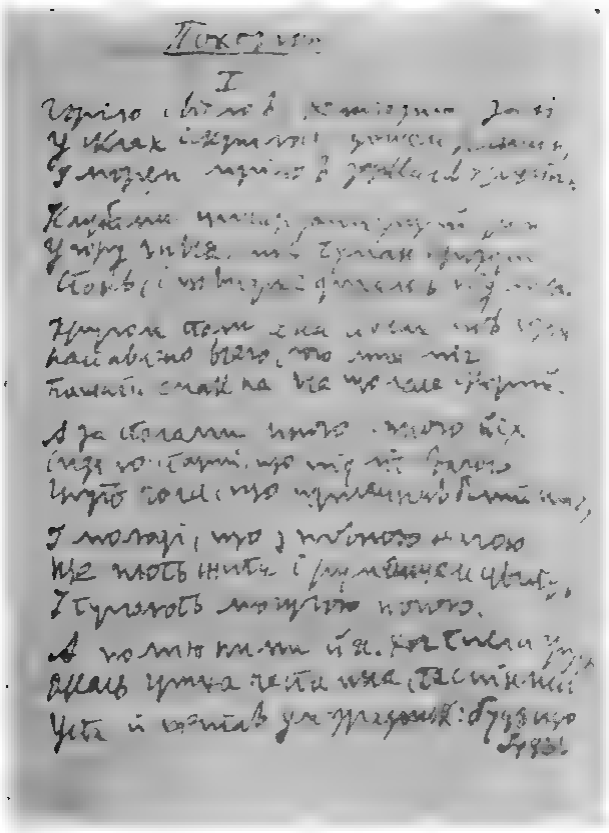

Сторінка автографа чорнового варіанта поеми І Франка «Похорон»

Почався бенкет. Шумно! Не бентежить
Нікого з тих шести соток ізбранних
Ніяке горе, шляху їх не стежить

Ніякий ворог, в ясних блисках ранних,
У пурпуровім сяйві перед ними
Весь світ. Нема убогих, безталанних!

Так дзвінко ті сміються херувими
У модних сукнях! Щиро так жартують
Пани створіння! Мов солодкі рими

Складаються в гармонію, римують
Розмови, й брязкіт срібної посуди,
І колір вин, що в келихах шумують.

Свобода тут підносить кожді груди,
І радістю палають кожді очі,
І гордощами, що минули труди,

Що день настав після страшної ночі!
Здобута величезная побіда,
Не зможе вже піднятись і не схоче

Грізна рука розбитого сусіда.

II

І я сидів на бенкеті між ними,
Та не було в моїому серці тону
Веселості й свободи ні краплини.

Мов Юда той серед синедріону,
Котрому він Христа продав на муки,
Так я сидів на бенкеті отсьому.

І я, всміхаючись, стискав ті руки,
Щойно з крові братів моїх обмиті,
І ссали грудь мою їдкі гадюки.

Блискучі дами, радощами ситі,
Гляділи то цікаво, то згірдливо
На мене й усміхи душили скригі.

А я, хоч серце рвалося, ліниво,
Спокійно поводив по них очима
І усміхавсь — щасливо чи сонливо.

Музика грає... В моїм мозку блима
Якийсь там огник, спомин незабутий,
І враз він різко заскрипів дверима,

І рій якийсь ввірвавсь кровавий, лютий,
І крик піднявся, плач і зубний скрегіт:
«Ти зрадник! Зрадник! Зрадив люд закутий».

Музика грає, мов чортівський регіт,
Мені ж мороз подрав поза спиною,
І тілом затрусив смертельний дрегіт.

Ох, та музика! Пощо там за мною
Вона реве і душу всю термосить,
Мов вітер пустку з ветхою стіною?

Чого та скрипка плаче і голосить,
Мов сто мамів ридає за синами?
Чого той бас реве і помсти просить?

Пощо мені такими голосами
Пригадувати те, чого й без того
До гробової не забуду ями?

Я ж тямлю: позавчора ще нас много
Грізною армією йшло до бою,
А кождий повен був огню святого.

Я ж тямлю: за права людей, за волю
Ми піднялись на кривдників відвічних,
Своєю кров'ю всім купити долю.

Вже много військ їм ми розбили стрічних,
З землею много їх твердинь зрівняли
І славою діл своїх героїчних

Ми решту, як зайців, все далі гнали.
Ті, що тепер так бучно бенкетують,
Як цупко ще позавчора втікали!

Тепер вдають хоробрих і жартують,
Та, певно, ще їм дрож по нервах ходить.
Аж на побитих страх свій відкатують!

О, страх найгіршую жорстокість родить!
Я тямлю, як ми їх зігнали в купу,
Як рибу в сак. Ось-ось перегородить

Наш відділ їм утеку в нічку глупу!
Ось наш залізний перстень їх обхопить
І впре в долину, мов пшоно у ступу,

І всю їх міць в їх власній крові втопить.
Вже все було на той удар готове,
Вже руки ждали за мечі ухопить,

Завзяття тліло тисячоголове,
І зуби зціплені знаку чекали,
І в грудях спертий дух, уста без мови...

Вони ж, мов вівці ті в кошарі, спали;
Безрадність і зневіра в власні сили
Їм обережність навіть відібрали.

Один лише не спав, один в тій хвили
Про всіх їх думав — князь он той, з лицем
Блідим, мов труп, он той дідусь похилий!

Він, за старця перебраний, тихцем
Прийшов до мене і почав шептати...
Прикинувсь моїм ангелом, вітцем!

Він, сатана, аж плакав, щоб налляти
Мені крізь вухо в саму душу трути,
Щоб свій язик гадючий підіпхати

Мені під серце! Змію, змію лютий!
Ти побідив! В душі моїй дупло
Знайшов і вліз. Я зрадив люд закутий!

Я зрадив месників і вибрав зло.
Братів покинув, видав на різницю!..
Ще день минув, а сонце як зайшло,

То нашу славу вклало у гробницю!
Герої наші, мов снопи, купками
В крові лежали; мов коса пшеницю,

Стяла їх смерть зрадливими руками.
Ніхто не втік. Коли їм стало звісне
Моє відступство, йшли на смерть без тями.

Музико, цить! Бо в мене серце тріснe!

III

Музика стихла. Зо стола посуду
Зняли, вина в чарки поналивали,
Втишився гомін зібраного люду.

Всі наперед порядок тостів знали
І знали: перший князь промовить має, —
З цікавістю його промови ждали.

Він встав і так з усмішкою мовляє:

«Господу дякувать,
Панство моє,
Що нам підскакувать
Ниньки дає.

Що ще нам дихати
Ниньки велів,
Не в траву пчихати,
Слухать чмелів.

Але ж бо круто вже
З нами було!
Бачиться, люто все
Пекло гуло!

Бачиться, уші вже
Чорт наострив,
На наші душі вже
Міх свій розкрив.

Стерпла нам шкура вже,
Кіс сліпив блиск,

Хлопського шнура вже
Чули ми стиск.

В костях зненацька щось
Мерзло й пекло,
Мов там багацько ось
Ціпів пройшло.

Досі розмислити
Я не зумів,
Як се ми виштрикли
Чорту з зубів?

Чи, обчислившися,
Сам зміркував,
Що, поспішившися,
Страту би мав?

«В пеклі, в огні? О, ні,
Розхід оден!
З них на землі мені
Ліпший хосен!

Хай ще побавляться,
Як чия хіть!
Час прийде, ставляться
Всі в мою сіть».

Що, не логічно б він
Се міркував?
В логіці вічно він
Сильний бував.

Фрази загальної
Він не признасть,
З стежки реальної
Збиться не дасть.

Всякі принціпи
Приймає на сміх:
Хай там дуріпи
Тримаються їх!

Всі ідеали —
Брехня і бридня.
Словом, панове, він
Наша рідня.

Майстер в політиці,
В штуці життя.
Всі наші світочі —
Його дитя.

Він наш учитель є
З давніх-давен,
Він наш спаситель є,
Він джентельмен.

Честь йому перед всім, —
Се свіжий спорт.
Вгору чарки знесім:
Хай живе чорт!»

Музики грім. Панове якось мляво
Всміхаються, мабуть, їм се не в смак,
Лиш дехто рже: «Г-ге, браво, князю, браво!»

Князь іронічно глипнув, потім знак
Рукою дав, музику притишив,
А потім, знов піднявшись, мовив так:

«Даруйте, панство, я ще не скінчив.
Три струни є на моїм інструменті,—
Сю я, мабуть, зарізко наточив.

Стрібуймо другу! Я скінчу в моменті».

IV

«Панство, даруєте,
Що я наплів!
Більше не вчуєте
Безбожних слів.

Геть, мано! Спадь від нас!
Є ще в нас честь.

Apage, Satanas! [1]
Бий тебе хрест!

Ми не соколики,
Дявольський рід,
Ми є католики
Вірні, як дріт.

Ми не єретики,
Не атеїсти,
Нам для естетики
В пекло не лізти.

Хоч часом свічечку
Чорту ткнемо,
Богу ж щонічечку
По дві жжемо.

Справи тілесній
Дідьчі в нас всі,
Але небесній
Іскри в душі.

Тіло наплутає
Тут на землі,
Хай же спокутує
Там у смолі.

Але щоб душу бог
Нашу прогнав
В темний, пекельний льох,
В затхлий канал,

Щоб між розбійників,
Підлих жидюг,
Між свиногінників,
Хлопів, злодюг,

Між бидло те брудне,
Щоб там у ад

[1] Відійди, сатано! *(франц.).— Ред.*

Йшов за пусте-дурне
Аристократ,—

Щоб та блискучая,
Ніжна душа,
Квітка пахучая
Йшла до коша,—

Щоб сей найкращий твір,
Божий напій
Пхать до пекельних дір
Чорту на гній,—

Ні, щось таке дзвонить —
Се просто сміх!
Щоб се міг бог чинить,--
Думати гріх.

Бог, найчільніший той
Аристократ,
Він би юрбі гидкій
Мав бути брат?

Нас би він мав судить
Задля голоти?
Ні! Можуть се твердить
Лиш ідіоти.

Я, мої панство, сю
Віру кохаю;
Нас він готує для
Розкошів раю.

Щоб, перейшовши сю
Земную школу,
Вміли з ним бавиться
Вічно посполу.

Він-то тепер, коли
Тисли нас хлопи,
Спас нас чудесно, мов
Ноя з потопи.

А що нас шарпати
Сміли ті хами,
Поле великеє
Вкрив їх кістками.

Щоб знали кпи дурні:
Хлоп — то худоба,
А тільки ми одні —
Божа подоба.

Щоб знали: хлоп — то гній
У огорожі,
Тільки пани є в ній
Пишнії рожі.

Бог тільки нам отець,
А їм вітчим;
Нам тільки добрим є,
А їм грізним.

Щоб нам розрадувать
Хвильку буття,
Сотням їх знівечить
Ціле життя.

Щоб на годину нам
Гумор направить,
Сто їх на цілий вік
Радості збавить.

А щоб знав люд той, як
Чтити нас мусить,
За один волос наш
Сто їх роздусить.

Всюди і все така
Божая міра!
Се моя етика,
Се моя віра!

Те, що нам сталося
Вчора й сьогодні,—
Доказ найкращий нам,
Чого ми годні.

Доказ найкращий нам,
Хто за нас дбав,
Хто нас тим ящурам
Зжерти не дав!

Хто своїх вибранців
Вірно беріг,
Щоб їх сей дикий тлум
Стлумить не міг.

Щоб не втопила нас
Темная дич,
Світ не зопхнула
У варварства ніч.

Щоб під їх плахтищем
Цвіт наш не всох...
Наш бог є шляхтичем!
Vivat наш бог!»

Музики грім. Панове якось мляво
Всміхаються, мабуть, їм се не в смак,
Лиш дехто рже: «Г-ге, браво, князю, браво!»

Князь іронічно глипнув, потім знак
Рукою дав, музику притишив,
А потім, знов піднявшись, мовив так:

«Даруйте, панство, я ще не скінчив.
Чи знов я переборщив в сакраменті?
Га, годі! Так мій дух мене навчив.

Ще пару слів лише. Скінчу в моменті».

V

«Панство любе, жарт набік!
Говорім про річ практично.
На остатній наш успіх
Я дивлюсь досить критично.

Чи там бог, чи чорт нас спас,
Се вже як собі хто віда;

Ще одна така побіда,
І могло би буть по нас.

Хоч то звісно, що наш рід
Зріс не з солі і не з ролі,
Але нині інший світ,
А як б'ють, то «bardzo boli» [1].

А втім — як чий смак! До ката!
Може, й досі є такі,
Що понад вино й дівчата
Люблять рани й синяки.

Я — в покорі признаюся —
Не числю себе до них,
Без тих боїв, війн страшних
І без слави обійдуся.

Я не буду величать
Тих, що на вчорашні бої
Йшли відважно, так сказать,
Як правдивії герої».

(На лиці князевім тут
Іронічний усміх мигнув
І він зараз в інший кут
В своїй мові лука вигнув).

«Я, панове, дипломат,
Що по бою лічить страти,
Лічить зиски, щоб завдати
Ворогові крайній мат.

Те, що ми здобули в бою,
Се побіди перша часть;
Тільки праця головою
Перемогу всю нам дасть.

Трупи... кров... ну, слава — все
Виглядає сіро, буро.

---

[1] Дуже болить *(польськ.)*.— *Ред*

Що за плід се принесе?
Нумо думать pro futuro!» [1]

Хто нам вкаже ясний шлях,
Як держать в руках здобуте
І приборкать плем'я люте,
Не б'ючись з ним по полях,

Без пожежі, крові, сварів,
А спокійно й певно, той
Варт найвищих лаврів, дарів,
Той найбільший з нас герой».

Музики грім. І оплески, і брава...
Та князь на них уваги не звертав,—
Він знав, що варта в тій громаді слава.

По хвилі граф помалу з місця встав,
О склянку брязнув і князю вклонився,
Від нього дозвіл річ держать дістав.

Гладкий, здоровий, він відсторонився,
Щоб рухатись свобідно, наче слон,
Що серед сойму звірів опинився.

Почав. Різкий, твердий його був тон.

VI

«Що тут довго міркувати?
Чи міркує той, хто мусить
З диким звіром воювати?
Б'є і дусить.

Дав нам бог минути смерті,
Непокірних дав побити,—
А що з рештою робити?
Тільки дерти.

Всякий спосіб тут придалий:
Сила слова і жандарма,

[1] Про майбутнє *(лат.)*.— *Ред.*

Щоби тлум отой зухвалий
Гнути в ярма.

Перша річ — щоб був він голий!
З бруду, голоду, хробацтва
Щоб не вибився ніколи
І з жебрацтва.

Друга річ — щоб був він темний,
Знав, що думать — смішно й підло,
Що він раб, хробак той земний,
Панське бидло.

Третя річ — щоб був безличний,
Дав собі плювати в морду,
Знав, що всі для нього мають
Лиш погорду.

Хлопську як зігнеш натуру?
Гладь смирніших і бідніших,
Щоб з багатших і бутніших
Дерти шкуру.

А тим псюкам, недоукам,
Що хтять люд підняти к собі,—
Куку в руку або буком
Бух по лобі!

А ті школи, відки вийшла
Лютих псів на нас когорта,
Всіх докторів, професорів —
Геть до чорта!

Ті газети, що до бунту
Піднімали люд той клятий —
Видушити, зруйнувати
Всі до шпунту.

Ті спілки, крами і каси,
Зсипи, читальні громадські,—
Все те — зборища лайдацькі,
Без прикраси.

Вийняти їх з-під закона!
Лиш один для них — до ката!
Дать параграф: заборона,
Конфіската!

Або згинем по-жебрацьки,
Або сильними руками
Виб'єм дух з них гайдамацький
Канчуками.

Жадних прав! Ні навіть шепту
Про якісь новії ери!
А на бунт одну рецепту:
Манліхери.

Хлоп до праці, не до ради,
До податків, не до скла́док,
До грабель, а не до шпади —
Се — порядок.

Його річ — покора й жертва,
Як лиш бульбу, хліб і борщ ма;
Його святощі — то церква,
Двір і коршма.

Се наш грунт. Пожруть дракони
Нас, коли зійдемо звідсі.
Лиш держімо ті закони
Твердо! Dixi» [1].

Музики грім. Панове плещуть браво,
До графа тиснуться і гратулюють,
З усіх боків стискають руки жваво,

Лиш дами трохи кривляться, вахлюють
Гарячі лиця. Чути десь: «Fi donc! [2]
Брутально! Нас вони компрометують!

Які принци́пи! Що за грубий тон!»
В тій хвилі князь потис за срібний дзвоник —
Се знак тиші. І з місця встав барон,

---

[1] Я сказав *(лат.)*.— *Ред.*

[2] Тьфу! *(франц.)*.— *Ред.*

Щоб говорить. Він скочив, наче коник,
І випрямив свою дрібну фігурку
(Його здрібніло й кликали «бароник»).

Меткий, верткий, мов лялечка на шнурку,
Він славився між панством лібералом
(Недаром дід його носив ярмурку!).

Він говорив, мов кінь, що гонить чвалом
І фирка, рже, біжить, копитом гряне;
Тут пафосом сипнув, там комуналом,

Вертівсь, як вуж, коли на хвіст хто стане.

VII

«То вже Монтеск'є сказав, панство моє,
Що кождий народ в таких правах жиє,
Які заслужив собі мати.
І се також певне, що висловив Міль,
Що тільки висока, величная ціль
Упавшого може підняти.

Ми ниньки в упадку подвійно тяжкім;
Ніхто нас не любить, не маєм на кім
Опертися в хвилі негоди.
Своєї держави не маєм давно,
Лишилось нам предків надбання одно:
Здобутії ними народи.

Лишились безсмертнії унії ті,
Непорвані зв'язки і шлюби святі,
Заключені скрізь добровільне,
Та сума симпатій покревних племен,
Що нам запевняла від давніх-давен
Панування в них неподільне.

Підношу се з натиском, панство моє:
Се плуга, не шаблі панування є,
Культурності, а не розбою;
Ми не для забору у край сей ішли,
А в жертву себе ми йому принесли,
Його захищали собою.

Ми світло прогресу у варварства тьмі.
Що гнувся народ сей у панському ярмі —
Потрібно було й натурально:
Ми вищі ідеї плекали в той час,
Він праці, порядку навчився від нас,
Втягнувся, піднісся морально.

Отсе, моє панство, є наш заповіт,
Котрим живемо ми вже тисячу літ,
Його нам забути не вільно!
Що хлоп збунтувався, се сумно — та нам
Не мститься, а дбать, щоб він каявся сам,
Піддався нам знов добровільно.

Що всіх непокірних ми витяли впень,
Се добре, та є се півділа лишень,—
А друге почнімо в сій хвили.
Зробім, щоб пізнали безглуздий свій гнів,
В нас бачили своїх природних панів,
Щоб нас шанували й любили.

Канчук, конфіската, відбирання прав,
Гніт, здирство, усе те, що раяв пан граф,—
Тепер се є анахронізми;
Хосен з них непевний, а певний скандал.
Що скаже Європа? Перед трибунал
Історії станем які ж ми?

Се, панство кохане, не фрази пусті:
Усе для нас мусять лишиться святі
Традиції нашого роду.
Як згодяться буки, жандарми, раби
І той наш величний девіз боротьби:
«За нашу і вашу свободу»?

Тепер органічної праці пора!
Хай згине шляхетська натура стара,
Шляхетське недбальство й неробство!
Політика наша така має буть,
Щоб землю і серце народу здобуть,
Uobywatelić to chłopstwo[1].

---

[1] З цього мужицтва зробити громадян *(польськ.)*.—*Ред.*

На економічному полі в сих днях,
У банках, щадницях, спілках, копальнях
Чекає нас праця подвійна;
У моїм умі вже малюється враз
Широка, багата, спасенна для нас
Політика інвестиційна.

Кінчу. О, коби було слово моє,
Мов дзвін, що заснути вночі не дає
І геть градові жене хмари!
Щоб страх розігнало ще свіжий отсей
І пристрасті більма зняло нам з очей,
Прогнало минувшини мари!

Вже ж певно, що скаже громада, те й я
Робитиму, хоч би розвага моя
В тім бачила злочин і згубу,—
Тож я піднімаю свій голос отсе:
Вважайте, панове, на все, а над все
На нашу батьківщину любу!»

Музики грім. Лиш дехто кине бравом.
Панове кривляться. В громаді тій
Не в тоні якось бути лібералом.

Барон, своє сказавши, сів як стій.
Він змучився, зопрів, розчервонівся,
Мовби пробіг через різковий стрій.

Князь задзвонив, і шум успокоївся,
І промовлять піднявся генерал,
Що в бою честі й сорому наївся.

Старий рубака. Бойовий сигнал
Для нього був, мов для коня острога,
Але стратегії ні в зуб не знав.

У небезпеці знав лиш шаблю й бога,
Страх смерті був зовсім йому чужим.
«Честь або смерть! Все простая дорога!» —

Се був девіз його. Крутих стежин,
Побіди без найбільшого зусилля
Не знав, дипломатичних крутанин

Ненавидів. Бій був йому весілля,
Найвища проба мужеських чеснот.—
Життя й людей цінив він лиш відсіля.

Почав, вином прополоскавши рот.

VIII

«Коли по битві коло Саламіни
Щасливі греки почали шукати,
Хто з них найбільше заслужився Елладі,
Кому би першу надгороду дати,

То по глибокій, мудрій застанові
Рішили: кождий так боровся сміло,
Таким палав чуттям патріотичним,
Всю силу й душу клав у спільне діло,

Що надгороди першої нікому
Народ признать не може й не бажає.
Бо надгороди тої справедливо
Сам себе кождий гідним уважає.

От так і в нашім тім остатнім бою,
Коли вже ворог бив без застанови
Не в армію, не в вежі, ані в мури,
А в нашого існування основи,

Коли здавалось, що на нас повстали
Не люди, але всі живла природи,
Земля, повітря, і вода, і скали,
Що вже остатній нам кінець приходить,—

В тім бою кождий з нас стояв так твердо
І сили й ум сплітав в одно огниво,—
Що надгороду дать комусь одному
Було б несправедливо й неможливо.

Най кождий сам собі таку признає,
Якої варт перед самим собою.
А другу надгороду тим признаймо,
Що головами полягли у бою,

На третю надгороду, панство любе,
Є тут аж два між нами кандидати:
Заслуги їх усім вам добре звісні,
Тож розсудіть, кому її признати.

Один в момент найтяжчої зневіри,
Коли топір уже блищав над нами
І, бачилось, нема для нас рятунку,
З біди нас вивів хитрими словами.

Не військовою штукою, не жаром
Чуття на подвиг він підняв громаду,
А ворогові труту влив у душу,
Його спокуси́в на відступство й зраду.

Се правда, ворог сяк чи так побитий,
Ми сяк чи так втекли від згуби й шкоди,—
Та я міркую, що гнила побіда
Хіба гнилої варта надгороди».

Між панством шум. Всі лиця простяглися
Князь кинувся, мов голий у кропиві.
Та генерал немов того й не бачив
І далі лив слова медоточиві.

«А другий кандидат —той, що недавно
На нас провадив армію ворожу,
Топтав, і бив, і гнав нас без пощади,
І впер нас у залізну огорожу;

Той сам, що нас притис на край загуби,
В остатній хвилі відмінив свій намір,
До нас пристав, нам видав сили й плани
Противників і став для нас як шамір,

Як камінь той чудовий, що від нього
Скляні й залізні прискаються стіни,
Додав нам духу, наставив нам руки
І вивів нас із згуби і руїни.

На трупах тих, що вчора звав братами,
Плебей здвигнув тріумф аристократії;

Свою вину змазав він морем крові,—
Взір дивної, страшної абнегації.

Не входжу в наміри його — хай судить
Їх бог! Його ж страшне, велике діло
Придавлює мене своїм розміром,—
Йому признаймо надгороду сміло!»

Грім оплесків. Гучні, скажені брава.
Всі встали. Генерал пугар подвійний
У руки взяв, до мене наблизився
І так сказав — блідий та супокійний:

«Ну, пане Мирон, ви є наш спаситель,
За те від нас вам слава і подяка.
Ще хвилечку заждіть, хай щире слово
Вам висловить старий, тупий рубака.

Ви демократ, плебей і консеквентно
Робили те, що мусили, мій друже.
Ви підняли на нас народ розжертий,—
Як ворога я поважав вас дуже.

Як зрадили свою ви рідну справу,
Як перейшли до тих, що хоч приймають
Услугу вашу, але вам чужії
І рівним вас ніколи не признають —

Тоді для мене вмерли ви, мій пане,
Сплили, мов гук нестрійного акорду;
Ми визискали вас, та нині маєм
Для вас лишень обридження й погорду.

Не вірте усміхам і компліментам!
Для нас ви ворог, зрадник і простак.
Не ждіть, щоб я свою подав вам руку!
А се здоров'я ваше п'ю ось так!»

І о поміст пугар з усеї сили
Він кинув, і пугар лиш бренькнув раз
І прис на тисячі дрібних відломків,
Вино ж, мов кров, оббризкало всіх нас.

Мертва тиша. Ніхто з присутніх там
Такого, знать, не надіявсь фіналу.
Тривожне «ах!» почулось з-поміж дам.

Забувся й князь, музикам дать сигналу
Не змігся; клопітно панове вниз
Схиляли очі, боячись скандалу.

Лиш я стояв спокійний. Перун блис
І вдарив,— більш чого мені бояться?
Безмірний холод, мов кліщами, стис

У мене серце... «Зрадця! Зрадця! Зрадця!» —
Лунало десь — чи в мні, чи то вокруг?
Уста ж безстидно почали всміхаться.

В тій хвилі князь шепнув одному з слуг,
І сей підбіг до мене й нахилився.
«Чи хочуть пан промовить дещо вслух?»

Почувши се, князеві я вклонився.
Сей задзвонив. «Пан Мирон промовля».
Всім важко стало, вид у всіх змінився —

І скрізь тиша мертвая залягла.

IX

І я почав: «Шановний генерале,
Позволь, щоб я тобі сказав два слова.
Твоя правиця — хай і так, залізна,
Та думка в тебе, вибачай,— дубова.

Ні премії від тебе, ні догани
Я не жадав і о твій суд не стою,—
А те, що ти сказав ось тут, се доказ,
Як мало ще знайомий ти зо мною.

Один мій вчинок своїм ліктем зміряв
І мовиш: «Зрадник! Всякий се розчовпа».
От так сліпий в слона обмацав ноги
І мовить: «Слон подібний є до сто́впа».

Та не в докір тобі се я говорю,
Ти висловив лиш те, що дума всякий;
Ти лиш щиріший; те, що всі скривають,
Ти виявив і варт за се подяки.

Тож не тобі одному — як на теє
Пішло вже, що сказати правду мушу —
А всьому сьому збору, всьому світу
Правдиво я свою відслоню душу».

(При тих словах душная атмосфера
Прояснилась, розтаяло студене
Пригноблення, повеселіли лиця,
Цікаво позверталися до мене.)

«Я є плебей,— сказав наш генерал,—
Що вів і зрадив хлопськеє повстання
І на плебейських костях допоміг
Здвигнуть аристократів панування.

Чи справді так? І чим же я плебей?
Тим, що родивсь у низькій, хлопській хаті?
Немов і князь не міг родиться там?
Не родяться плебеї і в палаті?

Чи є плебейське що в моїм лиці,
В моїх чуттях, і помислах, і мові?
Ні, зроду я плебейства ворог, рад
Його знівечить у самій основі.

Від перших літ, коли в мні тямка встала,
З плебейством я воюю без упину.
І я плебей? Ні, я аристократ!
Таким родився і таким загину.

Я з тої раси, що карка не гне,
Глядить життю і смерті в очі сміло,
Що любить бій, що просто, грімко йде
На визначене їй судьбою діло.

Я з тих, що люд ведуть, мов стовп огнистий,
Що вів жидів з неволі фараона;

З тих, що їм дана власть і ціль висока, —
Життя чи смерть, все є для них корона»

(На лицях моїх слухачів заблисне
Де-де легенький усміх іронічний;
Мене, мов прутом, він по серці цвіга,
Та я спокій ще вдержую стоїчний.)

«Се правда, я сей хлопський бунт підняв,
Щоб люд сей вирвать з вашої неволі,
Щоб збуркати його з важкого сну,
Зробити паном на своїому полі.

Я гнав його, немов лінивий скот,
В огонь і в січу, в труди й небезпеки,
Щоб знівечить плебейські всі інстинкти
Щоб гартувались лицарі-запеки.

І близька вже була моя побіда,
Та я пізнав, що се побіда мас,
Брутальних сил, плебейства і нетями,
А так не хтів я побідити вас.

О, я пізнав, що, так вас побідивши,
Своєї місії я не сповню,
Що ворога я посаджу на троні,
Під власний дім підкину я вогню.

Я бачив, як ті лицарі завзяті,
Що йшли в огонь, що бились, як орли,
В душі своїй були і темні, й підлі,
Такі ж раби, як уперед були.

Я бачив, що якоїсь іскри треба,
Щоб душі їх розжеврить, запалить,
Щоб вуголь їх в алмаз перетопився,—
З такими б тільки міг я побідить.

І я зламав той знаряд непридалий,
Спокусу дешевих побід відверг,
Бо краща від плебейської побіди
Для них була геройська смерть тепер».

(Всміхались дами. Де в кого з панів
Явились знуджені, квасні міни, —
Сказати б то: «Бреши собі здоров!»
Ей, грубшим вас кінцем заїду для відміни!)

«Народну справу мав я погубити,
А вашу власть скріпить від того дня?
Невже ж ви так сліпі, що власний розум
Вам не кричить на се: брехня! брехня!

Чого не мав сей люд для повної побіди?
Фізичних сил? О ні, він мав їх тьму.
Лиш ідеалу брак, високих змагань, віри, —
І се, панове, се я дав йому.

Всі ті, що згибли у остатній січі,
Ну, чим були б вони в спокійний час?
Раби, воли, що прожили б весь вік свій,
Хиляючись, працюючи на вас.

Тепер вони погибли як герої
І мученицький прийняли вінець.
Їх смерть — життя розбудить у народі.
Се початок борні, а не кінець.

Тепер народ в них має жертви взір
І ненастанний до посвят підпал;
Їх смерть будущі роди переродить,
Вщепить безсмертну силу — ідеал.

А ви — ну, що дала вам ся побіда?
Зміцнила вас? О ні! Зміцнила ваші пута!
Для вас вона сим пам'ятна одним,
Що зрадою і підлістю здобута.

Для вас вона — пухкий, затрутий хліб.
Гнилі — ви гнитимете дальш від неї.
Я — вас скріплять? Я викопав вам гріб,
Бо я — аристократ, а ви — плебеї.

О так, стискайте зуби й кулаки!
Я гордо се говорю вам, без ляку:

Ненавиджу вас всіх і бриджусь вами,
Ви парфумовані плебеї в фраку!

Ви паразити з водянистим мозком,
Ви неробучі, загребущі руки,
Ви, у котрих з усіх прикмет звірячих
Лишились тільки хитрощі гадюки!»

Тут гамір, крик скажений заглушив
Мою промову. З місць усі зірвались,
І против мене тлум цілий спішив.

Сі за склянки, ті за шаблі хапались,
Ревли: «Мовчать! Розсічемо! Проч з ним!»
Блідії дами за мужчин ховались.

Я не дрогнув між натовпом грізним.

X

В тій хвилі залунало: Бам! Бам! Бам!
Дванадцята година! Чи година?
Бам! Бам! Бам! Бам! — лунає тут і там.

Здається, в місті дзвонів половина
Реве. Бам! Бам! Все дужче, все міцніш!
Немов якась могутня хуртовина,

Страшенні тони б'ють! Немов той спіж
Росте, а з ним росте і тонів сила,
Л кождий душу прошиба, мов ніж.

Бам! Бам! Бам! Бам! Мабуть, заголосила
Уся земля і з жаху вся тремтить,
І вся вона — розритая могила.

А голос все міцніє, б'є блакить...
Ні, се блакить є тим великим дзвоном,
А велетень по ньому б'є щомить!..

Бам! Бам! Гримить погрозою, прокльоном,
Розпукою. І косу смерть взяла,
Щоб все життя скосить одним розгоном.

І в залі стала враз юрба ціла,
Закаменіла. Почало міниться
Яркеє світло. Зразу поплила

Пурпура, мов кровавая криниця;
Вона пожовкла,— в жовтім блиску тім
Вид трупів разом прийняли всі лиця.

Ось блиск посинів, і страшенний грім
Чи з неба? з пекла? все зглушив, основи
Землі затряс, і похитнувся дім.

А світла блиск зробивсь фіолетовий,
А там зелений. Всі пани й пані
Були, мов тіні, мов екран газовий:

Крізь них було все видно на стіні.
Лиш князь сидів, цинічно усміхався,
Очима знак якийсь давав мені,

І тих очей його я так злякався,
Що скочив, мов опечений. Де я?
Чого я тут? В яку нору запхався?

На світ! На світ! Уся душа моя
Кричить: на світ! Хай там землі основи
Валяться! Хай пекельная змія

Роззявлює пащеку, хай окови
Мене чекають — тільки відси пріч!
З-поміж сих трупів, що не ждуть обнови!

І з зали вибіг я у ясну ніч.

XI

Ясна ніч. Не чути грому. Не здригається земля.
Небо чисте, фіолетом місяць землю освітля.
Тихо скрізь, лиш дзвони стогнуть десь далеко, на полях;
Вулиця безлюдна, довга, мов набитий сріблом шлях,
Простяглась кудись без краю просто-просто, мов стріла.
Ряд домів високих в тіні, другий ряд — одна, ціла,
Нерозривная фаланга сотнями скляних вікон
Вниз поглипує тривожно: бач, надходить похорон.

Зразу військо йде в дві лави, сумно висять хоругви,
Білі мундури криваві і оружжя всі в крови.
Йде музика полковая, труби, сурми блискотять,
Та не чути ані згука, хоч, здається, грать хотять.
Далі коні ряд за рядом в такт копитами січуть,
Та ні ржання, ні коменди, ані стуку їх не чуть.
Далі котяться гармати, чорний ще від диму спіж,
Та пливуть так тихо-тихо, тіні не плили б тихіш.

А за ними знов піхота, знов кіннота, наче дим,
Знов музика, генерали, офіцери, піп один;
А за ним чотири коні, чорні, темний мов туман,
Тягнуть тихо, наче тіні, величезний караван.
Він укритий хоругвами, та вінців на нім нема,
А наверху домовина, таємниця мов німа.
Величезна, чорна — тільки металеві окуття
Блискотять — остатні іскри знівеченого життя.

Ані жінка, ані мати, ані діти, ані рід
Не ступа за караваном, не рида мерцеві вслід,
Але йде юрба велика, що й кінця їй не видать:
Ті волосся рвуть <на> собі, сі, мабуть, хотять ридать,
Руки ломлять, б'ються в груди, виски п'ястями товчуть;
Але тихо! Ні ридання, ані шелесту не чуть.
Наче мла пливе лугами, мов ріка з глибоких плес;
Тільки дзвони все голосять, зорі глипають з небес.

І почув я жаль великий за мерцем таємним тим,
Що така народу сила тихо так іде за ним.
І почув я, що чимсь близький він мені, що к тим юрбам,
К похоронному походу прилучиться мушу й сам.
І почув я, що на серці мені важко, тисне грудь,
Наче в сьому похороні винуватий я чим-будь.
«Хто ж сей мрець?» — хтів я спитати, та боявся, що згрішу,
Що сповню великий злочин, перервавши сю тишу.

Але в серці те питання все клубилося, мов гадь:
«Хто ж сей мрець, кого такії маси вийшли проводжать?
Хто ті люди, що, здається, сотні тисяч їх ідуть,
Ані гомону, ні стуку, ані шелесту не чуть?»
Дарма зиркаю в їх лиця: щось знайоме є у всіх,
Та якийсь серпанок білий заслоняє риси їх.
Де в кого отверті очі, та без блиску, мов скляні;
Та затулені у інших, мов ідуть в глибокім сні.

Величезний хід той суне, суне тихо, наче мла;
Вулиця глуха, безлюдна, проста-проста, мов стріла.
Два ряди домів без прорви, наче гвардія німа,
І здається, ані краю, ні кінця їм десь нема.
«Хто сей мрець?» — клубиться в серці те питання, наче
гадь.
«Хто сей мрець?» — свого сусіди врешті зважився
я спитать.
Не підводячи обличчя, не розплющивши очей,
Відповів сусід мій глухо: «Мирон, Мирон мрець отсей».

«Мирон, Мирон!» Що за Мирон? Все сказати би волів!
Але чом же серце в мене похололо від тих слів?
Чом уста мої поблідли, і трясуться, і мовчать,
Мов отсе на них прибито вже смертельную печать?
Я підводжу очі вгору: ось вже й вулиці кінець;
Величезна чорна брама, а на ній з огнів вінець;
Під вінцем огнистий напис блимає, немов ільща:
«Хто сюди ввійде, надію най навіки попроща».

XII

Хрести, хрести, хрести в вінках тернових
Без написів, лиш огник, що горить
На кождім гробі — знак, що там, в дубових

Дошках, чиєсь гаряче серце спить.
Хрести й огні довжезними рядами...
Аж на кінці, де на цілець ступить,

Зівають челюсті нової ями.
Тут зупинився караван. Весь люд
Розставився при гробі тім кругами.

І не було жалібних співів тут.
Зняли із каравану домовину
І вже край гробу на землі кладуть.

Один із війська виступив на глину,
На горб, щоб добре всім його видать,
І рік, схиливши голову вдолину:

«Позволите, панове, річ держать?»
Немов від вітру колоски на полю,
Схилились чола. Він почав казать:

«Товариша у боротьбі за волю,
Войовника, що був проводир нам,
І сівача, що сіяв кращу долю,

Будівника, що клав величний храм
Будущини, ось тут ховаєм нині.
Як жив, що вдіяв — відомо всім вам.

Вмер нагло днесь о північній годині».
А втім, знизу озвався різко піп:
«Вмер нагло, кажеш? По якій причині?

Я самовбійці не покроплю гріб».
«Не самовбійця, — мовив речник стиха. —
Він впав, як зжатий острим серпом сніп,

З рук зрадника, що й нам накоїв лиха.
І не кинджалом вбитий, не мечем,
А словом, що пихою злою диха».

Тут голосним всі вибухли плачем,
А речник з горбу так сказав по хвили:
«Прощай нам, брате! Ти своїм плечем

Нас захищав, коли злі бурі били,
Твій ум показував нам шлях у тьмі,
Твій приклад в праці додавав нам сили.

Та поки лишимось отут самі,
Прийми від нас остатнє цілування,
Остатній цвіт в розста́вання зимі».

Знов розляглось великеє ридання.
В труні відбили віко гробарі,
І почалось остатнєє прощання.

До трупа тислися малі й старі,
Устами уст мерцевих доторкались
І кланялись потім землі сирій.

Чи всі вже з братом нашим попрощались?»—
Знов мовив речник. «Всі вже!» — загуло.
«Не всі ще! — інші голоси озвались.—

Одного при труні ще не було!
Он там стоїть він, за хрестом укритий.
В очах його блищить ще земне зло».

А я тремтів, немов пссамовитий,
При самій думці — цілувать мерця,
Хоч я не знав ще, хто се й ким убитий.

Та ось юрба мені гукнула вся:
«Виходь! Виходь! Зближись до домовини!
І доводи прощання до кінця!»

На крик той я з переляком дитини,
Без сили й волі власної, ледвй
Ступаючи, ввійшов до середини.

В труну зирнув — і стявся лід в крови,
Тривога очі виперла із лоба,
Волосся дубом встало з голови.

В труні був я! Так, я, моя подоба,
Моє лице, мій вираз, все, зовсім...
І скаменіла вся моя утроба.

«Цілуй! Цілуй!» — реве народ, мов грім.
Та я і кроку вже не міг зробити
І на коліна впав при гробі тім.

«Цілуй! Цілуй! — реве народ сердитий.—
Піднять його! До трупа підвести!»
І коло трупа впав я, мов убитий.

«Цілуй! Цілуй!» — Не встиг я донести
Поблідлих уст до трупа, аж у нього
З очей і уст пустилась кров плисти.

«Убійця!» — крикнув піп край боку мого.
«Убійця!» — крикнув той, що річ держав.
«Убійця!» — люд увесь ревнув до того.

«З ним суд у нас короткий,— проказав
Помалу речник,— з трупом враз в могилу,
Та так: на вбійці вбитий щоб лежав».

«В могилу з ним! Беріть його на силу! —
Реве народ.— Валіть його, кладіть
Труну на нього! Сипте глини, ілу!»

Я був живий. Ще темний небозвід
До мене моргав зорями-очима,
Земля ще пахла й яблуневий цвіт.

Та я був труп. Надія вже не блима
В душі, завмерла воля до життя...
Кінець іде, ніщо його не стрима!

Простір, і час, і всякі почуття
Загасли. Темне щось лягло на мене...
Гуркоче глина... стихло... небуття

Мене пожерло озеро студене.

ЕПІЛОГ

Другого дня знайшли мене на гробі
Приятелі. Я сильно простудився,
Бо лиш нічну сорочку мав на собі.

Пройшло три тижні, поки пробудився
З гарячки й цілковитої нетями
І ледве що від смерті відходився.

«Якими ти блукаєш манівцями?
Чого на кладовище ти заліз?
І хто в сорочці ходить вулицями?» —

Приятелі питали. Що за біс?
Я спочатку не тямив ні крихітки,
Хто, як, чого мене туди заніс?

Аж як одужав я, вернули свідки
Тієї ночі — спомини ясні,
Пізнав я, як прийшов той страх і звідки.

В ту ніч в важкій задумі при вікні
Сидів я, серце мучила тривога,
Важкі питання сунулись мені:

«Чи вірна наша, чи хибна дорога?
Чи праця наша підійме, двигне
Наш люд, чи, мов каліка та безнога,

Він в тім каліцтві житиме й усхне?
І чом відступників у нас так много?
І чом для них відступство не страшне?

Чом рідний стяг не тягне їх до свого?
Чом працювать на власній ниві — стид,
Але не стид у наймах у чужого?

І чом один на рідній ниві вид:
Безладдя, зависть, і пиха пустая,
І служба ворогу, що з нас ще й кпить?»

І рій тих дум, неначе мла густая,
Наліг на душу і розради ждав,
Та не являлася розрада тая.

А з неба повний місяць заглядав
На мене й усміхався, білолиций,
Мене блискучим чаром обкидав.

«Ходи за мною, може, в снів скарбниці
Знайдеш для себе дещо, синку мій!
Ходи, скупайся в забуття криниці!

І не дивуйсь, коли знайдеш у ній
Страхіття деякі та дивогляди,—
Моя є форма, зміст усе є твій».

Хтів чи не хтів, я мусив сеї ради
Послухать — сильний був старого чар,—
І в сонне царство вплив я на огляди.

Що бачив там, се вам приношу в дар.
Не лайте, що не змігся на щось краще!
Що ж діять! Всі ми ще в тім царстві мар.

Усі ми плем'я сонне, і боляще,
І маловірне, і покус таких
До нас підходять тисячі щодня ще.

Прийміть сей дар! Крім дум моїх важких,
Крім болю серця, й сумніву, й розпуки,
Усе в нім байка, рої мрій палких.

Ті битви, і побіди, й люті муки,
І кров, і блиск, що тьмив у мене очі,
І речі ті, і духи ті, і дуки —

Усе те — чари місячної ночі.

КОВАЛЬ БАССІМ

АРАБСЬКА КАЗКА

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Отся поема з, виїмком епілогу, друкувалася в «Свободі» в році 1900, звідки зроблено передрук з деякими поправками і доповненнями в тексті.

Темою поеми послужила справжня арабська казка, видана разом з французьким перекладом, здається, 1892 р. в Лейдені (Bassim le forgeron, un conte arabe). В скороченні ся казка була надрукована ще в XVIII в. в збірці «Mille et un jour» і разом із тою збіркою перекладена на німецьке фон дер Гагеном (Tausend und ein Tag. Morgenländische Erzählungen. Aus dem Persischen, Türkischen und Arabischen nach Petit de la Croix, Calland, Cardonne, Chauvis und Cazotte, dem Grafen Caylus und anderen, übersetzt von F. H. von der Hagen, Prenzlau, 1836, том XIII). Із того самого тому тої збірки взято також вставлену в XI пісні новелку про побитого султана («Пісня Бассіма»). Завважу, що з тої самої збірки взяв я також тему до поеми «Абу-Каземові капці».

Бажалось пустити в світ отсю поему з детальнішою передмовою, з поясненням літературної історії казки про Бассіма. Обіцявся зробити се відомий наш орієнталіст А. Кримський. На жаль, здоров'я і інші праці не позволили йому досі сповнити сеї обіцянки, і для того я, не бажаючи довше відволікати видання книжки, пускаю її в світ так, як є. Може, доведеться коли зробити друге видання, то чей же тоді буде можна пустити в світ «Бассіма» з передмовою, що вияснить ліпше його походження і значення в літературі.

ПРОЛОГ

З новим роком, браття милі,
В новім щасті, в новій силі
Радісно вітаю вас
І бажаю, щоб в здоров'ю,
В мирі, з братньою любов'ю
Відтепер ішов вам час.

І бажаю, щоб трудяще
Те життя вам якнайкраще
Без біди минало всім,
Щоб думками ви міцніли,
Багатіли, не бідніли,
Щоб веселий був ваш дім.

І бажаю, щоб ми згідно,
Сміло, свідомо, свобідно
Йшли до спільної мети:
В своїй хаті жить по-своєму,
Не коритися нікому,
Лад найкращий завести.

Сим бажанням вас вітаю,
І по давньому звичаю
Повну чарку догори!
Щирій праці бог поможе.
Дай вам боже все, що гоже!
Що негоже — чорт бери!

А тепер при вільній хвилі,
Коли ласка, браття милі,
Казку слухайте мою
Про Бассіма, про зухвальця —
Я її не виссав з пальця,
А як чув, так вам даю.

Та, балакаючи з вами,
Не арабськими словами,
А по-своєму розкладу:
Де розширю, де вкорочу,
Дещо з власного приточу,
Щоби вийшло до ладу.

ПІСНЯ ПЕРША

У Багдаді, славнім місті,
Тому літ не сто, не двісті,
Тому тисяча й сто літ,
Жив могутній цар-владика,—
Його слава скрізь велика,—
Звався Гарун Ер-Рашід.

Славний був не тим, що в купи
Він валив людськії трупи,
В крові плавав у війні;
І не тим, що за гріш люду,
За здобутки поту й труду
Бенкети справляв бучні.

І не тим, що в супокою
Він залізною рукою
Люд замучений держав,—
Але тим, що кривди й шкоду
Найбідніших із народу
Серцем збагнути бажав.

Тим, що правий без погрози,
На сирітські, людські сльози
Він чутливе серце мав,
Що частенько в простім строю,
Жебраком або слугою
Перебравшися, блукав.

Щоб життя людей пізнати,
Заходив у бідні хати,
На базари і на суд,
Де купці людей здирають,
Де судді галь-паль карають
І на кривду право гнуть.

О, на кривдників проступних,
На начальників підкупних
Сей халіф був злий батіг!
О, для них не знав він ласки,
З них здирав облесні маски,
Нищив їх, губив, як міг.

А зате жебрак обдертий
Все мав царський дім отвертий
І готовий щедрий дар;
В разі напасті, неправди
Кождий міг прийти, і завжди
Діло розібрав сам цар.

Скажете: яка то шкода,
Що для бідного народа
Днесь таких царів нема.
Ну, не все в суботу свято!
Толкувати б тут багато,
Та скажу лише: дарма!

Якби плив у ріках мід,
А з ковбас був кождий пліт, —
Хто би хтів на хліб робити?
Якби, що зівнеш — пиріг
Сам у рот ускочить міг, —
Чи не любо б байди бити?

Якби не було зими,
За кожух не дбали б ми,
Ні за хату, де би скриться;
Якби кривди не було,
Ми не знали би, що зло
Є на те, щоби з ним биться.

А як бідності й хороб
Між народом не було б,
Ми б не знали милосердя;
Якби й нам самим, адіть,
Не прийшлося потерпіть,
Ми б дуріли спересердя.

Якби хтось за нас все дбав,
Правду нам у всім давав,
Ми б самі про ню не дбали;
Якби зняв хто з нас ось тут
Всяке горе, всякий труд,
Ми б добру ціни не знали.

Тим-то добрії царі
Тим недобрі, що старі

Все порядки укріпляють
І бажання прав, свобод,
І дбання за весь народ
В людських душах присипляють.

Тим недобрі, що нас вчать
Ізгори добра все ждать
За печаткою й декретом,
Вірить, що їх власть від бога,
А думки, ідеї — змога
Вбить тюрмою та багнетом.

Тож най буду я дивак,
А скажу наголос так:
Треба нам людей хоробрих,
Смілих, гордих і палких,—
А щоб виховать таких —
Волю злих царів, ніж добрих.

Ну, та се лиш так, до слова;
Не про се, властиво, мова!
Ось вже блискає зоря,
А нам є куди махати,
Поки казку зопихати
Про предоброго царя.

ПІСНЯ ДРУГА

Вечір, ясне сонце сіло,
Надворі посутеніло,
Холод подиха з долин;
Курява ляга на шляху,
З мінаретів честь аллаху
Викрикає муеззин [1].
Тут хто що робив, чи діяв,
Спав, косив, чи жав, чи сіяв,
Їхав, ніс,— що тільки єсть,

[1] А л л а х — по-арабськи бог. М у е з з и н — церковний слуга. З високої вежі, що є коло кождого мусульманського храму і зветься мінаретом, він п'ять раз у добу мусить викликати похвалу аллахові і закликати вірних до молитви. Сей оклик заступає у них місце дзвонів.

Все повинен з рук кидати,
На лице своє впадати
І віддати богу честь.

І халіф, що у троновій
Своїй залі мармуровій
Серед візирів і годж [1]
Раду радив про державу,
Вчувши крик той, богу славу
Дав — і рада вийшла проч.

Ер-Рашід лиш сам лишився,
Щиро богу помолився
І поклони клав як слід,
В умивальнику яркому
Руки вмивши по закону,—
І подався на обід.

Пообідавши гарненько,
Думав, що засне смачненько,
На м'якому ложі ліг.
Та даремно очі жмурить,
Запашне кадило курить,
Сон на збитки геть відбіг.

Все якісь думки важливі,
Наче мухи докучливі,
Сунуться йому на ум,
Раз лоскочуть, то знов давлять,
То страхають, то цікавлять,
Навіюють нудь і сум.

«Ні, хоч би й зовсім не кластьсяl
А заснуть мені не вдастьсяl» —
Мовив сам собі халіф.
Встав із ліжка — не шелеснув,

---

[1] Візир — міністр або намісник царський. Годжа — арабський паломник, такий, що відбув подорож до Магометового гробу. Такі паломники, навіть коли вони жебраки, мають у мусульман велику пошану, і їх не раз допускали до нарад над важними державними справами.

У долоні тричі плеснув, —
Бо так кличуть там рабів.

І на царський плеск мінутно,
Тихо, наче дух, нечутно
З світлом мурин, хлоп як мур,
Підійшов і мовчки зразу
Похилився й ждав приказу,—
Царський се лакей Месрур.

«Слухай,— мовив цар,— Месруре,
Ночі мовчання понуре
Душу щось мою гнітить;
Зараз шли мені більдара [1]
По міністра Джіафара,
Хай прийде до мене вмить».

Цар звелів, слуга вклонився,
Мовчки, тихо віддалився;
Не минуло п'ять мінут,
А вже Джіафар покірний,
Пан розумний, щирий, вірний,
Мов і ждав на те,— був тут.

Цар промовив: «Любий друже!
Щось мені чи нудно дуже,
Чи то душу щось гнітить,
Чи вона щось прочуває,
Що недобре нас чекає, —
Сон від мене геть летить.

Що його вночі почати?
Чи Коран [2] святий читати?
Певно, се спасенна річ.
Та ти знаєш — цар невільник
Світу, а не богомільник.
Не на те нам бог дав ніч.

---

[1] Більдарами звалися прибічні сторожі, яких держали не тільки царі, а й інші вельможі. Вони різнилися між собою ліберією, як у польських панів гайдуки.

[2] Кораном називається святе письмо магометанців.

Чи покликати музики,
Справить танці, пиятики?
Знов недобре буде й так.
Цар — на очах всього люда
З мухи зроблять верхоблюда,
Скажуть: цар — ласун, пияк.

Може б, ти міг пригадати,
Що би нам отсе почати,
Щоб скоро́тати сю ніч?»
Джіафар вклонився низько.
«Царю, твій співак тут близько,
Хай співа. Се добра річ».

«Ні,— сказав халіф,— мій цвітку!
Мій співак охрип крихітку,
Та й пісні його усі
Я давно напам'ять знаю,—
Та сю ніч я буть бажаю
В зацікавленні й страсі.

Слухай, друже, ну, зберімся,
В простий стрій переберімся
І подаймось у Багдад;
Може, в тій юрбі народу
Здиблемо яку пригоду,—
Я пригодам дуже рад».

«Царю,— Джіафар мовляє,—
Всі пригоди насилає
Нам, як хоче, сам аллах;
Що судив — дасть невідхильно,
Та самим шукати пильно
Тих пригод — і гріх, і страх.

А при тім, сказать по правді,
Вулиці багдадські завжді
Не зовсім безпечні. Що ж!
Міліон! Народ усякий! [1]
Є й злодюги, й розбишаки,—
На біду наскочить мож».

[1] Багдад у часі свого найбільшого розцвіту числив до мільйона людності.

Та Халіф аж розсміявся,
«Джіафаре! Ти постався
Краще якось! Адже ти
Мій міністер від порядку!
То так лад держиш ти, братку,
Що аж містом страшно йти?

Ну, дарма! Тим, що ти правив,
Сам мене ще зацікавив.
Дай побачу той Багдад
Уночі! Давай побрóджу
По заулках, чи сторожу
Здиблемо, що дба про лад!

Прошу більше ані слова!
Ось одежа вам готова,
Одягайтесь, я також!
І веди якнайспішніше —
Де темніш, небезпечніше,—
Що то там зустріти мож?»

«Царю,— Джіафар мовляє,—
Бог, що світом управляє,
Він трима в своїх руках
І твою, і нас всіх долю.
Я твою сповняю волю,—
Хай провадить нас аллах.

Сторожі нічні в Багдаді
Служать всі тобі по правді,
Роблять, що повинність їх.
Та зір людський обмежений,
А найліпше збережений
Той, кого аллах зберіг».

Теє мовив, поклонився,
Із Месруром віддалився,
Простий натягнув убір,
І за хвилю із палати
Всі три вийшли погуляти
В сонне місто, мов у бір.

ПІСНЯ ТРЕТЯ

Вже звернуло геть з півночі;
Мов далекі вовчі очі,
В небі мигали зірки;
Ніч безмісячна, понура,
Тягне холод, мряка бура
Від поблизької ріки.

Вулиці тісні і темні,
Мов рови ті глибочезні,
Глухо кождий крок луна;
Ні тобі душі живої,
Хоч собаки де якої,—
Всюди тьма і тишина.

«Ну,— сказав халіф,— се й варе [1],
Мій коханий Джіафаре,
Гарний лад у тебе тут:
Для царя найкраща річ,
Як усякий, скоро ніч,
Спать лягає у свій кут.

Хто за дня, мов віл, трудиться,
Тому ніччю твердо спиться;
Все життя мине отак,
Що про жадні злі пригоди,
Про права і про свободи
Не подумає ніяк».

В отакім-то розговорі
Три вандрівники нескорі
Вулицями звільна йшли:
Тут завернуть, там пристануть,
Тут замовкнуть, там заглянуть,
Чей би щось нове знайшли.

Але гов! се що за диво?
В одній уличці, що криво,
Мов поламана, біжить,
Чути голос прездоровий:

---

[1] Варе у гуцулів значить — справді.

Баритон собі чудовий
Так співа, аж дім дрижить.

«Слухайте! — халіф мовляє.—
Се ж направду хтось співає!»
«Ні,— промовив Джіафар,—
Хто б співав так серед ночі?
Хтось кричить! Рятунку хоче.
Може, напад чи пожар?»

І всі три що мали сили
На те місце поспішили,
Відки голос той луна;
Бачать: вулиця в спокою,
Ні пожару, ні розбою,
Ні сліду ніде нема.

Але гляньте, край дороги
Дім стоїть досить убогий,
А край брами між стовпів
Там одне собі віконце
Світить, мов крізь мряку сонце,
Відтам той лунає спів.

До віконця до покою
З вулиці сягнеш рукою,—
Та заглянуть — де, де, де!
Мигне тінь часом на латі,
Видно: ходить хтось по хаті
І співа, аж ляск іде.

Став халіф із Джіафаром.
«Ну, чей, вийшли ми недаром!
Слухаймо, що він співа».
А з хатини без упину
В сонне місто голос линув,
Вимовляв такі слова:

«Там на небі честь аллаху,
На землі ж не маю страху,
Ні гризоти, ні турбот;
Маю силу,— запрацюю,

Титульна сторінка книги І. Франка «Коваль Василь» (1901)

З'їм, і вип'ю, й потанцюю,
І сміюся з всіх пригод».

«Джіафаре,— цар мовляє,—
Чи ти чув, що сей співає?
Бравий се, мабуть, козак.
Ну, застукай у віконце,
Я хотів би з ним доконче
Познакомитися як.

Дай привіт йому звичайний,
Та не видай нас із тайни,
Впрошуйсь ніби на нічліг,—
Ти вже знаєш, як збрехати,
Щоб пустив він нас до хати,
Щоб його пізнать я міг».

Джіафар не спротивляєсь,
Аж на пальчики спинаєсь
Та й у шибу: стук, стук, стук!
«Хто там? — чути крик із хати.—
Хто тут сміє стукотати?
Ех, як хоплю добрий бук!»

«Не у гнів вам, пане милий,
Ми чужі тут, заблудили,
Із Дамаска ми купці...
У знайомого одного
Ми гостили трохи довго
Та й змилйли вулиці.

До господи нам не втрапить,
А сторожа як поцапить,
То в арешт запре якраз;
Тож огляньтеся на бога,
Не гоніте від порога,
Підночуйте крихту нас!»

Тут з вікна, що було вище,
Здоровенна головище
Вихиляється й глядить;
Звис на очі чорний волос,
І, мов з бодні, дужий голос
Не то мовить, то кричить:

«Ви купці? По правді всякій?
Ой, ви скорше розбишаки,
Луп'ярі та батярі!
Щось мені, як бог великий,
Не до шмиги ваші пики,
Щоб гостить о тій порі...»

«Пане,— Джіафар промовив,—
Щоб господь вас поздоровив!
Не беріть на душу гріх!
Ми спокійні, чесні люде,
А вам гріх від бога буде
Не пустить нас на нічліг».

«Ах, драбуго ти одна,—
Мовив голос із вікна,—
Ти про гріх мені торочиш?
Сам пройдисвіт, дурилюд,
Поночі припхався тут!
Знаю я, чого ти хочеш!

Вас там три є шалапути,—
Лиш вам двері відімкнути,
Ввалитесь, мов сарана,—
Не щоб на ніч захиститься,
Щоб наїстись і напиться
Мого хліба і вина».

«Пане, богом кленемося,
Що ми й не доторкнемося
До напою і до страв!
Ми вечеряли, ми ситі,
А вино те грішне пити
Магомет нам заказав».

«Ну, глядіте ж,— говорило
Чорне із вікна страшило,—
За се слово вас пущу.
Та в підпору сьому слову
Лиш одну свою умову
Вам відразу назначу.

Маєте мені у кліти,
Як сліпі й глухі, сидіти,

Тихо, як у лапці щур;
Що я роблю, чи лишаю;
Чи говорю, чи співаю —
Ви мені ані мур-мур.

Се вам я із серця раю,
Бо тут жартів я не знаю,
А на злюк та розбишак
Маю ось що»,— і з вікна,
Наче довбнище страшна,
Випручавсь його кулак.

«Ну,— сказав халіф,— ніврокуі
Сим струментом раз до року
В бік дістати, та й досить.
Аж тремчу, чим се скінчиться!
А Джафар яка лисиця!»
Вміє нічлігу просить!»

Тим часом внутрі будинку
Клямка брязь! і за хвилинку
Ключ у замку заскрипів,
І патлата головище
Вихилилась. «Прошу ближче!
Тут! На сходи між стовпів!»

Гості в пітьмі лап-лап-лап
І по сходах шлап-шлап-шлап,
А господар їм здолини:
«Стійте, де хто є! Гей ну,
Най сі двері я замкну,
То впущу вас до хатини».

Входять. Хатка невеличка,
Стільчик, лавка і поличка,
Чисто виметений піл [1];
Серед хати з тертиць збитий,
Білим обрусом прикритий,
Вмаєний квітками стіл.

На столі шматок печені,
Два фрикаси приперчені,

[1] Підлога.

Легомина запашна,
Огірок і марципани,
Медяник з маківниками,
Бутля доброго вина.

Тут господар, не вітавшись,
Ні про що їх не питавшись,
При столі спокійно сів,
Проковтнув вина склянчину,
З'їв печені половину,
Огірком її заїв.

Потім позирнув на гостей,
Так що їм до самих костей
Тіло холод перебіг,
І сказав: «Які роззяви!
Марш отам до тої лави
І зробіть собі нічліг!

Чи вам, може, таки ласо
На моє вино і м'ясо?
Ну, попробуй лиш котрий
До стола торкнуться пальцем,
То всіх трьох таким вас смальцем
Насмарую — боже крий!»

І, сягнувши на полицю,
Здоровенну патерицю
Зняв із неї сажньову.
«Бачиш, мой! Отсим смарую!
І, бігме, не подарую!
Де засягну, там урву».

Гості, мов німі, мовчали
І на лавці посідали,—
Чи тремтіли — хто там зна.
Кождий сам собі міркує:
«Най з тобою чорт жартує;
Се правдива сатана!»

А господар бук у руки,
Знов до м'яса без принуки,
До вина й до марципан;

Далі, трохи підситившись
І вина як слід напившись,
Забурчав, мов злий кабан:

«Ні хоч як собі міркую
І в макітрі порядкую,
А не може сього буть,
Щоб були ви чесні люди.
Ви злодії, ви паскуди,—
То досить лиш раз зирнуть.

Ну, ти грубий череваню,—
Я готов у калабаню
До чортів піти як стій
(Мовив він до Джіафара),—
Коли ти не є почвара
І не вийшов на розбій.

Або ти там, чорномазий,
Теслозубий негре вражий
(До Месрура так казав),—
Тьфу, яка гидка публіка!
Видно, той би з чоловіка
Із живого шкуру драв».

І він плюнув, відвернувся
І по хаті закрутнувся,
Заспівав собі під ніс:
«Там на небі честь аллаху,
На землі ж не маю страху,
Хоч би й біс до мене ліз».

«Джіафаре, слухай, серце,—
Так халіф до нього шепче,—
Я би конче знати рад,
Як сей газда називаєсь,
Ремеслом яким займаєсь,—
Мусиш ти його спитать».

«Пане,— відповів міністер,—
Хочете, щоб він мені стер
Грішні кості на камуз?
Бога бійтеся! Мовчімо,

Якнайшвидше геть втечімо,
Щоб не був нам тут шляхтуз.

Адже ж бачите, він п'яний,
А в руках бук дерев'яний!
Ну, лиш писну я слівце,—
Може свиснуть поза уха,
Так що в нас не стане й духа —
І хто ж буде знать про це?»

«Ну, най се тебе не страшить! —
Усміхнувшись, рік Ер-Рашід.—
Не такий він людоїд.
А я конче мушу знати,
Як він зветься, чим зайнятий
І який його був рід».

«Добре, пане, дізнавайтесь,
Та на мене не здавайтесь,—
Відповів йому візир,—
А я раджу: будьмо тихо,
Не дратуймо враже лихо,—
Най на нього впаде гир!»

«Ні, я мушу теє знати,—
Відповів халіф завзятий.—
Яку хоч придумай річ:
Як зовуть його найменно,
Чим займаєсь він щоденно,
Чом ось так проводить ніч».

Джіафар поблід, схилився,
Зимним потом весь облився,—
Бач, попав між два огні.
«Не вгодиш царю — не гоже,
А промовиш — боже, боже,
Поможи сей раз мені!»

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА

Та господар, попоївши,
І підпивши, й подобрівши,
Обізвався з-за стола:

«Гей, а що там, заволоки,
Скрипите, мов ті сороки?
Про що гутірка зайшла?»

Джіафар відрік по хвили:
«Пане, ми тут говорили,
Що задобрий ти для нас;
Дав нам захист в хаті свóїй
І хто знає, від якої
Злої халепи нас спас.

За твою отсю гостинність
Почуваємо повинність
Чимсь віддячити тобі;
Тож скажи, як тебе звати,
За кого раз в раз благати
Бога маємо в мольбі».

«Ге-ге-ге! — зареготався
Їх господар, аж хитався
Стіл від реготу його.—
Ти, мізернее ледащо,—
Мені дякувать! І за що?
За гостинність? Го-го-го!

Чхать мені на ту гостинність!
А повинність? Ну, повинність
Я одну вложив на вас,
Щоб ні про що не питали,
Ні мур-мур — не воркотали,
А як ні — махай сейчас!»

«Пане,— Джіафар знов мовив,—
Щоб аллах вас поздоровив!
Ваше слово нам святе.
Та хоч слово в вас крутеє,
Та діла свідчать не теє,
Серце ваше золоте.

Ми чужі вам, незнайомі,
Ви ж під ніч у своїм домі
Захист нам дали, як вдень;
Маємо спокій, вигоду,

Дивимось на вашу вроду,
Ваших слухаєм пісень.

Будемо за вас молиться,
В своїм городі хвалиться,
Як то ви гостили нас;
Тільки просимо уклінно,
Розповіжте нам сумлінно,
Хто ви, як нам звати вас?

Чим займаєтесь за днини
І з якої то причини
Так проводите сю ніч?
В світі ми були не мало,
А ніде нам не впадало
Бачити такую річ».

Ті слова, як мід із перцем,
Вхопили, мабуть, за серце
Їх медведя-кудлая:
Він наприндивсь і надувся
І до гостей обернувся:
«Знать вам хочеться, хто я?

Ну, нехай і так, приблуди,
Як схотіли ви, так буде,—
Виявлю вам свій секрет.
Та глядіть не обзиваться,
Не перечить, не сміяться,
Бо хто писне, б'ю в хребет!»

«Пане, борони нас боже!
Хто ж тобі перечить може?» —
Скрикнули всі три нараз.
«Ну, глядіть же! Як що вчую,
То — їй-богу, не жартую —
На лемішку змішу вас.

Передвсім вам треба знати,
Як мене при людях звати,—
А ім'я моє Бассім.
Ремесло моє — ковальство,

А життя моє — удальство,
Дулі тичу в ніс усім.

Бачте, в рості, ані в кості,
Ані в силі, ані в злості
Бог мене не укривдив.
Вдень до праці є охота,
Аж горить в руках робота,
Хоч би й як їх натрудив.

Богу віддаю, що боже,
Вірю, він мені поможе
Вік увесь отак прожить:
Щоб у днину заробити,
В ніч проїсти і пропити
І ніколи не тужить.

Чоловік я не злосливий,
Та коли хто нечестивий
Мене надто роздражнить,—
В карк як лусну без обслони,
Будуть цареградські дзвони
Рік йому в ухах дзвонить».

«Свят, свят, свят аллах над нами! —
Ледве чутними словами
Зашептали гості вмить.—
Від війни, чуми, вогнища
І від твого кулачища
Зволь нас, боже, боронить!»

«Що муркочеш по-старечий?
Хоче хто мені перечить? —
Крикнув, схопившись, Бассім.—
Гей, на бороду пророка,
Зараз тая смотолока
Полетить к чортам усім».

«Пане, молимось наразі,
Щоб в тій силі і відвазі
Бог весь вік тебе зберіг»,—
Рік халіф. Бассім почухавсь
І ще більше удобрухавсь,
Спершись на столовий ріг.

«Та найгірш над все, мосьпане,
Що на світі є погане —
Скорпіон, блощиця, вош—
Не люблю тих легкоробних,
Пісно-масно-преподобних
Фарисеїв і святош.

Тих, що звикли в люд вмовляти:
«Ми в аллаха адвокати,
До аллаха — через нас!»
Тих — бодай їм не прожити! —
Що боронять вірним пити
Божий дар — сей винний квас.

Я на сеє святокрадство,
Фарисейство і лайдацтво
Не подамся, поки жив!
Бога щиро прославляю,
Хліб свій чесно заробляю
І вино все буду пив.

Бог те бачить і все чує.
Ласкаво мене рятує,
Посилає благодать:
Дає сили, щоб щоднини
Без похиби, без відміни
Заробив я драхмів [1] п'ять.

Як п'ять драхм у жмені маю,
Просто на базар чвалаю
І всі чисто видаю:
Одна драхма йде на м'ясо,
Бо люблю поїсти ласо,
Друга на вино, що п'ю.

Третя драхма для потіхи
На цукри, соки й горіхи,
А четверта на свічки,
П'ята йде на хліб пшеничний,

[1] Драхма в тих часах була невеличка срібна монета, трохи менша від теперішньої корони.

На цвіти, сей стрій празничний
Із небесної руки.

Так заробок свій щоденний
Видам чисто, щоб в кишени
Ані аспра не лишить.
А тоді додому, братку,
Все кладу ось тут в порядку,
Сам себе давай гостить!

Стіл застелю і вквітчаю,
Хліб і м'ясо все покраю,
Засвічу свічки як слід.
«Ну, Бассімцю, ви сьогодні
Наробились, десь голодні?
Прошу, прошу на обід!

Їм собі, і п'ю, й співаю,
Ні про кого дбать не дбаю,
І мене ніхто не зна;
Так втішаюсь до півночі,
Потім сон затулить очі,
І хроплю собі до дня.

Двадцять літ отак прожив я,
Ще ні раз не відступив я
Від тих правил; не було
Тут душі чужої в хаті,
Аж вас перших тут, патлаті,
Якесь лихо принесло.

Ось вам, ви, пани-приблуди,
Чи купці, чи дурилюди,
Вся історія моя.
Ну, здоров'я ваше! шулем:
Споминайте серцем чулим
Все Бассіма коваля!»

Гарун Ер-Рашід сю повість
Слухав, як найкращу новість,—
В смак йому був сей пияк,
Сей коваль-заводіяка,—

І тихенько він балака
Джіафарові ось як:

«Сей Бассім — то хлоп, не швайка!
Гордий трохи, та се байка,—
Грають мухи в носі, бач.
Дай-но ми йому на пробу
Всиплем трохи свого бобу,
Змінимо сей сміх на плач».

Ще там кілька слів на віру
Пошептав халіф візиру,
А візир лице схиля
І щиренько, м'яко, гладко,
Мов невиннеє дитятко,
До Бассіма промовля:

«Пане, хоч в словах химерний,
Чоловік ти характерний,
Своїм шляхом сміло йдеш;
Відцуравшись товариства,—
Сварів, поговорів, здирства
Від людей не зазнаєш».

«Так,— сказав Бассім ікнувши,—
Двадцять літ отак жию вже,
Кожду ніч у мене баль,
Кожду ніч мій стіл накритий,
І я п'яний, і я ситий,
І жию, й мені не жаль».

«Але ж, друже мій,— озвався
Джіафар,— ану постався
У положення тяжке:
Стрілить в голову халіфу
Завтра видати тарифу,
Розпорядження таке:

«Сповіщаємо громаді —
Всі кузні в цілім Багдаді
На три дні позамикать,
А хто в кузню кроком ступить,

Раз клевцем по штабі влупить,
Того смертю покарать».

Певно, був би се, мій друже,
Смішний заказ, та не дуже.
Що тоді зробив би ти?
Відки б взяв п'ять драхм у жменю
На свічки та на печеню,
На вино та на цвіти?»

Мати рідна Василихо,
Як не визвіриться лихо
На розмовника Бассім!
«А щоб ти мені сказився!
І сим словом подавився!
Щоб капут був вам усім!

Ну, чи я не дурень крайній,
В тій годині незвичайній
Сих драбуг і волоцюг
У свій тихий дім впускати
І ще тут їм виявляти
Весь життя мого ланцюг!

Слухай, чорна ти вороно!
Щоб тебе на боже лоно
Не пустив святий Петро!
Щоб штовхнув тебе за милю,
Коли рік ти се в злу хвилю!
Сто кольок тобі в ребро!»

«Друже любий, угамуйся,
Не клени і не дратуйся!
Пощо бога всує звать?
Я сказав се не для того,
Щоб накликати щось злого,
А отак пожартувать.

Двадцять літ вже регулярно
Ти живеш собі так гарно,
І господь тебе беріг,
І халіф ще ані разу
Сього дикого указу
Не давав — се ж був би сміх.

Ну, а так собі для шпасу
Поміркуй, якого б квасу
Наробив тобі той день,
Якби так — виходиш з дому,
А тут гов! «Ніде нікому
В кузні не робить ні цень!»

Боронь боже, щоб так сталось!
Але, якби сеє склалось,
Що почав би ти тоді?
Де тобі п'ять драхм узяти?
Що почати? Що сказати?
Був би ти, як на леді».

«Га, поганая роззяво! —
Тут Бассім підскочив жваво
І ухопив бук до рук.—
Будеш ще про се хармаркать?
Конче хочеш зло накаркать
На мій дім? А щоб ти пук!

Слухай, адже ж як між вами
Хто поганими словами
Наворожить зло мені,
Якби завтра прем халіфу
Стрілило таку тарифу
Видать і замкнуть кузні —

Якби я без заробітка
Полишився — то на свідка
Магомета кличу тут,—
Хоч ховайтесь в нори-діри,
Я знайду вас, бузувіри,
І всім трьом зроблю капут.

А тепер, обридлі гості,
Що лиш до грижі і злості
Довели мене — ану!
Забирайте костомахи
І летіть, нічнії птахи,
Хоч в баюру смоляну!

Хай вам вовк очима світить!
Хай вас безголов'я стрітить!

Я не хочу знати вас!
Гай же! В зломану годину!
Хто не йде, то зараз кину
Із вікна в поганий час!»

Що робити, гості встали,
Мовчки з хати поманджали,
Раді, що кінець на тім;
Кленучи, як по папері,
Отворив їм дому двері
І замкнув по них Бассім.

Як на вулицю дістався,
Ер-Рашід розреготався.
«Що, не хлопець сей Бассім?
Щире серце парубоче,
Сипле правду просто в очі,
Сам для себе єсть усім.

Ну, цікавий я віднині,
Як то завтра в тій годині
Знов побачимо його?
Що то буде він балакать?
Буде злоститись чи плакать?
Але ж буде мав чого».

Швидко мало вже світати,
Як з проходу до палати
Потайно халіф вернув;
Швидко богу помолився,
Розібрався, положився
І, як з купелі, заснув.

ПІСНЯ П'ЯТА

Скоро добрий день зробився,
Вже халіф зо сну збудився,
Із м'якого ліжка встав,
У воді холодній вмився,
Щиро богу помолився,
В радну залу завітав.

Там уже дворян без міри,
Там візири, і еміри,

І урядники, й князі
Посходились раду радить,
І судить, карать і ладить,
Долю важить на вазі.

Всі халіфу поклонились,
На диванах розсадились
І приказу мовчки ждуть;
Та халіф про щось гадає
І на троні не сідає,
І приказу щось не чуть.

Усміхнувся, аж хихикнув,
Джіафара к собі кликнув
І сказав: «Пошли сей час
До всіх міських комендантів,
Най шлють возних і трабантів
І окличуть сей указ:

«Відтепер через три днини
Щоб нічого не робили
У Багдаді ковалі;
І під страхом злої смерти
Всі кузні велю заперти,
Всі — великі і малі.

Хто до кузні кроком вступить,
Раз клевцем по штабі влупить,
Той без суду, без потіх
По короткій процедурі
Буде висіти на шкурі
Там же, де сповнив сей гріх».

Джіафар прийняв з поклоном
Сей указ — він став законом,
І за хвилю вже гінці,
Мов шалені, живо гнали,
Комендантам знать давали
У Багдаду всі кінці.

Не минуло півгодини,
Вже барвистії дружини
Вулицями міста йшли:

Возні, слуги, отамани,
Хоругви і барабани,
Труби й сурми всі ревли.

Всюди бубнили, й бреньчали,
І сурмили, і кричали:
«Правовірні, гей, сюди!
Слухай царського указу,
Щоб з невідомості зразу
Не вплескатись до біди.

Відтепер через три днини
Щоб нічого не робили
У Багдаді ковалі,
І під страхом злої смерти
Мусять всі кузні заперти,
Всі, великі чи малі.

Хто до кузні кроком вступить,
Раз клевцем по штабі влупить,
Той без суду, без потіх
По короткій процедурі
Буде висіти на шкурі
Там же, де сповнив сей гріх».

Люди слухали, ззирались,
Охали і дивувались:
Відки се? І пощо то?
Та розпитувать, перечить,
Нарікать або злоречить
Не відважився ніхто.

Майстер, що держав Бассіма,
Як звичайно, перед всіма
Вранці-рано в свій верстат
До роботи поспішався
І лише що забирався
Свою кузню відмикать,—

Аж тут: тур-тур, бумс тра-та-та!
Царська служба сороката
Йде, і бубнить, і кричить,
Щоб не смів коваль ні оден,

Хоч би був і як голоден,
Три дні в кузню поступить.

Ковалисько слухав, слухав
І потилицю почухав,
І бурчав собі під ніс:
«От іще указ безглуздий!
Ну, якої хочуть нужди?
Се порядок? Хай їм біс!»

Він бурчав, що мав бурчати,
Але голосно кричати
Не посмів: халіф не кум!
Так стояв, мов кіл осики,
А від кузні ключ великий
Мав в руці, немов на глум.

Далі, трохи погадавши,
Ключ челяднику віддавши,
Мовив: «На, домів жени
І повісь його на клинці,
Сам же й інші челядинці
Приходіть за штири дни!»

Аж ось, мало що проспавшись
І не мившись, не купавшись,
До роботи йде Бассім
І мурчить собі без страху:
«Там на небі честь аллаху,
На землі ж начхаю всім».

Що за біс? Підходить ближче —
Кузня замкнена! Хлопчище
Перед кузнею сидить.
«Гей, ти, мой, що гави ловиш?
Чому кузню не отвориш?
Хочеш небо тут чадить?

Попсувався замок, сину?
Зараз я його відчиню,
Лиш раз трахну кулаком.
Ретязь вискочив? Не бійся,

Зараз відірву завісся —
Лад усьому дам мельком».

Та тут майстер наблизився,
І Бассім йому вклонився.
«Ні, Бассіме,— мовить сей,—
Замок мій не зіпсувався,
Ані ретязь не зірвався,—
Не ламай мені дверей».

«Так чого ж сьому роззяві
Пусто тут сидіть на лаві?
Гей, до праці, ти, чухрій!»
Але майстер вуса смикнув,
До Бассіма гнівно крикнув:
«Стій, Бассіме, не дурій!

Чи ти заспаний, чи п'яний?
Виплив розум твій поганий?
Хочеш кузню відчинять?
Чи не чув тих слів, що хором
Верещали нам на сором?
Чи не хочеш віри нять?»

«Нам на сором? Там до ката!
А то хто смів верещати?
Я не чув, їй-богу, ні!»
«Ей, Бассіме,— мовив майстер,—
Тут біда, ніякий кляйстер
Не заліпить сі три дні».

І сказав йому доразу
Зміст халіфського указу
І погрозу ту тяжку,
Що хто наказ переступить,
Раз клевцем по штабі влупить,
Той повисне на гаку.

Як почув Бассім ті вісти,
Аж здурів, не знав, чи сісти,
Чи стояти, чи тікать;
В голові було безладдя,

З рук упало все знаряддя,
Лиш уста щось булькотять.

«Бий його хрещена сила!
Не казав я? Розносила
Зла година тих драбів!»
Шлях думок його був простий:
Він згадав вчорашніх гостий
І закляв проміж зубів.

«Ох, якби мені їх в руки!
Я би їм додав принуки,
Аж би їх мара взяла!
Бач, поганці! В злу годину
Загадали злу личину,
А вона якраз прийшла».

«Е,— сказав коваль,— Бассіме,
Що тобі біда відніме?
Ти собі волéн козак!
Жінки ні дітей не маєш,
Сам за себе тільки дбаєш,—
Чим тобі журиться так?

Але в мене, брате, злидні,
Жінка, діти, а тут три дні
Свято — хоч свищи в хащі!»
Та Бассім його не слухав,
Мов сліпий, довкола нюхав,
Все крізь зуби бурчачи.

Майстра гнів узяв поганий:
«Ти, Бассіме, певно, п'яний.
Вже то бачу я давно:
Ти безбожно проживаєш,
Уночі жереш, гуляєш,
П'єш заказане вино.

Видно, за твої провини
Нас усіх отсеї днини
Тяжко так скарав аллах.
Геть від мене! Забирайся

І ніколи не вертайся,
Щоб і дух твій тут не пах!»

Майстер ще сварив сердитий,
А Бассім, неначе змитий,
Скулився і драла дав;
Він ішов зовсім безтямно,
Тільки вперто, ненастанно
Всіх прохожих оглядав.

«Боже,— буркотів він стиха,—
Дай, щоб справці мого лиха,
Ті прокляті віщуни,
Тут мені попали в руки,—
Вже б я їм додав принуки,
Що й не дригнули б вони».

Так без думки і без тями
Він поплентавсь улицями,
Аж до лазні заблукав.
«Дай обмиюсь тут із бруду,
А потому далі буду
Клятих гостей тих шукав».

Входить в лазню, оглядаєсь,
Втім до нього наближаєсь
Той, що вслугує, банни́к;
Глипнув раз і втішивсь дуже:
«Ах, Бассіме, любий друже,
Де ж ти так від мене зник?»

Здивувався Бассімище,
Банника оглянув ближче:
«Чи ти дідько, чи Калед?» —
«Так, Калед, що, здавна дружні,
Ми в одній робили кузні
І один зносили гнет.

Тямиш, як то ти бувало
Рятував мене немало
І роботою й грошем!
Як з тобою я розстався,

То з ковальством попрощався,
В бані ось засів кошем.

Та старе добро тямую,
Тебе щиро я шаную.
Що тебе болить? свербить?
Говори! Кленусь на бога,
Що лише моя спромога,
Рад для тебе я зробить».

«Друже мій,— Бассім озвався,—
В мене нині розв'язався
Міх цілий поганих бід».
І він розповів Каледу
Всю історію з переду
Аж до кінчика як слід.

«Се мене найгірше злостить,
Що сю ніч прийдеться постить,
Але се ще півбіди.
Гірше те: як раз зламаю
Те, що досі мав в звичаю,
То вже більш добра не жди».

«Друже любий, угамуйся,
Тим не крихти не турбуйся!—
Мовив весело Калед.—
Плюнь на те ковальство нині,
Стань за банника при мині!
Ось тобі цілий секрет:

Гостя обіллєш гарненько
І натреш його міцненько,
Змажеш голову жовтком,
Милом насмаруєш тіло,
Щіткою начухай сміло,—
Будеш славним банником.

Ще як будеш несердитий
І навчишся стригти, брити,
Повісті смішні складать,
До папуч вкладати віхті

Зручно обтинати нігті,
Будеш мати благодать».

Ну, Бассім у тую пору
Іншого не мав вибо́ру,
Скинув шмаття як стояв,
Фартухом заперезався
І до бані показався,
Гостя швидко в руки взяв.

Як почав його милити,
Терти, м'яти, стригти, брити,
Обливать по голові,—
Гість гадав, що він у раю,
Дав йому против звичаю
Басарунку драхми дві.

Другий дав одну драхмину,
Третій знов там щось докинув,
П'ятий, шостий — геть усі,
Так що, поки звечоріло,
Наш Бассім за своє діло
Мав п'ять драхм у фартусі.

Свій заробок зрахувавши,
Своє шмаття знов убравши,
Крикнув весело Бассім:
«Е, великий бог на небі!
Вже я нині не в потребі,
Чхать мені халіфам всім!

Чхать мені на кузню й молот!
Тут не знатиму про голод,
Буду радше банником.
Се куди мені зручніше,
Корисніше й приємніше
І не втомлює цілком!»

І, забравши драхми в жменю,
Він по хліб, вино й печеню
На базар подралював;
Усього як слід купивши,

Ані аспра не лишивши,
Вже смерком домів вертав.

Тут роздягся, все попрятав,
Де дірки були, полатав,
Скатеркою стіл накрив,
Умаїв його квітками,
І заставив тарілками,
І свічками звеселив.

Чарку наповнивши спішно,
Він сказав тоді утішно:
«Гей, се вип'ємо на злість
Тим драбам, бодай послизли,
Що мене так вчора згризли!
Хай їм сором очі їсть!»

ПІСНЯ ШОСТА

Ніч настала. Темно всюди,
Сплять давно робучі люди,
Та халіф іще не спить;
Він не то, щоб думав важко,
Як тим бідним жити тяжко,
Як то їх біда гнітить —

Він все думав про Бассіма,
Як то десь, мов кінь без сіна,
Важко він тепер сопить.
Чи сидить, кусає пальці?
Чи, простягшися на лавці,
Слуха, як живіт бурчить?

Весело халіфу думать,
Як коваль там мусить рюмать,
Клясти, злитись, неборак!
Але то не вся ще кара!
Ось він кличе Джіафара
І йому говорить так:

«Ну, як думаєш, мій друже,
Наш коваль приємно дуже
Проводитиме сю ніч?»

Джіафар

Ей, не ситий і не п'яний,—
Будуть снитися цигани,—
Се куди немила річ.

Халіф

Ну, вдягай купецьку свиту!
Мусимо йому візиту
Нині поночі зробить.

Джіафар

Пане, сього б я не радив.
Як він вчора нас скромадив,—
Нині, певно, буде бить.

Халіф

Ні, дарма про се товкмачить!
Мушу я його побачить.
Клич Месрура зараз тут!
Без замішки, без сперечки
Одягаймось по-купецьки
І махаймо в божу путь!

Не минуло півгодини:
Вулицями три людини
Серед пітьми тихо йшли
Аж в той темний закаулок,
Де Бассім мав свій притулок —
І що ж там вони найшли?

Із Бассімової хати
Світло здалека видати
І веселий чути спів:
«Гей, на небі честь аллаху,
На землі ж не маю страху.
Щоб мій ворог оцапів!»

«Джіафаре,— мовив живо
Ер-Рашід,— се що за диво?
Кпить собі з нас сей коваль!
Щоб стягти на нього злидні,
Я кузні запер на три дні,
А йому й зовсім не жаль!

Світить, їсть, і п'є, й співає,—
Відки ж драб той гроші має?
Чей же, не закленцав їх?
Все те я бажаю знати.
Стукай-но! Впросись до хати!
Будем мати сто потіх».

«Пане, се недобре діло,—
Відповів візир несміло,—
Почуваю в тілі страх.
Се щось буханцями пахне...
Ну, як сей дикун тарахне
Вашу святість по зубах?»

Та халіф на се був строгий:
Як упресь, мов віл на роги,
Не міркуючи бере.
«Стукай, хлопче!» І Месрур,
Спершися грудьми о мур,
Стукнув у вікно старе.

А Бассіму за хвилину
Вже вино ввійшло в чуприну
І збиралось на любов.
«Боже, коб при сій комашні
Мої гості учорашні
Тут мені явились знов!»

Буркнув так, аж тут, спасибі,
Щось там: стук, стук, стук по шибі!
Скочив до вікна, як звір.
«Що за стук?» — кричить у злості.
«Ми, твої вчорашні гості» —
Мовив ізнизу візир.

«Що? — ревнув Бассім, як тур,
Звісив голову за мур,
Щоб їм добре придивиться.—
Ви тут знов? Ано, тікайте,
І верби собі шукайте,
Щоб на ній вам удавиться!

Ех, якби я нині рано
Був де здибав вас, погано

Було б з вами! Я б зім'яв,
Потрощив вас на макуху,
Так, щоб жадну з вас псяюху
Рідний тато не пізнав.

А тепер — цікав я знати,
Що вас до моєї хати
Знов за халепа несе?
Кпити з мене, голомази?
Чи щоб я скрутив вам в'язи?
В мене не купить і се».

«О Бассіме наш всечесний,—
Відповів візир облесний,—
Кпити з тебе? Крий нас біг!
Ти хазяїн наш хоробрий,
Ти такий для нас був добрий,—
Хто ж би з тебе кпити міг?

Таж ми рано чули крики,
Той указ халіфів дикий,
Що кузні всі на три дни
Замика, й за тебе, друже,
Нам було турботно дуже.
Будь же ласкав, відчини!

Ми прийшли тебе відвідать,
І потішить, і тобі дать
Добру раду. На часок
Нас впусти! Нам любі хвилі
Тебе бачить в добрій силі,
Твій почути голосок».

«Ха-ха-ха! — Бассім сміється.—
Дурню! Так тобі здається,
Ваших я жадний потіх?
Впущу вас, гидкі фафулі,
Щоб під ніс вам тикать дулі,
Насвистать на вас усіх!»

Ось по сходах він гуркоче,
Ось у замку ключ скрегоче,
Ось він двері відчиня,

Вгору їх веде з собою
І впускає до покою,
На порозі зупиня.

«Ну, погані волоцюги,
Смаровози і драптюги,
Завидющі сліпаки!
Гляньте, вибалуште очі!
Ви гадали, сеї ночі
Буду їсти дрижаки?

Гляньте, осьде хліб у мене,
Ось вино, а ось печене,
Марципани і цукри.
Але жаден з вас, мосьпане,
Ні шматочка не дістане,
Хоч всю хавку розідри!

Ви прийшли мене потішить?
Я б радніший вас повісить
На один порядний шнур!
Гей там ти, козяча пико,
Пощо так захланно й дико
Зиркаєш до конфітур?»

«Пане,— став халіф мовляти,—
Ми не хочем оскорбляти
Вас на трупку й на їді;
Вас відвідать ми прибули,
Бо, як той указ ми чули,
Думали, що ви в біді.

Вірте, той указ дивачний,
Що цар видав необачний,
Нас зачудував зовсім!»
«А самі то ви, прокляті,
В тім нещасті винуваті,—
Гнівно відгукнув Бассім.—

Як впускав я вас до хати,
Не казав я вам мовчати?
А з вас дідько: кра та й кра!
Та й накракали в злу пору

На халіфа тую змору,—
Кракала би з вас мара!»

Джіафар

Пане, щоб ми так здорові,
Як з халіфом ми у змові!
І не злий був, видно, час,
Бо влизнули ви від злого,
Не пошкодив вам нічого
Той халіфів злий указ.

«Ха-ха-ха! — Бассім регоче.—
Пан халіф, коли захоче
Ще Бассіма оховстать,
Обчімхати, мов ломаку,
На припін взять, мов собаку,—
Мусить дуже рано встать!»

Джіафар

Пане, будьте любі-годні,
Розповіжте, як сьогодні
Викрутились ви з біди?
Се ж нам радість, як у небі,
І наука, як в потребі
В ваші наступать сліди.

Бассім

Ну, трясучка вам і змора!
Вже вам повідав я вчора,
Що жив гарно двадцять літ,—
Аж сьогодні, як кузні
Всі заперли, то мені
Замакітрився весь світ.

Плентавсь я, мов штири п'яні,
Аж заплентався до бані —
Бог за мене не забув!
Друга щирого знайшов я,
Вмить навчився там, немов я
Банником ізроду був.

Отже, поки звечоріло,
За своє банницьке діло

Я п'ять драхм і заробив;
Накупив собі що треба.
Дбає бог за мене з неба!
Ледарів щоб грім побив!

Чхать мені вже на халіфа!
Що мені його тарифа?
Чхать на ковалів цілком!
Я без муки і без страти
Хочу жити і вмирати
Правовірним банником!

Джіафар

Пане наш благочестивий,
Видно, в бога ти щасливий!
Та чи тяжко буть біді?
Ну, якби халіф наш лютий
Бані всі велів замкнути,
Що зробив би ти тоді?

Бассім

Чи не мовив я відразу,
Що від вас лиш гнів, уразу,
Прикрість мушу я зазнать?
Чи не клявся ти, лукавий,
Що не будеш в мої справи
Носа свойого втикать?

Ти, проклятий череваню!
Було лізти в калабаню,
А не в мій затишний кут!
Щоб ти спати ліг в тернину
Голий, поки в злу годину
Злеє слово вирік тут!

Джіафар зігнувсь покірно,
А халіф сміється безмірно
І хихочеться в кулак;
Серце у панів котяче,
Люблять, як рвесь, злиться, скаче
Перед ними неборак.

Д ж і а ф а р

Пане любий, я лиш жартом.
Але все ж подумать варто...
Адже бачиш сам тепер:
Наш халіф усяке може.
Що ж би ти зробив, небоже,
Якби він лазні запер?

Та Бассім вже був підпилий,
То сміявся, а по хвили
Так промовив: «Глупий єсь!
Я Бассім! Най світ весь знає!
І аллах про мене дбає,
Хоч нехай халіф стечесь.

Бань не сміє він заперти.
Банником і жить, і вмерти
Я бажаю — й буде так.
Бач, вина ось наливаю!
Слухай, пісню заспіваю,
Хоч ти вішайся на гак!

«Ой я собі садівник, садівник,
В моїм саду лабазник, лабазник,
Між лабазом стежка бита;
Чи то хлопець, чи то дід
Моїм садом вільно йдіть,—
Від дівчат жадаю мита.

Як погана — подарую,
Як красуня — поцілую,
А хто заздрий, тому пшик.
Всім магнатам, бузувірам
І халіфам, і візирам —
Хай їм жаба під язик!»

Так Бассім собі співає,
Їсть, і смокче, й попиває,
Поки півень не запів.
Ось із лавки гості встали
І Бассіма попрощали,—
Вже пора рушать домів.

Джіафар

Пане, кланяємось чемно!
Але так нам тут приємно,
Так ваш любий голосок,
Що для дружньої розмови
Ми й на другу ніч готови
Ще забігти на часок.

Бассім

Краще забіжіть ви, хами,
До старого чорта мами,—
Се вам, бачиться, з рідні:
Заночуйте де в болоті,
Розмовляйте з кіллям в плоті,
Замість докучать мені.

Так приємно попрощавшись
І на вулицю діставшись,
Товариство геть пішло,
А Бассім, наївшись, впившись,
Навіть богу не молившись,
Почухрав собі в стебло.

ПІСНЯ СЬОМА

Нова днина почалася,
Царська рада зібралася.
Ось цар видав маніфест:
У Багдаді всі лазні
Зачинити на три дні,—
Хто відчинить, вбить на хрест.

Люд лякався, дивувався...
«Що се знов таке? — питався
У сусіда там сусід.—
Вчора всі кузні заперли,
Нині всі лазні заперли,—
Чого ж завтра ждати слід?

Чи халіф наш так жартує,
Чи нового щось готує,
Чи трібує послух наш?

Ти один се знаєш, боже,
Що нам добре, що негоже,—
Тож як знаєш, так нас праж!»

Слуги в пишному убранню
Самого халіфа баню
Зачинили передвсім
І царицину в тій хвили,
Джіафарову забили
Й ту, де працював Бассім.

А хазяїн тої бані,
Вчувши царське приказання,
Став мов курка під дощем:
«Три дні свято примусове!
От нещастя нам готове,—
Жий тепер самим борщем!»

Банники ж в недовгій хвили
Круг Каледа обступили
Та й лавай його шпилять:
«Сей Бассім — то друг твій, бачся.
Він приніс нам те нещастя.
Як ти смів його прийнять?»

Поки там змагались різно,
Аж Бассім, уставши пізно
Від нічних своїх утіх,
Звивши, мов яке точило,
Свій фартух, і щітку, й мило,
Суне і сопе, як міх.

Він до бані, знай, простує,
А що сталось, не міркує,
Лиш під ніс гуде жуком:
«Хай там світ увесь валиться,
Я не буду тим журиться,—
Буду жити банником».

Ось край бані він на сквері.
Бач, заперті в бані двері,
Люд сумний, без діла весь.
«Що се ви тут поставали?

Двері чом позапирали? —
Так Бассім до них озвесь.—

Може, ключ де загубився
Або замок закрутився?
Дайте я лиш раз дмухну!»
Хоч і як всім не до сміху,
Але мали тут потіху.
«Ну, Бассіме! Ну, ну, ну!

Хочеш двері відчинити?
Хочеш баню тепенити?» —
«Певно!» — відповів Бассім.
«Ну, попробуй се зробити,
Коли хочеш буть прибитий
На хресті на місці сім».

Бассім

Що се за дурні балаки?

Калед

Друже, знать, не чув ти таки,
Як кричали маніфест:
«Всі лазні три дні заперти,
Хто ж відчинить, винен смерти,
І прибить його на хрест».

Вчувши сей указ султанський,
Мов болван тмутороканський,
Остовпів Бассім-бідар.
«Боже милий, боже правий,
Чи на нас ти не ласкавий?
Що се за новий удар?»

«Ти б, Бассіме, мій небоже,
Надаремно ім'я боже
В грішній уста не брав! —
Так сказав господар бані.—
Від вина уста ті п'яні,
Від обжирства ум охляв.

За твої гріхи безмірні
Від учора правовірні

Терплять голод ковалі.
Краще б був ти задригнувся,
Ніж у наш цех навернувся
Нам на злидні немалі!

Тридцять літ уже, ти, блазню,
Я удержую сю лазню
І ніколи не чував
Ще подібного указу,
Аж свою ти довгобразу
Пику поміж нас упхав.

Тож махай і забирайся,
З ковалями там братайся,
А між банників не лізь!
Най тебе господь провадить!
Нам твоя присутність вадить,
Ти біду приносиш скрізь».

Став Бассім, неначе змитий.
Що було йому робити?
Чи сваритись, чи рядать?
Він забрав свої манатки
І дав драла без оглядки,
Почвалав, куди видать.

Йде та, знай, скрипить зубами,
Гнів свій вилива словами:
«А побий же божий грім
Гостей моїх препоганих!
То у головах їх п'яних
Початок тим бідам всім.

То чорти якісь, не люде!
Що лиш ляпнуть, все так буде,
І то все на людське зло.
Боже, як їх де поцуплю,
То такого лупня влуплю,
Щоб і слід їх замело!»

Поблукавши вулицями,
Він вернув домів без тями.
«Що робити? — крикнув він.—

Ні копійчини в кишені,
Всі кузні ї лазні замкнені...
Пòстить треба? Хай вам хріп!

Ні, не буде сього зроду!
Краще скочу з моста в воду!
Що тут маю, все продам!»
І почав перебирати,
За порядком оглядати
Плащ, і пояс, і тюрбан.

«Сю барвистую хламиду
Занесу якому жиду,
Чей, за ню три драхми дасть;
А тюрбан отсей хрещатий
За дві драхми як продати,
То мов кинути псу в пасть».

І тюрбан в обруч ізвивши,
Плащ порядно ізложивши,
Взяв у руки наш бідар;
Він ще гостям насобачив
І пішов, куди сам бачив;
Просто носа на базар.

Помаленьку чимчикує,
Щось буркоче, щось міркує,—
Аж ось глянь — свята мечеть [1].
«Дай ввійду, помолюсь богу,
Щоб дав щастя на дорогу
І прогнав все лихо геть».

Увійшов, як слід обмився,
Щиро богу помолився,
І від серця відлягло;
Він покинув гостей клясти,
Став кругом очима пасти,
Чей, би добре що прийшло.

В сінях храму зупинився,
В плащ святочний нарядився

[1] Турецький храм.

І тюрбан на лоб надів,
І стоїть собі, й міркує,
Як то зараз попрямує
На тандиту до жидів.

Аж ось жінка наближаєсь
І Бассіму приглядаєсь,
Бачить: крепкий се козак,
Плащ, тюрбан на нім заможний,
Мислить: се від суду возний,—
І рекла до нього так:

«Пане мій великоможний,
Чи не є ти з суду возний?»
«Так,— відмовив їй Бассім
І повів очима грізно,—
Я є возний, рано й пізно
Слу́жу суді́ям усім.

А як хочеш, то одному,
Найчільнішому, святому...
А як хочеш, то й сам я
Пан, що правду важить, мірить
Тим, хто в правду його вірить,—
Я премудрий судія.

Одним словом, все я можу:
Правду людську, ласку божу,
Все готов тобі з'єднать,—
Лиш скажи, чого бажаєш,
Який біль на серці маєш,—
Твою кривду рад я знать».

«Пане,— мовить жінка з жахом,—
Як ти много одним махом
Набалакав, боже крий!
Певно, славний ти юриста,
Але в мене справа чиста:
Виправить довжок старий».

Бассім

Зволь лише мені сказати,
Хто се твій довжник завзятий,

Я його перед суддю,
Що між всіми наймудріший
І до бідних найщиріший,
Заразісько заведу.

Слухай, жінко справедлива,
Будь лише мені зичлива,
Справу сю віддай мені;
За третину п'ястра жваво
Виграю все, коли право
Є по твоїй стороні.

Та хоч би була та справа
Зла, нечесна і лукава,
Бридка, чорна, як смола,—
Я її на правду зверну,
На добро відміню скверну,
Хвіст пущу вперед чола.

«Пане любий,— каже баба,—
Скаржусь я на того драба,
Мого мужа. Щоб я так
Дочекала з бога ласки,
Як подружні обов'язки
Не сповняє сей пияк.

Як мав шлюб зо мною брати,
Обіцяв мені давати
П'ять динарів кожен рік
На шпильки, стяжки й одежу,—
Отсей довг від нього стежу,
Бо пропав із ним мій вік.

Вже п'ять літ із ним бідую,
Слова доброго не чую,
Ледве є що їсти й пить,
А ще дідько той лапатий
Видумав за домом спати,—
Най же довг мій заплатить!»

«Що ж за заробіток має
Муж твій?» — так Бассім питає.
«Муж мій, пане, чоботар».—

«Га, шкурлатник! Стій же, братку,
Я тобі прищеплю латку,
Кину в дрож тебе і в жар!»

«Пане любий,— мовить баба,—
Чи не слід на того драба
Скаргу в протокол вписать,
У судді на мій рахунок
Виєднати форлядунок
І тоді його зазвать?»

Бассім

Певно, певно! Ось до суду
Вже близенько, сам я буду
Особисто у судді,
Твою справу виторочу,
Форлядунок виклопочу,—
Буде діло все в ладі.

Се сказав Бассім і сміло
В суд ввійшов, мов мав там діло,
Десь постояв при стіні,
Потім гордо виходжає,
Шмат паперу в жмені має
І так мовить тій жоні:

«Ось папір! Тепер приладься!
Як на річі будеш знаться,
То побачиш ще й печать:
За годинку — кайтесь, люде! —
Чоловік твій смирно буде
Твої руки цілувать».

Аж підскочила шевчиха.
«Дай же боже йому лиха,
А вам, паночку, добра!»
І з памиста, що на шиї,
Відірвала дві новиї
Драхми чистого срібра.

«Нате, паночку хороший!»
Як Бассім дірвався гроший,
То, мов яструб в кігті, хап!

«Ще Бассім я! — повідає.—
Ще аллах за мене дбає,
А мій ворог — глупий цап!»

Повела його шевчиха
Аж на те підсіння стиха,
Де сидів її супруг,
І сама за вуглом стала,
І Бассіму показала:
«Он він, панцю, щоб оглух!»

Тут Бассім свій ум відсвіжив,
Свій тюрбан нагороїжив,
Вуса остро підкрутив,
Кашлянув, мов моздір грюкнув,
Палкою в підлогу стукнув,
Очі в лобі закотив.

Бачить, мужичок маленький.
І худенький, і бліденький
Над роботою клячить,
Як то кажуть, пушка духа,
Шиє й сам собі, як муха,
Якусь пісеньку мурчить!

Тут Бассім не рік нічого,
Наближається до нього,
Що клячав на килимку;
Килимок за роги цапнув,
З майстром враз на плечі хапнув,
Наче кицьку у мішку.

«Пане, що се за причина? —
В страсі запищав шевчина.—
Де, куди мене несеш?»

Бассім

Маєш тихо буть, смириться
І закону покориться,
Бо до трибуналу йдеш.

Швець

Пане, змилуйсь надо мною!
Адже ж не піду, як стою.

Положіть мене, щоб міг
Взяти свиту, вбратись гоже,—
Піду з вами в ім'я боже,—
Не несіть мене на сміх.

Змилувавсь Бассім, шевчину
З килимком на землю кинув;
Люд їх обступив вінком.
Швець пита Бассіма з чуду:
«Хто се зве мене до суду?
Чиїм-то я довжником?»

Бассім

Жінка зве тебе до суду,
А я урядово буду
Її справу заступать:
Ти весь вік їй закапарив,
Тож за п'ятдесят динарів
Ти їй мусиш одвічать.

Швець

О завзяття ти жіноче!
Що вона від мене хоче?
Лиш п'ять літ жонаті ми.
Їй динара в рік! Є свідки!
Але п'ятдесят? Се відки?

Бассім

Хоч заріжся, а візьми!
Зрештою, мій любий друже,
Се мені зовсім байдуже,—
Будеш се судді казать.
А тепер готов? Їй-богу,
Час рушати нам в дорогу.
Я не маю часу ждать.

І Бассім потяг шевчинку
До судового будинку,
Жінка ж бігла передом.
Як минули півдороги,
Швець Бассіму бух у ноги
І сказав таким ладом:

«Пане любий, лиш дві слові
Подозвольте, коб здорові,
Мені з вами говорить!»

Бассім

Говори хоч двадцять штири!
Ми ж нічого не згубили,
Перед нами не горить.

Швець

Вірте! — все, що жінка клепче,
Се сліпа їй заздрість шепче.
Бачте, вчора пізно вніч
Я в сусіди загулявся,
Потім там обночувався,—
Відси й вийшла вся та річ.

Та кленуся бородою:
Задобрю і заспокою
Я її не в довгий час;
Най лише переспимося,
То і перепросимося,
І не буде звади в нас.

Тож прошу, мій пане милий,
Видай присуд справедливий! —
«Що за присуд?» — рік Бассім.

Швець

Дар візьми від мене, молю,
І пусти мене на волю,—
Буде краще нам усім.

Вечором домів я верну,
Свою жіночку химерну
Приголублю, обійму;
Та тепер, як зла, то в суді
Стану я в такій паскуді,
Що суддя замкне в тюрму.

Думає Бассім: «Хвалабу!
Біс надав мені сю бабу!
З нею панькатись не слід.

Краще взять, що сей дарує,
І нехай собі мандрує
Хоч до чорта на обід».

І сказав: «Мій друже чемний,
Певно, присуд сей приємний
І тобі, й твоїй жоні;
Але треба ж би подбати,
Щоби присуд той, о брате,
Був приємний і мені».

Швець відразу се второпав,
У калитці пошолопав,
Дав Бассіму драхми три.
Сей сказав: «Тьфу, тьфу на вроки!»
І у черес свій широкий
Впер, мов рака до нори.

Хвильку йшли ще так у парі,
Аж притрафивсь на базарі
Стиск народу, там вони
Буцімто згубились жваво;
Сей наліво, той направо,—
Вітра в полі догони.

«Жив мій бог! — Бассім аж крикнув.—
Ось п'ять драхм сьогодні смикнув,
То ще з голоду не вмру!
Дбав за мене бог багатий,
То й було би гріх зміняти
Поведенцію стару».

Тут він зняв свій плащ квітчастий,
З голови тюрбан кратчастий
І звинув їх у тлумак,
Край мечеті сів на сходи,
За сьогоднішні пригоди
Богу дякує юнак.

А шевчиха рада дуже,
Що пан возний її мужа
Без пощади тягне в суд;
Наперед чвалає жваво

І міркує: «Є ще право!
Є й на мужа в жінки прут!»

Озирнулась — що за нужа!
Ані возного, ні мужа
Позад неї ні сліду.
Як не крикне: «Леле! Леле!
Най вам дідько кості меле!
Тьфу на горе, на біду!»

Ревучи, мов за покійним,
З гнівом, вереском подвійним
Вулицями, знай, біжить.
Глянь, Бассім сидить край храму,
Очі впер в святую браму
І тлумак в руках держить.

Кинулась до нього баба:
«Ось дивіть на сього драба!
Де мій муж? Де мій довжник?» —
«Жінко,— рік Бассім їй строго,—
Чи я сторож мужа твого?
Чи довжник у тебе зник?»

Шевчиха

Як то? Ти не є пан возний?

Бассім

Брешеш, голосе безбожний!
Груба та брехня на цаль.
Я не возний, я не писар,
Ні від довжників комісар,—
З батька, з діда я коваль.

Тут шевчиха мов сказилась,
В чуб Бассімові вчепилась
Та й кричить: «Розбій! Розбій!
Правовірні, гей, біжіте,
Порятуйте, поможіте!
Мій довжник! Гнобитель мій!»

Тут народу тьма зібралась,
Та й питають, що за галас?

Шевчиха

Люди добрі, возний сей
Мав приставити до суду
Мого мужа за облуду,
Та й пустив. Рятуйте, гей!

В мене взяв дві драхми, ланець,
Підкупиться дав, поганець,
Та й пустив його із рук.
Де ж найду я правду й віру?
Таж такому бузувіру
Мало буків, мало мук.

Дехто з тих, що позбігались,
До Бассіма придивлялись.
«Жінко! — кажуть.— Майстрова!
Гнів і лемент ваш порожний,—
Се ж Бассім-коваль, не возний.
Певно, їх таких є два».

Бассім

Люди добрі, будьте свідком,
Отся відьма з чортом-дідьком
Бух на мене та й рипить
Про якісь дві драхми тощо,
І мене, бог знає пощо,
Возним хоче ізробить.

Тут сей голосно, той тихо
Дорікає: «Фе! шевчихо,
Не годиться так робить!
Гріх великий і публіка
Роботягу чоловіка
Забездарма зачепить».

Сей падкує, той кепкує,
Третій бабу в бік пакує,
Інший каже: «Жарт набік!»
Той кричить: «Вона здуріла!»
Сей свистить: «Горівку пила,
Та на мозок дур затік».

Стала баба, наче змита,
З пантелику чисто збита,

Далі плюнула й рекла:
«Отакі з лемішки пляцки!
Тьфу на розум мій дурацький!»
І додому потекла.

«Гей, на бороду пророка!
Возним бути — не морока,—
Міркував собі Бассім.—
Перед возним кождий страх ма,
Слово скаже він — та й драхма,
Ще й насвище в пику всім.

Наплювать на ремісництво,
На ковальство і банництво,—
Возним буду, поки жив!»
І, стуливши драхми в жменю,
На базар по хліб, печеню
І все добре поспішив.

ПІСНЯ ВОСЬМА

Тут Бассім їсть, п'є, балює,
Там халіф лиш те міркує,
Що то поробля коваль.
«Ну, тяжка на нього кара,—
Мовив він до Джіафара,—
Аж мені бідняги жаль.

Ось вже північ незадовго —
Дай забігнемо до нього».—
«Пане,— мовить Джіафар,—
Я б не радив. Він сьогодні
Злий, як два вовки голодні,—
Впадемо, як муха в вар».

«Се мене зовсім не страшить,—
Підемо»,— сказав Ер-Рашід.
«Пане,— Джіафар озвесь,—
Двох разів було б задосить.
Поти збанок воду носить,
Поки вухо не ввірвесь».

«Годі тут балаки гнути!
Як я хочу, мусить бути!» —

Рік халіф — і за часок
Знов всі три там чимчикують,
Світло бачать знов і чують
Знов Бассімів голосок.

«Річ якась не<до>відома!
Бач, у нього світло дома,
Він веселий! Чути спів!
Стукай, друже! Хочу знати,
Що за біс його рогатий
Спомага!» — сказав халіф.

Стукнув Джіафар несміло.
«Хто там стука? Що за діло?» —
Крикнув із вікна Бассім.
«Ми се, купці-дамасценці».—
«Трясця вашій лисій неньці!
Забирайтеся зовсім!»

Джіафар

Друже любий, коб здорові,
Отворіть! Ми лиш дві слові
Маємо сказати вам.

Бассім

Щоб вже раз вас занімило!
Думаєте, мені мило
Вашим потурать словам?

Що лиш жартом ви сказали,
Все якісь чорти в'язали
Гудзом на біду мені.
Адже й нині — сміх сказати,
Чи ж не дав позамикати
Пан халіф усі лазні?

Джіафар

Всі лазні? Клянем дух з тілом,
Ми весь день за своїм ділом
У господі провели,
То й не чули сього дива.
Відчини, душе правдива,
Нам новин сих уділи!

Бассім

Тьфу! Так, знать, весь день ви спали,
Коли сього не чували,
Про що знає весь Багдад?

Джіафар

Пане! Богом заклинаєм,
Нічогісінько не знаєм!
Розповіж, коли нам рад.

Бассім

Ну, як так, ходіть до хати.
Та одно лиш прошу знати:
Жадних глупств не говоріть,
Чарів не робіть ворожих,
Ані натяків негожих,
Що сповняються вам вслід.

Мусили на се пристати,
А як увійшли до хати,
Обстанову всю таку
Вздріли, як вперед вгадали,—
Отже, мовчки посідали
На ослінці у кутку.

А Бассім став їсти й пити
І тим часом говорити:
«Ну-ко, ти, замлілий гість,
Справді ти не чув і доси,
Що халіф той кривоносий
Устругнув мені на злість?»

Ер-Рашід ледве здержався,
Щоб враз не розреготався,—
Се ж до нього рік Бассім.
Сей вина чарчину ликнув,
З розкоші вусами смикнув
І дактилів з'їв зо сім.

«Ся стріхата бородище,
Ся безмізка головище
Вджигонула маніфест:

«Всі лазні три дні закрити,
А хто смів би отворити,
Того пригвоздить на хрест».

Ну, я власне відучора,
Як веліла ся потвора
Всі кузні позамикать,
Банником собі зробився,—
То в такому опинився,
Що ні сісти, ні тікать».

Халіф

Чом же ж ти не йшов зарані
До халіфової бані,—
Може, там би прийняли?

Бассім

О, якраз попасся б тамки!
Таж халіфову й султанки
Поперед усіх замкли.

Знаєте, приблуди любі,
Я вже просто своїй згубі
В темну пащу зазирав.
Та й чи сам я! Набідиться
Банників ціла копиця!
Таку цар нам штуку вдрав.

Але дзусь йому! За мене
Бог подбав. Ось тут печене,
І цвіти, й вино, й олій!
Я здобув п'ять драхм та й тільки!
І всі видав до копійки,
І не зміню звичай свій.

«Ось зажди лише, небоже!
Ще тобі, присястоборе,
Досолю!» — муркнув халіф.
А Бассім вина насипав
В чарку, і крізь нього глипав,
І до свічки ним лелів.

Випив, цмокнув, облизався
І до гостей обізвався:

«Так, братове, так і слід.
Я їм, п'ю, а вам оскома,
Ви в куті, а я тут дома,
Я співаю, ви мовчіть!»

«Щоб тобі раз засклепило,
Ти, ненáжерне мурмило,—
Буркнув голосно Месрур.—
Хоч би раз сказав: «Ось нате!»
От чудовище патлате,
Самолюб і самодур!»

Гей, як вчув Бассім слова ті,
Як не кинеться по хаті,
До Месрура прискочив:
«Дідьку чорний! Чортів балець!
Вже ж недармо божий палець
Тебе чорно назначив.

Вас гостити? Щоб ви зслизли!
Ви мою би працю гризли?
А мені ви що дали?
Чи то ви мені в пожиток
Дар, наїдок чи напиток
Хоч найменший принесли?

Ви купці? На божі ризи!
Блюдолизи й костогризи —
Ось хто ви! Вода морська,
Що широка і вельможна,
Але пить її не можна,
Бо солона і гірка».

Стих Месрур, в дугу зігнувся,
Та халіф собі всміхнувся,
Джіафару стиха рік:
«Справді, друже мій коханий,
Заслужили ми догани,
Слушно лаєсь чоловік.

Третю ніч до сеї брами
Ми з порожніми руками
Приплелись. Перепроси

Ти його, замни сю справу,
Завтра обіцяй поправу,
Гарний дар за всі часи».

«Друже,— рік візир облесно,—
Ми знайшлися непочесно,
Вибач! Завтра, сам уздриш,
Ми свій сором закасуєм
І вечерю зафундуєм,
Що нас, певно, похвалиш!»

«Ви — вечерю фундувати?! —
Закричав Бассім завзятий.—
Скупиндряги, брехуни!
Дайте се дурним на тикти! [1]
Я не вірю вам ні крихти.
Радше здохли б ви на пни».

(Співає)

«Ваші гості чесні-годні,
Все тверезі і голодні,
Гризуть нігті за столом;
В вас собаки все паршиві,
Ваші слуги все вошиві,
І ви світите чолом».

Тут халіф не міг здержаться,
Щоби не розреготаться,
Та Бассім ані ду-ду:
По покою походжає,
Їсть і п'є собі, й співає,
І не знає про біду.

«Джіафаре,— цар шепоче,—
Пізній час, він спати хоче,
Та й п'яненький вже, мабуть;
Може б, він розговорився,
Як то нині умудрився
Знов п'ять драхмів роздобуть?»

---

[1] Давати на тикти — в підгірському говорі: давати до пізнання, натякати.

Джіафар зітхнув так важко...
«Гей, Бассіме, гей, нанашко!..»

Бассім

Що, безмізкі галаї?

Джіафар

Любий ти нам друг, їй-богу!
Твою втіху і тривогу
Спочуваєм, як свої.

Бассім

Ну, ну, не забріхуй дрібно!..
Мов, чого тобі потрібно?

Джіафар

Лиш одно скажи мені:
Цар лазні замкнуть заставив,—
Як же ж бог тебе направив
Вилабудатись з матні?

Бассім

От що, бороди цапині!
Ну, нехай, іще вам нині
Розповім по правді все.
Та крий боже, як нечайно
Хто з вас зрадить мою тайну
Та між люди рознесе!

Джіафар

Дядьку, ми не легкодухи,
Шпиги, ані цокотухи,
Їдем геть за день, за два.

Тут Бассім свої припадки
Розповів їм, як з нотатки,
І додав такі слова:

«Хай тепер халіф дуріє,
Та судів замкнуть не сміє,
Лад державний розідрать.
Я ж при божій запомозі

Хочу йти по тій дорозі,
Возним жити і вмирать».

Тут ще раз вина наливши,
Чарку душком спорожнивши,
Вгору склянку він підніс,
Та тут хлипнув, захлиснувся,
Потім тупнув, обернувся:
«Чхи! халіфові під ніс!»

«Стій же ти мені, п'янюго,
Завтра я захоплю туго
Тебе в руки! Будеш знать!» —
Так халіф наміркувався,
Попрощався і подався
У свою палату спать.

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТА

Вранці-рано засвітало,
Встав халіф і, як пристало,
Зараз в радну залу йде;
Там візири і еміри,
Панства і дворян без міри,
Все се на халіфа жде.

Він на троні сів у хвалі,
Джіафар ввійшов до залі,
Перед троном ниць упав
І володареві вірних
Щастя, радощів безмірних
Многа літа побажав.

«Джіафаре,— рік владика,—
Зачуваєм, що велика
В нас неправда по судах,
Що якісь фальшиві возні
Люд обдурюють, безбожні,
Позабувши божий страх.

Тож пошли в отсю мінуту
Наказ і погрозу люту
До всіх комнат судових;

Най там добре припильнують,
Возних зараз розкласують —
Всіх давніших і нових».

Тим, що здавна труд приймають,
Від батьків уряд свій мають,
За заслуги військові,
На письмі декрет надати
Із підвищенням їх плати,
Драхм усякому по дві.

Тим же, що прийшли недавно,
Втислися в уряд безправно,
Канчуків по двадцять п'ять
На підошви вперіщити,
Їх про приписи повчити
І зо служби геть прогнать».

Так халіф сказав, і в хвили
Накази його сповнили.
Що ж то діє наш Бассім?
Де вночі перевернувся,
Там заснув, а як проснувся,
Було рано вже зовсім.

Заспані протерши вічі,
Щиро позіхнувши двічі,
Він промовив: «Тьфу! Щезни!
Ранішню проспав молитву,
Ще й у сні я бачив битву...
Боже, лихо відверни!»

Потім вмився, розчесався,
У що краще мав, убрався,
Двері на замок запер
І шептав при тій причині:
«Дай же боже, щоб віднині
Возним жив я і умер!»

Так зітхає і міркує
І до суду чимчикує.
Тут якась розправа йшла:
Пан суддя на кріслі суду,

При нім писар, далі люду,
Баб і возних без числа.

Поміж них Бассім вмішався,
Пильно всьому придивлявся,
Як би дещо заробить.
Аж ось в залі шум зробився,
Люд поспішно розступився:
Від царя гонець біжить.

Судії указ ясує;
Сей встає, печать цілує,
Прочитав, зробив поклін,
Преповажний і нескорий,
І папір на знак покори
Верх чола підносить він.

«Всі, хто тут, із уст ні пари!
Принесіть знаряддя кари,
Лавку, фільк [1] і батоги!
Возні, всі тут становіться,
Як покличу, озовіться,—
Річ великої ваги».

Замкнено у залі дверці...
Тьохнуло в Бассіма в серці...
«Боже! — шепнув.— Що се знов?»
Але вже гукнув суддя:
«Перший возний, гей, сюда!»
Возний смирно підійшов.

Руки в хрест на грудь зложивши,
Став він, очі вниз спустивши...

С у д д я

Хто ти? Хто твій батько, дід?
Довго в службі зістаєш ти?
Скільки плати дістаєш ти?
Чим заслужений твій рід?

---

[1] Ф і л ь к — ремінні халяви, якими обвивано ноги винуватого, аби капчуки не били по литках, тільки в підошви.

Возний голову підвів
І спокійно відповів:
«Називаюся Магід;
Батько мій, Салем, був возним
Під Аль-Мамуном вельможним,
Возним Нафа був мій дід.

Свій уряд обняв я в спадку
По своїм діду й по батьку,
Вислуживши в війську сам;
Плати в рік беру три п'ястри,
Міх хлібів, медів три плястри,
Плащ хрещатий і тюрбан».

«Добре, сину,— мовив каді [1],—
Твоїй службі всі ми раді,
А від нинішнього дня
Ти декрет одержиш, сину,
І тобі о половину
Вища признаєсь платня».

Возний відійшов від столу,
Другий став до протоколу,
І так далі по черзі.
А Бассім стоїть, стовпіє,
З сеї халепи не вміє
Викрутитись наборзі.

«Ну, а ти! — суддя до нього
Мовив, та Бассім нічого
Не почув і не відрік.—
Гей ти! — крикнув голосніше
Каді,— приступи-но ближче!
Хто ти? Що за чоловік?»

Бассім

Я... Бассім... Бассім-коваль.

Суддя

Ти коваль? То чом шустваль,
Молот і кліщі покинув?

---

[1] Каді — суддя.

Пощо возного вдаєш?
І чи довго зістаєш
В урядовій службі, сину?

Бассім

В службі — в службі відучора.
Але в мене служба скора...
В мене мудра голова...
Возним, кадім, адвокатом
Чи самому чорту братом
Можу бути на раз-два.

Весь зіпрів Бассім сарака,
Сам не тямив, що балака,
А всі в регіт: ха-ха-ха!

Суддя

Ну, небоже, се негоже.
Чорту братом! Нам би, може,
Не пустить вас до гріха.

Він моргнув на сікуторі,
А вони до служби скорі,
Вже Бассіма потягли
І на лавці розложили,
Литки фільками обвили,
П'яти вгору підняли.

Ну ж же батогами прати,
Аж відразу спухли п'яти,
Кров аж бризла по стіні.
У Бассіма з болю й стиду
Сльози капали по виду,
Та уста були німі.

Кару соромну прийнявши,
Судії поклін віддавши,
Наче п'яний, сам не свій,
Мовчки, скулений до того,
Із будинку судового
Він у дім потюпав свій.

ПІСНЯ ДЕСЯТА

Як собака у криниці,
Як та муха у мазниці,
Як той короп у вівсі,
Так Бассім по тій пригоді
Почував себе, що й годі
Описать ті муки всі.

П'яти грань мов припікає,
Сором очі виїдає,
З голоду живіт бурчить,
І в ухах шумить і дзвонить,
Думка думку бистро гонить:
«Що почать? На чім скінчить?»

«Боже! — скрикнув неборака,—
Чи я злодій, забіяка,
Чи я нелюд, дикий звір,
Що мене, де лиш приткнуся,
Всюди гонять, всюди трусять,
Мов собаку з двору в двір?

Ні, вже видно в тім Багдаді
На жаднісінькій посаді
Не вдержатися мені!
Чорт бери його начисто!
Заберуся звідси! Чи ж то
Стільки світу, що в вікні?

Сам, мов гілка, з пня відтята,
Ані свата тут, ні брата,
Ні кола, ані двора,—
Що ж мене до місця в'яже?
Кину се гніздище враже,
Хай давиться ним мара!»

І, на тім думки спинивши,
Твердо так постановивши,
Став збиратися так, що ну!
Без меча, без стріл і бритви
З лихом він зібравсь до битви,
Як отаман на війну.

Свій тюрбан наставив штучно,
Бедра вперезав бундючно,
А пальмовий довгий дрюк
В цератову піхву вправив,
З боку лівого приставив
Так, як носить меч гайдук.

Так зібравшися за хвильку
І ще й мигдалеву гильку
Взявши в руки, він пішов
Геть, без наміру й без тями,
Сюди-туди вулицями,
Аж на плац один зайшов.

Се торговиця була,
А на ній гула, ревла
Купа люду, густо збита.
В купі тій порожній круг,
А в тім крузі стук і рух,
Тут тюрбан мигне, там свита.

Зацікавився Бассім.
«Що се? Що там сталось їм?» —
Крайніх глядачів питає.
«Два міщани посварились,
А се й битися зчепились,
Аж паздір'я з них літає».

«Гей, та що се? — крикнув грізно
Наш Бассім.— Тут так завізно,
А нікому лад зробить!
Чи ж то вірним не паскудно
Битися отак прилюдно?
Треба їх розборонить!»

Тут наліво і направо
Гілкою махнув він жваво,—
Заворушився базар...
«Проступіться! Набік, люде!
Зараз тут порядок буде:
Від халіфа йде більдар».

І присутні всі по хвили
Шлях Бассімові зробили,

Низько кланялись йому:
Бач, більдар халіфський, боже!
Кого хоче, того може
Запроторити в тюрму.

А Бассім поважно, строго
До кружка дійшов тісного,
Де завзятії борці
Рвали бороди і зуби,
Дряпали носи і губи,
Кров'ю мились по лиці.

Тут Бассім гукнув, як з дзвону:
«Стійте! Іменем закону!»
Сьому й тому в карк талап!
Аж оба на землю впали...
А як, охаючи, встали,
Він обох за ковнір хап.

Тут комісар від базару
Надійшов, на сюю пару
Глянув, пальцем погрозив:
«Будете, любенькі, знати,
Як тут бійку починати.
Бач, як чорт їх розвозив!»

І, звернувшись до Бассіма,
Честь йому дав перед всіма
І п'ять драхм йому вручив.
«Друже мій, більдаре царський,
Се за труд твій господарський,
Що ти морес їх навчив.

А тепер візьми їх трішки
І веди на суд халіфський,
Хай на кару судять їх,
Що прилюдно в день базарний
Тут зчинили бій негарний,
Собі сором, людям сміх».

Та Бассім слова хороші
Ледве чув, він хопив гроші
Та й шепоче: «Я Бассім!

Дбає ще аллах за мене!
Світло є, й вино, й печене!
Дзусь тепер халіфам всім!»

А борців по тій промові
Хбпив, мов снопи бобові,
У повітря їх підняв,
Під одну паху одного,
Під другу паху другого
І поважно поманджав.

Вся юрба за ним, мов лава:
«Гарно! Браво! Слава! Слава!»
Крик, і сміх, і плеск, і плач.
Та борців рідня в більдара
Просить: «Панцю! Вже ж їм кара
Остра! Решту їм пробач!

Хай погодяться тут вдвійку,
Перепросяться за бійку
І поставлять могорич.
А ти, паночку уцтивий,
На халіфський суд страшливий
Не тягни їх і не клич!»

Думає Бассім: «Та й ціло!
І яке мені в тім діло,
Як в тюрму сих двох запруть?»
І нібито неохітно
Він пустив їх незамітно
Драпцювати в божу путь.

Як Бассім їх всіх позбувся,
Аж підскочив, аж крутнувся:
«Жив мій бог! Ще я Бассім!
Ще аллах за мене дбає,
Його ласка шкандибає
По шляхам моїм усім!

Сей випадок — се ж недаром!
Знать, судилось, щоб більдаром
Жив я і вмирав, мабуть.
Гей! до царської палати

Своїх другів повітати
Чимчикую, будь-що будь!»

У халіфа Ер-Рашіда
Звичай був від батька й діда:
Тридцять гайдуків лишень,
А і з них лише десятку
В денну службу по порядку
Кликали щодесять день.

Ось Бассім собі патлатий
Сміло входить до палати,
Де сидить більдарів ряд
В мармуровому підсінню,—
Хто на сонці, хто під тінню,
Ждуть приказів із палат.

Руки фертом, вираз строгий,
Широко розкрячив ноги
Та й бурчить собі Бассім:
«Се більдари? Ті хлоп'ятка,
Що цвітуть, мов маку грядка,
Цар наш довіряєсь їм?

Їм на танці, на зальоти,
Не до царської роботи!
А повбирані! Га-га!
Як паяци! Ні, Бассіме!
Се не твій плац! Тут між їми
Не встоїть твоя нога».

Так бурчить він, і міркує,
І більдарів критикує;
Ті ж на нього і собі ж
Позирають: що за пика!
Ріст який! Постава дика!
Мов між кріликами їж!

Далі капітан від варти
Шепче: «Хлопці, се не жарти!
Певно, се якийсь більдар
Від багатого еміра,

Що десь із пустинь Алжіра
Тут приїхав на базар.

Нас прийшов він навістити...
Слід би нам його вгостити,
Аби сором нам не був,
Що гостив у нас товариш
І в халіфа жаден ба́риш
Ні пригістник не здобув».

«Справді, був би се нам сором,—
Мовили більдари хором, —
Але чим його вгостить?
Ти, наш любий капітане,—
В тебе діло се не стане,—
І не нам тебе учить».

Тут капітан від більдарів
Зараз шмигнув між писарів,
Що при царськім скарбнику
Їх сиділа повна хата,
І велів їм написати
Резолюцію таку:

«До цукорника Отмана
Наказ: маєш нині зрана
У скарбовий двір прийти
І п'ять тисяч драхм, що винен
Скарбу царському, повинен
В повній сумі принести».

Написавши сю цидулку
Живо, мов з'їв з маслом булку,
Писар підпис скарбника
Сфальшував і ще воскову
Притиснув печать скарбову,—
Се забава в них така!

Капітан папір хапає,
На підсіння поспішає,
Де Бассім все ще стоїть.
«Гей, більдаре! Гей, братище!

Приступи-но, прошу ближче!» —
Загукав на нього вмить.

Бассім

Ти мене гукаєш, пане?

Капітан

Так. Дільце тут непогане...

Бассім

Що прикажеш, я готов.

І, покірно поклонившись,
Чемно в землю задивившись,
Він близенько підійшов.

Капітан

Любий друже, я бажаю,
Щоб про нас ти в своїм краю
Словом спом'янув незлим,—
Тим-то на́ тобі дарунок,
Сей скарбовий форлядунок,—
Слухай, що зробити з ним.

Сей Отман — то мусиш знати —
Се цукорник пребагатий,
А ся картка — то указ,
Щоб у царськую шкатулу
Довг зі звісного титулу
Здав — п'ять тисяч драхм сей час.

Ну, більдарську службу знаєш...
Трошки там купця полаєш,
Та не надто вередуй.
Вже він живо покориться,
А як трохи розщедриться,
Все приймай і не гордуй.

Надіюся, любий брате,
Що не будеш кривди мати, —
Тільки картки не забудь
Від Отмана відібрати
І на куснички порвати!
Ну, прощай же! В божу путь!

Гей, як взяв Бассім ту карту,
Мовби хто його без жарту
На три коні посадив!
Із палати гордо суне,
Через губу вже не плюне,
Руки в пояс вгородив.

Пішки йти? Ага! Як возний?
Він тепера пан вельможний.
«Гей, осла сюди!» — гукнув.
І погонич, що на площі
Із ослом стояв, чимборше
До услуг йому чкурнув.

У Багдаді, хто не мусів
Пішки йти, той омнібусів
Ані ф'якрів не дістав,
А лиш крикнув до віконця,
Мав осла і ще й погонця,
Що провадив і свистав.

Погонич

Де поїдем, прошу пана?

Бассім

До цукорника Отмана.
Знаєш, де його шукать?

Погонич

О, най тільки пан сідають!
Його всі тут в місті знають,—
Відси вуличок зо п'ять.

На ослячій худобині,
Мов стіг сіна на драбині,
Гордо їде наш Бассім
Аж до самої цукорні,
Де Отман сидів проворний,
Позір даючи за всім.

«Тут Отманові пороги?» —
Закричав Бассім з дороги,
Не злізаючи з осла.

«Тут», — сказав Отман, хитнувся,
Але з місця не рухнувся,
Річ мов не про нього йшла.

Бассім

Я Бассім-коваль, і править...

Та Отман не слухав навіть,
До пекарні обернувсь,
Щось челядникам толкує,—
Се Бассіма аж шпилькує,—
Ось він випрямився, надувсь...

Бассім

(піднесеним голосом)

Править я прийшов від тебе
Для халіфської потреби
Довг, що в скарбі винен ти.
Ось візирова цитац'я:
Зараз маєш ти збиратьсяся
І п'ять тисяч драхм нести.

Як почув Отман те слово,
З місця схопився раптово,
Страшно випулив баньки,
Потім низько поклонився,
До Бассіма наблизився,
Взяв папір з його руки.

Взяв папір, на знак пошани
Цілував, а там руками
Вище голови підняв,
Прочитав потім тихенько
Й до Бассіма покірненько
Ось які слова сказав:

«Прелюбезніший більдаре!
Бог мене возславив варе [1],
Що тебе тут присила!
Я твій раб, слуга покірний,
Слушний наказ сей і вірний —
Та, будь ласка, злізь з осла!»

[1] Справді, дійсно.

Зараз вибігли з цукорні
Два челядники моторні,
Щоб Бассіму помагать;
А сей оха, стогне, фука,
Мов бог зна, яка то мука
На ослі чимчикувать.

Потім в чересі пошпортав
І півдрахми, наче лорд, дав
Осляреві за прогін.
А Отман аж потерпає,
Що за пан такий вступає!
Низький дав йому поклін

Він веде його до хати,
Просить ласкаво сідати,
Ставить льоди і шербет.
«Панцю любий, не згордуйте!
Освіжіться, покуштуйте,
Поки вирушимо гет»

Бассім

Друже любий, не в гостину
Я прибув сюди! Причину
Мого ходу знаєш сам.
Дяка за слова хороші,
Та ти зараз лагодь гроші,
Щоб нам швидше бути там.

Отман

О найстарший із більдарів,
Дрібку лиш сих божих дарів
Покуштуй, а то, бігме,
Буду думать, що гордуєш,
Рівно з псом мене цінуєш,—
Жаль тяжкий мене візьме.

Бассім

Гов, мій друже чесний-годний,
Хоч і як я неголодний,
Тобі жалю не завдам,

Даром божим не згордую,
І тебе як слід шаную
І люблю — побачиш сам.

Розіслав Бассім сервету,
Взявсь до пляцків, до шербету,
До цукрів, до конфітур, —
Їсть і п'є, змітає живо,
А Отман на теє диво
Погляда й стоїть, як мур.

«Боже! Се якась облуда!
Він, здається, і верблюда
З костомахами би зжер!
Треба швидше міркувати,
Як його з своєї хати
Випровадити тепер!»

Він до склепу свого скочив,
У мішечок натолочив
Конфітур сухих, цукрів,
У папірець завиває
Двадцять драхм і поспішає
До Бассіма, аж упрів.

«Пане,— мовить,— капітане!
Будь ім'я моє погане,
Як не правда є сьому!
Хоч печи мене, дри шкіру,
А п'ять тисяч драхм на віру
Я нівідки не візьму.

Кепсько йшли діла в сім тижні...
Не платять довгів ті ближні,
Що ще винні за товар...
Будь мені святим, блаженним,
Підожди з довгом казенним
І прийми сей бідний дар.

Ось тобі мішок цукриння,
Пасталá, кебаб, варення —
Се для діточок твоїх.

А ось двадцять драхм в папері —
Не відкинь, май бога в серці!
Бідним вигодить не гріх».

Ну, сей тон Бассіму любий!
Та проте, віддувши губи,
Він поважно мовив: «Гум!
Діло, братику, казенне!
Не залежить се від мене.
Може вийти з того глум».

Та проте, поміркувавши,
Він сказав немов ласкавше:
«Щирий муж ти, що й казать!
Ну, візьму сей страх на себе,
Вигоджу тобі в потребі,
Тільки ти себе не зрадь.

Нині-завтра ти з кватири,
Тиждень, два, чи три, чи штири
В місто, брате, не виходь,
А вже там я так покру́чу,
Що твій довг із книг істручу
І замажу — дасть господь».

Так з Отманом поладнавши
І даруночки прийнявши,
Відійшов Бассім домів.
«Я Бассім! Бог дбав за мене,
Буде знов вино й печене! —
Сам собі він гомонів.—

Тю на мене, дурачину,
Що я думав: дай покину
Пречудовий сей Багдад!
Де ж би інде міг так цупко
Заробить такую купку
Драхм, їй-богу, двадцять п'ять!

Боже, ти мене сьогодні
Випровадив із безодні,
Змусив шлях отсей обрать!

Тож клянусь: се все недаром
Твоя воля: тож більдаром
Хочу жити і вмирать.

А що ти і пізно й рано
Дбав за мене, то погано
І нечесно б я вчинив,
Якби на такий припадок
Свій звичайний розпорядок
Сеї ночі я змінив.

Та на збитки сим драбугам,
Скупарям і волоцюгам,
Що до мене пхають ніс,
Я сьогодні — не жартую,
Вдвоє більше накупую
Всіх присмаків, хай їм біс!»

Так собі, додому йдучи,
Міркував Бассім наш ручий,
А як в хаті своїй став,
У буденне перебрався
І на торг собі подався,
Йдучи, весело свистав.

Тут удвоє — хлоп силенний —
Понад свій бюджет щоденний
Видав десять драхм, як дріт;
Вже смеркалось, як з думками,
Опакований клунками,
До своїх допхавсь воріт.

ПІСНЯ ОДИНАДЦЯТА

Ніч. Халіфу знов не спиться,
Все Бассім наяві сниться:
«Що то робить неборак?
Як там смакувала кара?»
Ось він кличе Джіафара
І до нього мовить так:

«Як міркуєш, Джіафаре,
У якім настрою варе
Є тепер наш друг Бассім?»

Джіафар

Пане, у такім настрою,
Що такого б я порою
Не бажав собакам всім.

Вранці сорому наївся,
В п'яти здорово нагрівся,
Що ще й досі десь пече;
А тепер чуприну чуха,
В тьмі сидить і тільки слуха,
Як помалу час тече.

Мисль одна у нього старша:
В животі кишки гнуть марша,
Горло страшно пересхло.
Там-то десь бурчить та лає,
Нам на голови бажає
Трясцю, гризь і всяке зло!

Халіф

Справді, так воно достоту!
Аж збудив ти в мні охоту
Ще й сю ніч до нього йти:
Сього тура у берлозі,
В такій прикрості й тривозі,
Хоч разок підстерегти!

Джіафар

О володарю всіх вірних!
Хай тобі з скарбниць безмірних
Все добро дає аллах!
Та прошу тебе з сльозами:
Не йди більш до тої ями!
Не наводь на мене страх!

Бо коли сей розбишака,
Грубіян і забіяка,
У добрі таке нам товк,
То чого ж від нього ждати,
Коли буде злий, завзятий
І голодний, наче вовк?

Х а л і ф

Все се так, візире любий,
Та я не боюся згуби,
А бажання не дріма,
Ну-ко, все зладь до дороги,
Се тобі наказ мій строгий,
Сперечатися дарма.

Д ж і а ф а р

То бодай, мій світлий царю,
Нині не ходім без дару.
Адже тямиш, вчора він
Нас як скупарів неславив.
Варто взяти дещо страви
Й занести там на поклін.

М е с р у р

Страви! Сьому ненажері!
Радше вислать до вечері
Його самого к чортам,
Таж три ночі він давився,
Їв, і пив, і веселився,
А не дав ні крихти нам!

Х а л і ф

Добре, Джіафаре милий.
Гей, Месруре! Йди в сій хвили
В нашу кухню й набери
Щонайліпших страв і м'яса.
А вважай набрати маса,
Щоб наїлись хлопи три.

За годину по тім слові
Страви вже були готові,
А халіф, і Джіафар,
І Месрур знов перебрались
За купців і поспішались
В темне місто на базар.

А з базару далі жваво
Вуличками вліво, вправо
Аж туди, де жив Бассім.

Бачать здалека, і зирять,
І очам своїм не вірять:
Тьфу! освітлений весь дім!

Наближаються на волос —
Го, Бассімів любий голос
Аж лунає: «Я Бассім!
Там на небі честь аллаху,
На землі не маю страху,
Дулі тичу в ніс усім!»

Став халіф. «Що за причина?
Сей поганий пиячина
Чи собі жартує з нас?
Я халіф — і бачте диво!
Моїй власті неможливо
Прикрутить його на час!

Слухай, любий Джіафаре,
Я дізнатись мушу варе,
Де він гроші нині взяв?
Бач, потвора та безбожна!
Як співа! Сказитись можна!
Взір для всіх таких роззяв!»

Джіафар не рад тій вісти:
До медведя в гавру лізти
Й до Бассіма — все одно.
Та перечитись — не платно.
Він застукав делікатно
У Бассімове вікно.

«Хто там? — чути крізь віконце
Грубий голос.— Щоб вам сонце
Не світило ні на п'ядь!
Певно, знов ті дамасценці —
Трясця їх поганій неньці! —
Лізуть ніч мені псувать!»

Д ж і а ф а р

Ні, Бассіме, любий друже!
Ти на нас не сердься дуже,
Не ганьби нас і не гудь!

Завтра вже нам в путь збиратьсяя,
І прийшли ми попрощаться,—
Тож впусти нас, ласкав будь.

Бассім

Відколи я друг ваш любий?
От ідіть до чорта в зуби,
Ще й візьміть прощання те:
Хай вам голови облізуть,
Пси по смерті марша ріжуть,
Двір будяччям заросте!

Джіафар

О Бассіме, чи ж не сором
Нас прощать таким докором?
Ми ж по щирості прийшли
На розмову на миленьку
Й невеличку, й немаленьку
Ми вечерю принесли.

Бассім

Ви вечерю? Як рак чихав!
Щоб ти по тій правді дихав!
Десь би в лісі вовк іздох!
А втім, що мені до того!
В мене нині доста свого,
Накормив би ще зо двох.

Джіафар

Ні, Бассіме, даром божим
Так помітувать не можем:
Що для тебе принесли,
Того нам назад не брати,
Се вже мусиш ти прийняти,
Щоб задарма ми не йшли.

А не хочеш нас впустити,
Зволь лиш шнур з вікна спустити,
Ми тобі прив'яжем кіш.
Ну, пристав Бассім, цікавий,
Що приносять сі роззяви!
Певно, огірків за гріш.
Шнур спустив — і тягне живо.

В кіш заглянув: що за диво!
Там фазани, орябки,
Куропатви, мармелади,
Конфітури для принади,
І горіхи, і сливки.

«Що,— гукнув він,— за помана?
Певно, де в якогось пана
Кухню обікрали ви!
Бо платить за все те гроші,
Се вам, скупарі хороші,
Не прийшло до голови».

Джіафар

Ні, Бассіме! Коб здорові,
Ми є люди гонорові.
Як прийняв наш хліб та сіль,
Гріх би був тобі незмитий
Нас до хати не впустити
І прогнати геть відсіль.

Сим Бассім наш удобрухавсь.
Трохи ще бурчав і чухавсь,
Далі двері він відпер,
Гостей запросив до хати,
При столі просив сідати.
«Ну, погостимось тепер!

Бачте,— мовив,— любі гості:
Й пес не йде на голі кості,
Суха ложка рот дере,
Як до мене ви голіруч,
Я вам тим же, ще й обіруч,
Сиплю мокре за сире.

А як я сьогодні бачу
Преподобну вашу вдачу,
Що ви люди людяні,
То вже й дурень тее знає:
Сама честь тут вимагає
Бути чемним і мені.

Прошу, сядьте, пийте, їжте!
Щось веселого повіжте,

Бо я нині дуже рад.
Випить хочеться в компанії,
Заспівати пісні п'янії...
Ну-ко, шулем! Бий вас град!

Знаєте, сьогодні в мене
Був деньок... Ой рідна нене!
Як жию, в такім не був.—
Як кобеля та за возом,
Я трепався, тратив розум,
Думав: бог мене забув.

Та проте аллах великий
Весь той глум і клопіт дикий
Повернув на благодать.
Головна річ, щоб держаться,
Лихові не піддаваться,
Туск до голови не брать.

Знаєте, сьогодні в суді
Був я у такій паскуді!..
В п'яти били... фе, скандал!..
Бачилось; згорю зо стиду!
Бачилось: не вкажу виду,
Десь западусь у провал.

А проте — тут б'ють, кров бризька,
А в вухáх, мов муха зблизька,
Пісенька одна дзвенить:
Гарна пісенька, жартлива,
Мов віщує, що ся злива
Зміниться, мине за мить.

І ся пісня, злота муха,
Не вступається з-над вуха
І дзвенить, бринить весь день.
Прошу, їжте! Я ж, як знаю,
Вам сю пісню заспіваю,
Ось послухайте лишень!»

Бассімова пісня

Десь в далекім краю
Був собі султан,

Для своїх підданих
Дуже добрий пан:
У своїй палаті гуляв дні і ночі,
Ніхто його в краю не бачив на очі,
Крім його дворян.

Та одного разу
Всіх султанів взір
Вийшов погуляти
Трохи на простір;
Ходив вулицями, ходив на базари,
Не йшла з ним сторожа, ні жадні жандари.
Лиш один візир.

На одніім базарі
Здибав він купця,
Сей прийняв султана,
Знать, за чужинця.
Привітав їх чемно, проводив часину...
«Прошу вас, панове, на малу гостину
До свого двірця».

Був дворець багатий,
Зала не мала;
От купець приводить
Гостей до стола, —
Свиснув, плеснув, і вже в штири лави
П'ятсот мисок прерізної страви
Служба нанесла.

До купця султан наш
З подивом рече:
«Пане, певно, гостей
Ждеш ти більше ще?» —
«Ні, — купець відмовив, — я не жду нікого».
«То хто ж для трьох люда страв смачних так
много
Варить і пече?»

Тут купець із місця
Схопився нараз,
Трахнув султанові
Прегіркий ляпас.

«Чи ж я тобі, друже, велю все те з'їсти?
Заживай, що воля, про решту не бійсь ти!
Так ведеться в нас».

Аж свічки заблисли
Султанові з віч.
Каже до візира:
«Справедлива річ!
Я спитав нечемно!.. Мусиш пригадати,
Як би йому чемно той ляпас віддати
Хоч на другу ніч!»

«Пане,— відмовляє
Султану візір,—
Запроси на завтра
Ти його в свій двір
І застав вечерю ще більшу й смачнішу,
А як він здивуєсь, ще йому острішу
Заушку відмір».

На розумну раду
Тут султан пристав
І купця на завтра
К собі запрохав.
Надійшов купчина. Цар до столу просить...
Цар дав знак, і служба носить, носить, носить—
Аж тисячу страв.

«О, хвалити бога! —
Купець промовля. —
От такий достаток
Гідний короля!
У такім достатку дай бог тобі жити!
Він душу підносить, тілу дає сити,
Очі звеселя!»

І прийнявся їсти
Преспокійно всмак,
А як наситився,
То промовив так:
«Хвала господеві, господарю слава».
А султан візиру: «Се погана справа!
Так не йде ніяк!

Мудро він говорить.
За що ж його бить?
А я конче мушу
Свій ляпас помстить.
Як мені не знайдеш доброї причини,
То от тобі слово: ще сеї години
Підеш в землю гнить».

Рік візир: «Як встанеш
Від вечері, вмить
Дай рушник і воду
Йому руки вмить.
Він опресь: «Се ж честь вже маю завелику...»
Ти тоді щосили трахни його в пику:
«Не вам мене вчить».

На розумну раду
Тут пристав султан:
Гостю по вечері
Дав рушник і збан.
«О, спасибі, пане! — мовив гість і вмився.—
Щоб потік ласк божих так на тебе лився.
Чемний з тебе пан!»

Султанові в серці
Аж клекоче злість.
Заставляють каву,—
Сів спокійно гість.
А султан візиру: «Слухай! як в сій хвильці
Не найдеш притоки дать йому по пиці,
То звір тебе з'їсть».

Рік візир: «Він швидко
Схоче геть іти,
Ти раба покличеш
Його провести.
Винайди причину, вихопи тростину,
Бий раба по плечах, торгай за чуприну,
Кров йому пусти.

Гість озветься: «Пане,
Вибач бідаку!
Чим же ж він на кару

Заслужив таку?»
Ти тоді порядно хляп його в лице:
«Се мій раб! Я мушу вчить його! Чи ж це
Вам не по знаку?»

На розумну раду
Знов султан пристав
І раба покликав,
Бить його почав.
А гість каже: «Пане, бий що маєш сили!
Слуги б попсувались, якби їх не били!
Бий, сам бог казав!»

Та тепер візир вже
Довше не стерпів.
«Друже, май же серце! —
Гостю він повів,—
Попроси у пана, щоб змилосердився!
Бач, нещасний хлопець кров'ю вже облився,
Майже помертвів».

Ех, як до візира
Гість простре кулак,
Як в лице талапне,
Аж візир прикляк!
«Як ти смієш, пане, в сюю річ мішаться?
Пан раба навчає добре справуваться,—
Се похвалить всяк».

Тут султан не втерпів,
Реготати став.
«Ну, візире бідний,
Ось і ти дістав!
Ну, подай же руку! А ти, купче, другу!
Прощаю непослух, а тобі наругу,
Бо ти слушність мав».

Не коротко се тривало:
Тішився халіф немало
При Бассімових піснях;
Перші півні вже пропіли,

Зорі блідли й червоніли,
Теплий вітер з моря тяг.

Джіафар

Любий друже наш, Бассіме!
Півгодинки ще — і всі ми
Розійдемось, і бог зна,
Чи побачимось коли ще!
Тож прошу тебе, вволи ще
Просьбу, що в нас єсть одна.

Розповіж, які ти нині
Перебув пригоди дивні!
Свою добрість доверши!
Щоб тебе нам не забути,
Добрим словом все спімнути,
В своїм сидячи коши!..

Бассім

Щоб вас радше застовпило,
Ваші очі засклепило,
От що я скажу тобі!
Через ваші кляті очі
Вся біда мене толочить,
Мов собаку у юрбі.

Двадцять літ я жив, як в раю,
Ні про що, було, не дбаю,
Лиш про власне ремесло,—
Аж нараз все щезло к кату,
Скоро вас в мою кімнату
Якесь лихо наднесло.

Ви врекли мене, пагуби!
Через вас той кривоклубий
Наш халіф мене ганя,
Мов з попівського закляття,
Від заняття до заняття,
Мов піскарського коня.

Але дзусь вам всім у вічі!
А халіфу дзусь і двічі!
Ось я вип'ю! Ось і з'їм!

Всі нещастя і пригоди
На добро мені виходять,
І я все собі Бассім.

От і нині! Таж, їй-богу,
Ще ніколи ні на кого
В одній днині не сплило
Стільки зла і стільки щастя!
Слухайте —наскільки дасться
Розказать, як що було!

І, розсівшися вигідно,
Зуби вмивши відповідно,
Він почав усе казать,
Як спіткала в суді кара,
Як убрався за більдара
І як драхм дістав аж п'ять.

«А таку дставши плату,
Я в халіфову палату —
Будь-що-буде,— почухрав.
От де я навидівсь дива!
Не повіриш, хоч правдива
Буде повість моїх справ.

У великому салоні
Сам халіф сидів на троні,
А від нього блиск аж б'є.
Чемний пан, хоч і мій ворог,—
Перед ним лизати порох —
Ні, се діло не моє.

Джіафар при нім був бравий.
Із лиця собі й постави
Подобав на тебе він.
Звісно, дрібку! Він пан, дука,
А ти голиш, підла штука,
Костогриз і макогін.

І Месрур там вештався чорний,
Весь у золоті, моторний,
На устах приязний сміх —
Не такий, як се страшило,

Що лиш би гарахнуть в рило
Й зав'язать, мов чорта, в міх».

Так він плів їм теревені
Про гонори незміренні,
Які там йому були,
Як халіфські більдари
Йому почесті складали
І пригістника дали.

Повідав, як грав роль пана,
Як гостився у Отмана,—
Аж халіф трохи не тріс
Зо сміху; скінчив словами:
«Бог зі мною! Дідько з вами!
А халіфу дуля в ніс.

І се все мені недаром!
Від сьогодні я більдаром
Так і лишусь при дворі.
Най халіф що хоче мовить,
Але тут мене не зловить,
Наче рака у норі».

«Славно, славно, любий друже!
Се придумав зручно дуже,—
Так халіф йому сказав.—
Ну, спасибі! Звеселив нас!
А тепер коб ти пустив нас!
Нам прощатись час настиг».

«З богом! З богом! І без прощі!
У болото, в дебрі й трощі
Йдіть, де ваш проклятий дім!
Най вам бог не дасть потіхи,
На дорогу бід три міхи,
Хай за вами лусне грім!»

Так чемненько попрощались
І, регочучи, забрались
Від Бассіма гості геть,
А він двері ще засунув,
Відвернувся, сильно плюнув:
«Тьфу, щезайте в очерет!»

ПІСНЯ ДВАНАДЦЯТА

Достига під серп пшениця,
Дожида дівчина Гриця
Й барвінкового вінця,
Жде рільник на добре жниво,—
Так і пісня ся щасливо
Добігає до кінця.

Наче річка та лугами
Між рясними берегами,
Вона, в'ючися, плила,
Тут глибоко, там плитенько,
Тут шумливо, там тихенько,
Поки до Дністра дійшла.

А Дністер — той час нестійний —
Її вхопить у обійми
І у море понесе.
Як затопить — не дивниця!
Там і всім нам опиниться,
Там з часом затоне все.

Та нам, мушкам однодневим
Над вод дзеркалом рожевим,
Се байдуже. Нумо знов
В танець! Що халіф там творить.
І що Джіафар говорить,
І куди Бассім пішов?

Вийшов цар із-за котари [1].
Против нього всі більдари
Поставали в два ряди.
Глипнув цар: Бассім між ними
Під стовпами кам'яними.
«Тут ти? — мислить.— Ну, пожди!»

Зараз Джіафара кличе,
Сей перед царське обличчя
Вийшов, кинувсь на лице.

---

[1] В багатих домах на Сході, а також і в царських палатах замість дверей усередині висять багаті килими, або котари.

«Джіафаре, — рік владика,—
Глянь, Бассімова он пика!
Ну, тут він нам не втече!

Клич мені сюди Османа,
Від більдарів капітана!»
Став Осман, схилив лице
І мовчить. Халіф питає,
Кілько він більдарів має?
«Тридцать, пане як усе.

З них десяток по три доби
У палаті варту робить,
Потім другий по черзі».
«Я хочу,— халіф товкмачить,—
Нинішній десяток бачить
І оглянуть наборзі».

Капітан склонився низько,
До більдарів скочив близько,
Мовив голосно до них:
«Гей, більдари, пан всіх вірних
Кличе всіх вас, слуг покірних,
До очей своїх ясних!»

Всі більдари, мов без тями,
В залу рушили рядами,
Мусив з ними і Бассім.
Та жижки його трусяться,
В голові думки вертяться:
«Що то буде нам усім?

Вчора огляд був у суді,
І скінчилось на паскуді,
Але нині — боже мій!
Чим-то нині се скінчиться?
Адже нині се гірчиця,
А вчорашнє — був олій!»

Цар тим часом взяв нашвидку
Першого з ряду на спитку.
«Хто ти?»

Більдар

Царю, звусь Ахмет.
Абдаллахом звавсь мій тато,
І беру за службу плату
Десять золотих монет.

Халіф

А давно ти в службі царській?

Більдар

В чесній службі тій більдарській
Батько мій був тридцять літ;
Я по нім настав на сьому
І ось десять літ вже тому
Служу вірно, як і слід.

Халіф

Добре, сину! Не змінися!
Тої правди все держися.
Віри й честі не ламли!
А тепер скажи ти, другий,
Як зовешся, за услуги
Що береш і відколи?

Отже, другий наблизився,
До землі царю вклонився
І говорить, що і як.
Та Бассім уже не чує,
Остовпів, глядить, міркує,
В яку пастку він закляк.

«О аллаху милосердний!
Що то я зроблю, мізерний?
Се ж загиблиця моя!
І не то що з кістьми, з салом,
Але з стидом і скандалом
Пропадати мушу я!

Таж як буде цар питати:
«Як зовешся?» — то брехати
Неможливо! «Я Бассім,
Я коваль», — скажу... О боже!

А він скаже: «Гей, небоже,
А чого ти вліз в мій дім?»

Ну, пропасти, то пропасти, —
Але скажуть: «Може, красти
Ти у царський двір заліз?»
Господи! Подай підмогу!
Відверни ще сю тривогу, —
То піду спасаться в ліс».

Ось вже ближче, ближче проба...
А халіф усе спідлоба
На Бассіма погляда
Та аж душиться зо сміху
І сердечну має втіху,
Що така йому біда.

Вже остатнього між всіма
Розпитав і на Бассіма
Спокійнесенько кивнув.
Та сей бідний неборака
Став, затявся, мов ломака,
Наче сам себе забув.

Халіф

Гей, більдаре, що так тужиш?
Як зовешся? Довго служиш?
Кілько маєш ти платні?
Знов Бассім стоїть, як ступа!

Капітан

(стиха)

Ну, ти, смотолоко глупа,
Що стоїш, немов у сні?

Бассім

(немов прокидаючись)

Га? Що? Як?

Халіф

Як звешся, друже?

Бассім

(у великім страсі)

Царю мій, невже так дуже
Рад ти знать моє ім'я? *(Сам до себе)*
Боже, згляньсся на розпуку!
Адже ж на смертельну муку
Сам себе тут видам я!

Джіафар

Гов, більдаре! Що гадаєш?
Як халіфу одвічаєш?
Ближче приступи сюди!
Просто стій, дивися сміло,
Одвічай як слід про діло,
Бо дограєшся біди.

Бассім

(несміло поступає наперед)

Я... татунцю Джіафаре...
Най мене сам пан біг скаре,
Коли я що або що...
Тут не то що... годі знати...
Що до чого... одвічати
Не бажаю ні за що.

Халіф

Гарно, синку, се сказав ти,
Щиро, мудро, після правди.
То скажи нам ще одно:
Хто був батько твій і дід твій?
Чи більдарами був рід твій?
Сам ти служиш як давно?

Бассім

Рід мій... рід мій... о, їй-богу!
Здавна... мать його за ногу!...
В неперерваній черзі...
Пра-пра-пращур мій Бар-Гарун.
Повідають, був більдаром
Ще у Ноя в ковчезі.

Мій прапрадід був більдаром,
Також прадід був більдаром,
Був більдаром батько й дід,
Бабка тож була більдаром,
Мати тож була більдаром,—
Був більдаром весь мій рід.

Тут, хто був у царській зали,
Реготатись дуже стали,
А Бассім немов зомлів:
Чув, що сам язик у роті
Біга по своїй охоті,
Та спинить його не вмів.

А халіф стоїть, не писне,
Хоч і сам трохи не трісне
Зо сміху. Та ось двірня
Стихла; він став знов питати:
«Ти більдар! а скільки ж плати
Побираєш ти щодня?»

Бассім

(у крайній розпуці)

Пла... пла... плати? Що вже плати?
Кажеш голову утяти,
То байдуже. А в тюрму —
Хай і так. А в міх та в воду,
Навіть сього тобі зроду
Тож за зло я не візьму.

Халіф

Славно, сину! Річно, значся,
Маєш ти дукатів двадцять
І щодня печені фунт.

Бассім

(витріщаючи очі)

Та... дукати... що й казати...
Е, свистати на дукати!
А печеня — ось що грунт.

Х а л і ф

Ну, тепер, мої більдари,
Хочу бачить, чи для кари
Злим у вас міцна рука.

І швиденько шле трабанта
До темниці коменданта,—
Заповідь йому така:

«Трьох злочинців, що за вбійства,
За розбої і злодійства
Вже засуджені були
І віддавна ждали смерти,
Має зараз тут приперти,
Щоб тут кару прийняли».

Не пройшло хвилин багато,
Аж іде тюремний «тато»
І злочинців страж веде,
Руки ззаду пов'язавши,
Шиї геть повідкривавши,
Щоб було рубати де.

Ось перед халіфом стали,
Очі сумно поспускали,
А халіф до них рече:
«Чи то ви ті бузувіри,
Що робили зла без міри?
О, та кара не втече!»

З л о ч и н ц і

О, владико правовірних!
До тих злочинів безмірних
Гнав нас, знать, отець змії!
В жалю й скрусі тут ми нині:
Покараєш — га! ми винні,
А простиш, то ми твої.

Х а л і ф

Ні, не ждіть собі пощади!
На те зло немає ради
Іншої, окрім меча.

Гей, Ахмете, ну, щосили
Зараз першому в тій хвили
Голову знеси з плеча!

Злодій клякнув, похитнувся,
Та Ахмет лиш замахнувся,
І скотилась голова.
«Ось, владико правовірних,
Кара злочинів безмірних:
Кров булькочеться жива».

Халіф

Добре так. Життя погане —
Й смерть погана. Ну, Османе,
Ти вчини другому так!
Злодій ще не озирнувся,
Та Осман лиш замахнувся —
Ані пікнув неборак.

Халіф

Ну, а ти, більдаре статний,
Що був на черзі остатній,
Свою зручність покажи!
Вийми з піхви меч без ляку
І отсього розбишаку
Зараз трупом положи.

Якби грім при ньому вдарив
Чи окріп його ошпарив,
Не злякався б так Бассім.
«Матінко моя ти мила!
Ось моя остатня хвиля!
Ну, пропав же я зовсім!

Як же меч мені виймати,
Як розбійника стинати,
Коли се пальмовий бук?
Горенько! Тут хоч розсядься,
То з життям тра попрощаться.
Ще зазнати стиду й мук».

Халіф

Гей, більдаре, що міркуєш?
Чи ти при́глухий, не чуєш,
Що я дав тобі приказ?

Бассім

Чую, батеньку... їй-богу...
Та на вічную дорогу
Лагоджусь... та я сей час...

Халіф

Вийми з піхви меч, говорю,
Замахни ним сильно вгору,
Сьому голову зітни!
А Бассім стоїть, мов чіп,
І оглух враз, і осліп,
Винуватий без вини.

Тут Месрур його в бік штуркнув
І до нього стиха муркнув:
«Що ти, хлопе, стуманів?
Слухай царського наказу,
Бо тебе велить відразу
Розідрати пів-на-пів».

Бассім

Га! Що! Батечку владико!
Я би на такее лшко
Обнажав свого меча?
В мене меч страшенно блиска:
Лиш раз блисну, розбійнйцька
Впаде голова з плеча.

Приклякни ти, лиходію!
Маєш віру і надію
В ласку божу? Говори!
Помолися уостанне,
Нам усім віддай прощання,
Піднеси дух догори!

Злодій кляк, почав молиться,
А Бассім стоїть, мов злиться,
Сам міркує, що робить?
Страшно заверта очима,
Вправо, то наліво блима,
Далі так став говорить:

«Чоловіче ти безрідний,
Настає твій час послідний,
Що у ад тебе знесе!
Мов, чи що признати маєш?
Говори, чого бажаєш?
Я зроблю для тебе все.

Жадним трудом не згордую:
Як голодний — нагодую,
Як прагну́щий — напою,
А як ти невинуватий —
Я гріха не хочу мати,
Я невинного не вб'ю».

З л о ч и н е ц ь

Я невинуватий, пане!

Б а с с і м

Брешеш, сім'я ти погане!
Хочеш вибрехатись? Ні!
На ті штуки сам я сильний,
Маю спосіб неомильний,
Як кінця дійти брехні.

«Царю,— мовить Бассімище,
До царя дійшовши ближче,—
В нашім роді є секрет.
Він іде на сина з батька,
А мені небіжка бабка
Сей передала предмет.

Бачиш: меч сей непоказний!
А він свідок є виразний
Сили божої. Доси́ть
З піхви лиш його добути,
Над злочинцем замахнути,—
Голова його злетить.

Та коли сей нещасливий
Вирок мав несправедливий
І не винен лютих мук,

То сей меч, із піхви взятий,
Замість голову відтяти,
Зміниться в пальмовий бук».

Халіф

(душачи в собі сміх)

Ну, давай робити пробу!
Покарай погану злобу,
А невинність заяви!
Вирви з піхви меч свій сміло
І отсе грішне тіло
Відсічи від голови!

Тут Бассім махнув піхвою
Над злочинця головою,
Потім меч із піхви смик!
«Чудо, царю наш багатий!
Бачиш, він невинуватий.
Із меча зробився патик!»

Тут загальний сміх піднявся,
А халіф, так той тримався
Аж обіруч за живіт.
Та Бассім стоїть завзятий:
«Злодій сей невинуватий,
Гинути йому не слід».

Халіф

Добре, друже, вільний буде.
Та скажи нам, що за люде
Дамасценські ті купці?
Чом до себе їх пускав ти?
Що за діло з ними мав ти?
Як розстався накінці?

Тут Бассім затріпотався,
Всьо́го зразу догадався
Та й додолу грим-бабах:
«Царю мій, я винуватий!
Вели голову відняти,
А то вб'є мене сам страх».

Х а л і ф

Добре, я й на те пристану.
Ну-ко, друже, дай Осману
Свого дивного меча.
Коли винний ти, то з бука
Станесь острая шаблюка,
Голову знесе з плеча.

Регіт, сміх... Осман хапає,
Знов із піхви добуває —
Бук пальмовий. Регіт, сміх...

Х а л і ф

Га, невинен! Та ось кара:
Будеш в мене за більдара,
Поки літ подовжить біг.

ЕПІЛОГ

І кінець? Велика ласка!
Що ж брати! Арабська казка
Так, як і рутенський дух,
Кращого кінця не знає,
Як коли героя впхає
В мундир, поміж царських слуг.

Ах, бо ж люба річ служити!
Мундир так вигідно шитий,
Пенсія так точно йде!
А ще почесті й гонори,
Хліб готовий до комори,
Ще й аванс ик далі жде.

Ах, як любо буть лояльним,
Над добром радіть загальним,
Знавши, що воно й т в о є!
Але що найкраща новість,
Так се те, що ч и с т у с о в і с т ь
Служба царськая дає.

Простий чоловік, звичайний
Трибунал якийсь потайний

Носить у душі раз в раз:
Чи що зробить, чи що скаже,
Вже його сумління враже
Гнобить, мучить кождий час.

Царському слузі чудово!
Кождє діло, кожде слово,
Кождий поступ — не його.
Все він робить по наказу,
Волі власної ні разу
Не потрібно до того́.

І спокійний. Кажуть дерти,
Бити, мучити до смерти,—
Він усе зробив — і прав!
Ще й заслугу з того має:
Вірно службу відбуває,
Як цареві присягав.

От в такім-то обичаю,
В мундуровім тихім раю
Опинився наш Бассім.
Казка тут його лишає,
Та мені щось шепче, шпає:
«Ладно се, та не зовсім!»

І почав я міркувати,
По гісторіях шукати,
Поки не набрів на шлях:
Що з Бассімом далі сталось
І чи любо там здихалось
На халіфових хлібах.

Ось що каже літописець:
Був нещасний рік і місяць,
День, сотворений на страх,
Коли в серце Ер-Рашіду
Думку лютую без стиду
Положив був сам аллах —

Думку люту та жорстоку!
Вислати від свого боку
Джіафара на той світ,

Йому голову відрізать
І з ним враз побить, повішать,
Потопить його весь рід.

Отоді були в Багдаді
Всі більдари дуже раді,
Бо їх меч не спочивав,
А в невинній крові мився;
Зате кождий збагатився.
Бо з побитих все здирав.

Отже, сталась в тому літі
Річ нечувана на світі.
До царя один більдар
Наблизився, поклонився,
І стояв, і вниз дивився.
«Що тобі?» — питає цар.
«Царю,— мовить сей,— їй-богу,
Поблагослови в дорогу».

Халіф

Хочеш в Мекку мандрувать?

Більдар

Ні, вже...я по іншій части:
На розпуття йду я красти,
Грабувать і розбивать.

Халіф

Що се, ти здурів, небоже?

Більдар

Знаю, царю, що негоже
Добру школу покидать;
Та я вже навчивсь доволі,
І кортить мене на волі
Іспит із науки здать.

Халіф

Що за іспит? Що за школа?

Більдар

Царю любий, правда гола!
Адже те, що тут було,
Що в більдарській службі взнав я,
Се — інакше б не назвав я —
Розбійницьке ремесло.

Лиш одна різниця скромна:
Збій на шляху — голь бездомна,
Звір, не певний свого дня;
Знає, що, попадься в руки,
Не мине страшної муки,
Гака, і сокири, й пня.

А більдар твій розбиває,
Мучить, ріже й добре знає,
Що за се й похвалять ще...
Ні... Благослови в дорогу
Або вбить вели! Їй-богу!
Бо твій мундур страх пече.

На таку промову дику
Жаліть цар почув велику,
Відвернувсь від двораків,
Щось мов жвав, і мняв, і ликнув,
Потім до більдара крикнув:
«Забирайсь до сто дідьків!»

І більдар пішов. Від того
Дня і слід застиг. Про нього
Всякий слух пропав зовсім.
Стільки літописець. Діло
Ясне, й я скажу се сміло:
Сей більдар — то був Бассім.

Радуються бджоли цвіту,
А селянські діти літу,
А п'яниця хапатні;
Рад спочинкові челядник,
Рад авансові урядник,
А виборам всі хруні.

Рад прожора повній мисці,
А мужик розумній книжці,
Тьмі кромішній єзуїт;
Рада миш котячій смерти,
Рад жандарм нас всіх заперти,
Рад великодню весь світ.

Радий ярмаркові паяц,
Рад витрішкоокий заєць,
Вискочивши із тенет.
Так сю казку закінчивши,
Чесних слухів не вразивши,
Утішається й поет.

МОЙСЕЙ

ПЕРЕДМОВА

Подаючи громаді наших читачів мою поему «Мойсей» другим виданням, уважаю потрібним зазначити поперед усього, що се видання значно дешевше від першого, вже розпроданого, і являється в тексті незмінним, з виїмком кількох дрібних поправок.

Тому, що моїй поемі пощастило настільки, що вона стала предметом лектури учеників та інтерпретації вчителів у деяких руських гімназіях, а також предметом ближчої уваги деяких наших літературних критиків, варто зазначити факт, що, ставлячи не раз питання про джерела сеї поеми, ніхто з тих руських інтелігентів не звернув уваги на властиві і самим змістом вказані її джерела, але майже кождий, як се покажу далі, шукав їх деінде, звичайно, там, відки я не взяв нічого.

Моя поема основана майже вся на біблійних темах, отже, що ж природніше для кождого критика, як пошукати тих джерел у Біблії і порівняти їх із тим, що я зробив із них? Се якраз досі не прийшло на думку ні одному з критиків моєї поеми. Знак, що Біблія лежить далеко поза кругом їх духовних інтересів.

Основною темою поеми я зробив смерть Мойсея як пророка, не признаного своїм народом. Ся тема в такій формі не біблійна, а моя власна, хоч і основана на біблійнім оповіданні. Із біблійних книг Старого завіту про смерть Мойсея оповідає лиш одна книга так званого П'ятикнижжя, що по-грецьки зветься Девтерономіон, а по-церковнослов'янськи Второзаконіє. В тій книзі первісне оповідання про смерть Мойсея розірвано на дві часті: перша міститься в розд. XXXII, зачало 48—52, а друга в розд. XXXIV, зач(ало) 1—8. Ось се оповідання в пере-

кладі з критичного французького перекладу Едварда Райса [1] на нашу мову. В гранчастих скобках подаю свої доповнення до тексту.

«Того самого дня вічний промовив до Мойсея отсими словами: «Вийди на гори Гарабім, на гору Небо, що [здіймається] над краєм проти Моава-Єрихона і позирає на край Канаан, який я даю на власність дітям Ізраїлю. Ти вмреш на тій горі, на яку вийдеш, і будеш злучений зі своїми [предками], так як твій брат Агарон умер на горі Гор і злучився зі своїми [предками] за те, що ви були непослушні супроти мене перед синами Ізраїлю над водами Мерібат-Кадеша в пустині Сін, за те, що ви не вшанували мене посеред синів Ізраїлю. Тому ти побачиш перед собою сей край, але не ввійдеш до нього, до краю, який я даю синам Ізраїлю».

Мойсей вийшов із рівнин Моава на гору Небо, на вершок Пізга, що дає вигляд на Єрихон, і вічний показав йому весь край: Гілегад аж до Дана і всю [околицю] Нефталі, територію Ефраїма та Менаше і весь край Іуди аж до західного моря, і південь, і рівну околицю Єрихона [пальмового міста]аж до Согара. І вічний мовив до нього: «Отсе край, задля якого я поклявся Авраамові, Ісаакові та Якову, мовлячи: «Даю його вашому племені». Я показую тобі його, але ти не ввійдеш до нього».

І Мойсей, слуга вічного, вмер тут у краю Моава, як се сказав вічний, і його поховали в долині в краю Моава недалеко Бет-Пегора, і ніхто не знає про його ґріб аж до сього дня. Мойсей прожив 120 літ до своєї смерті; його очі не слабли, і сила не опустила його тіла. І сини Ізраїлю оплакували Мойсея на рівнині Моава протягом 30 днів, і таким способом відбули по нім повну жалобу».

Із сього оповідання бачимо, що Мойсей умер у неласці ізраїльського бога, який перед смертю докорив йому тим, що він не вшанував його відповідно перед синами Ізраїлю. В моїй поемі се діло поставлено зовсім інакше: смерть Мойсея на вершині гори в обличчі бога мотивована тим, що його відіпхнув його власний народ, зневірений його 40-літнім проводом і сумним станом

[1] Edouard Reuss, L'histoire sainte et la loi (Pentateuque et Josué). Tome second. Paris, 1879 (La Bible, traduction nouvelle, avec introductions et commentaires. Ancien Testament, troisième partie), стор. 353—4; 361—2.

обіцяного краю, який треба було тяжкими зусиллями здобувати на численних дрібних канаанських племенах і який надто, як се виказали новіші історичні відкриття, в ту пору, коло 1480 р. пер⟨ед⟩ Хр⟨истом⟩, був під протекцією єгипетських царів.

Речення біблійного оповідання про похорон Мойсея в оригінальнім тексті не зовсім ясне, і пізніші жидівські коментатори доповнюють його так, що бог умертвив його своїми устами, цілуючи його, і що ангели поховали його тіло в невідомім місці або, по іншим переказам, перенесли на небо, де воно держиться ціле й незіпсоване так само, як тіло пророка Ілії. Я в своїй поемі полишив хвилю смерті Мойсея за поетичною заслоною.

Те, що сказано в поемі про Авірона й Датана як головних противників Мойсея серед ізраїльського народу, основується на оповіданні книги Чисел, розд. XVI, у якім, одначе, пізніша редакція стягнула докупи два оповідання про події різних часів і різного характеру, а власне, про бунт левіта Кораха та його компанії проти Мойсея й Агарона і про повстання Датана й Абірама з племені Рувима проти Мойсея. Подаю тут текст сього розділу в перекладі на нашу мову за Райсом («Histoire israélite», II, стор. 219—221), кладучи курсивом ті часті оповідання, що відносяться до бунту Кораха, а звичайними буквами ті, що оповідають про Датана й Абірама.

«Корах, син Ісахара, сина Кегатового, сина Левіїного, узяв із собою Датана й Абірама, синів Еліаба, а також Она, сина Пелетового, сих [остатніх] Реубенітів, *і вони повстали проти Мойсея з 250 синами Ізраїлю,* головами громади, людьми визначними, яких кликано до рад. Вони зібралися проти Мойсея й *Агарона і сказали їм: «Досить того! Вся громада свята, і вічний серед неї. Чого ж ви підносите себе вище громади вічного?» Почувши се, Мойсей кинувся лицем на землю і промовив до Кораха та його юрби ось які слова: «Завтра вічний покаже, хто належить до нього і хто посвячений приносити йому жертви, а кого він вибере, тому велить зблизитися до себе. Зробіть ось що: візьміть кадильниці, ти, Кораху, і все твоє товариство, і завтра повкладайте в них огонь і кадило перед вічним. Кого вибере вічний, той буде посвячений йому. Досить сього, левіти!» А до Кораха сказав Мойсей: «Слухайте, левіти! Чи не досить вам, що бог Ізраїлю визначив вас із решти громади і ве-*

лів вам зближатися до нього, приносити жертви в домі вічного та стояти на чолі громади для сеї служби? А ти і твої брати левіти з тобою, яким бог позволив зближатися до нього, жадаєте ще бути жерцями? Значить, ти й усе твоє товариство хочете в спілці стати проти вічного? Бо ж Агарон, проти якого ви змовилися, хто він такий?»

І Мойсей вислав покликати Датана й Абірама, синів Еліаба, але вони сказали: «Не підемо! Чи не досить, що ти вивів нас із краю, який опливав молоком і медом, аби морити нас у пустині? Чи хочеш іще зробитися паном над нами? Ти не лише не завів нас до краю, пливучого молоком і медом, не дав нам батьківщини з полями та виноградниками, а ще й хочеш вибрати очі всьому народові? Не підемо [до тебе]!» І Мойсей розсердився дуже і сказав до вічного: «Не приймай їх жертв! Я ж не взяв від них ані одного осла і не зробив нікому з них ніякої шкоди».

Мойсей сказав до Кораха: «Ти й твоя компанія ставтеся завтра перед вічним, стане також Агарон, і кождий із вас візьме кадильницю і вложить у неї кадило, і покладете свої кадильниці перед вічним, ти й Агарон, кождий свою, 250 кадильниць. І кождий візьме кадильницю і вложить до неї огонь і кадило, і постаєте при вході до кивота завіту, так само, як Мойсей і Агарон». І коли Корах зібрав проти них усю громаду при вході кивота, слава вічного явилася перед усею громадою. І вічний промовив до Мойсея й Агарона сими словами: «Відділіться від тої компанії, і я знівечу її у млі ока». І вони кинулися лицями на землю і сказали: «О боже, творче душі в кождім тілі! Коли один чоловік згрішив, чи ж будеш сердитися на цілу громаду?» Тоді вічний промовив до Мойсея отсими словами: «Промов до громади і скажи їй: «Відступіться всі від того місця, де стоїть Корах!»[1]

І Мойсей пішов до Датана й Абірама в супроводі ватажків Ізраїлю. І він промовив до громади отсі слова: «Віддаліться від наметів сих злих людей і не доторкайтеся ні до чого, що належить до них, а то пропадете враз із ними за їх злочин». І вони повідступали від домівки Датана й Абірама геть довкола, а Датан і Абірам поставали при вході своїх наметів зі своїми жінками, діть-

[1] Пізніший редактор додає за сим словом іще зовсім невідповідні тут назви Датана й Абірама.

ми та внуками. Тоді сказав Мойсей: «Аби ви пізнали, що бог послав мене сповнити все те, і що се не робиться моєю власною волею,— отсі всі помруть так, як мруть усі люди, а коли їх доля не буде така, як доля спільна всім смертним, то не бог вислав мене. Та коли вічний зробить незвичайне чудо, і земля отворить свою пащеку і проковтне їх самих і все, що належить до них, і вони живі ввійдуть у шеоль [гебрейська назва пекла], ви пізнаєте, що ті люди згордували вічним». І коли він докінчив ті слова, земля розступилася під ними, розкрила свою пащеку і проковтнула їх обох, і їх родини, і всі особи, що належали до них, і все їх майно. І вони живцем пішли в шеоль самі, і все, що належало до них, і земля затворилася над ними, і вони пропали з-посеред громади. І всі ізраїльтяни довкола них розбіглися при їх криках, боячися, аби земля не пожерла їх. *А огонь, кинений вічним, пожер 250 людей, що принесли кадила».*

Як бачимо, сей розділ містить у собі два оповідання, зліплені докупи методою перекладанця і зшиті, так сказати, білими нитками редакційних дописок. Одне й друге оповідання мають на меті укріпити верховенство провідників, уповажнених богом, але коли в оповіданні про Датана й Абірама мова тільки про одного провідника Мойсея, то в оповіданні про Кораха левіти, себто каста духовних, бунтуються проти первосвященика Агарона, домагаючися зрівняння всіх левітів із станом жерців. Коли перше оповідання має виразно політичний характер і б'є на Мойсея як на провідника народу за те, що не додержав своєї обіцянки і не дав народові земельної власності, то друге оповідання зложене, очевидно, в інтересі храмових жерців і для пострахи левітів, аби не домагалися рівного права з жерцями. Коли звернемо увагу на історичні відносини, серед яких могли повстати оба ті оповідання, то нам відразу стане ясним, що оповідання про Датана й Абірама мусило повстати в часі племінної незалежності гебрейського племені, коли те плем'я, бідуючи в своїй новій вітчині, в боротьбі з канаанітами з жалем могло ще споминати свій побут у Єгипті. Натомість друге оповідання веде нас у часи нового храму по повороті гебреїв із вавілонської неволі, і то в досить пізні часи, коли перевага жерців над загалом левітів не була ще так укріплена, як за часів Христа. Те, що я сказав у поемі про Датана й Авірона, ширше

розвиває релігійний і політичний мотиви опозиції загалу ізраїльтян проти Мойсея.

Прочитуючи окремо текст кождого з тих оповідань, можна завважити, що в оповіданні про Датана й Абірама нема початку, де мусило бути сказано, з якої нагоди і яким способом проявився їх опозиційний рух проти Мойсея. З тексту оповідання довідуємося тільки, що Мойсей велів покликати їх, невідомо куди, правдоподібно — на загальний збір старшин ізраїльського народу, а коли вони не захотіли прийти, він із старшинами сам пішов до їх наметів і там божою силою доконав їх чудесного знищення.

В своїй поемі, не вважаючи потрібним допускати чудесну катастрофу, я представив опозиційну акцію Датана й Авірона на зборах ізраїльського народу і полишив діло їх покарання, пророковане їм Мойсеєм, елементарному вибухові народної свідомості по смерті Мойсея.

Важну ролю в моїй поемі відіграє демон Азазель, про якого в т. зв. Мойсеєвій книзі левітів, розд. XVI, зач(ало) 5—10, міститься законна постанова, видана з того приводу, що два сини Агаронові померли наглою смертю, ввійшовши до кивота завіту. Се було причиною законної постанови, що нікому не вільно було входити до намету, в якім стояв кивот завіту, крім одного первосвященика Агарона, та й то лише в певних означених випадках і в приписанім обрядовім одязі. Раз до року мав Агарон входити до намету в день покутний, «а від громади синів ізраїлевих мав узяти два козли за відпущення гріхів і одного барана на цілопалення. Від себе ж мав Агарон принести в жертву бика за відпущення гріхів своїх і своєї родини. Що ж до двох козлів, він мав узяти їх і поставити перед вічним при вході до намету. Про них мав кинути жереб для рішення: один із них піде для вічного, а другий для Азазеля. Козла, якого жереб призначить на жертву для вічного, він мав жертвувати, вбиваючи його як жертовний приніс за прощення гріхів, а другого, призначеного жеребом для Азазеля, мав поставити живого перед вічним, доповнити над ним обряду покути, а потім вигнати його в пустиню для Азазеля» (Ed. Reuss, op. cit., II, стор. 146—7). В перекладі Куліша сей уступ перекладено досить неясно, і нема в нім назви Азазеля (пор. Святе письмо Старого завіту. Мовою руcько-україн-

ською. У Відні, 1903, стор. 114). Із наведеного тексту старозавітної книги видно виразно, що Азазель являється демоном, противником Єгови, правдоподібно — персоніфікацією пустині та її страховищ. Сама назва досить загадкова і давала привід до різних толкувань, яких наслідком було те, що в деяких перекладах Біблії се ім'я зовсім не являється, заступлене більш або менше натягненою інтерпретацією (пор. про се: Dr. Albert Hauck. Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. Leipzig, 1897, t. II, стор. 321—2). В біблійнім оповіданні сам бог показує Мойсеєві Палестину; у своїй поемі я приложив се до ролі Азазеля з наміром зазначити якнайсильніше контраст між пророцькими обіцянками і тим, що дійсно ждало гебреїв у Палестині. Сей контраст я вважав потрібним зміцнити не тільки показом географічного положення та різноплемінності Палестини, але надто ще об'явою про долю, яка чекала гебреїв у тім краю. І се я поклав у роль Азазеля як найсильнішу часть демонської спокуси, що може захитати віру навіть найсильнішого характеру. Але не треба забувати, що ся роль Азазеля в моїй поемі являється тільки поетичним об'єктивуванням власної психологічної реакції, яка мусила відбутися в душі пророка після того, як його відіпхнув його народ. Крайній вислів тої психологічної реакції, що з душі пророка вирівається словами: «Одурив нас Єгова!», не був зовсім тріумфом демона-спокусника, який у тій хвилі зо сміхом відступає від Мойсея, але був тільки зазначенням межі людської віри та людської сили, до якої дійшовши, Мойсей почуває слова самого бога, що розкривають йому далеко ширший кругозір від того, який міг розкрити йому Азазель, проясняють йому високу мудрість провидіння, що кермує долею народів, і дають його душі й тілу остаточне заспокоєння.

Для поетичного огляду географії Палестини, який дав я у XVII розділі поеми, я покористувався деякими уступами вступної студії Едварда Райса до його огляду старозавітних писань про історію Ізраїлю (op. cit., I, стор. 14—17), які подаю тут у перекладі на нашу мову:

«Край Канаана не має властивих природних границь, окрім заходу, де його береги обливає Середземне море, і сходу, де його перерізує Йордан. Ся ріка, одинокий неперерваний протік води, що має значення для сього краю, перепливає по черзі через два озера і губиться в тре-

тім, відомім під назвою Мертвого моря. Від півночі земля Канаана обмежена двома рівнобіжними ланцюгами гір Лівану, з яких один тягнеться подовж її боку, а другий відмежовує її від великої арабської пустині. Долина, обнята сими двома ланцюгами гір, була в посіданню ізраїльтян лише в деяких рідких моментах їх історії. Зрештою, їх осідки не переходили поза джерела Йордану. Відси аж до південної границі, се значить, до початку широкої пустині півострова Сінайського, можна сказати, до лінії, яку можна потягти від південного кінця Мертвого моря до південно-східного кута Середземного моря, весь край між морським берегом і долиною Йордану творить височину, широку на 12—15 миль, а високу понад морський позем до 2000 стіп, коли тим часом ріка та озера містяться від 600—1300 стіп пониже позему моря. Височина дуже нерівна, але не має ніде значніших гір. На південь вона знижається терасами до пустині. На захід і в північній часті вона доходить аж до моря, але в південній часті вона обмежена рівниною, що, розширяючися, доходить аж до границі Єгипту і називається перешийком Суецом.

У нутрі сього краю міститься тільки одна долина — трохи просторіша. Вона починається від гори Табора, недалеко того місця, де Йордан випливає з Генезаретського озера і кінчиться в затоці Акки і в підгір'ю гори Кармеля; вона має довжини 7 миль, а ширини 2—4. Сама височина через те ділиться природно на північну часть (гори племені Нефталі) і південну, далеко більшу (гори племен Ефраїма та Іуди). Сі дві назви не значать природного розділу, а тільки різницю жильців. Країна взагалі слабо наводнена і дуже висушена від найдавніших часів, а часть її, особливо суміжна з Мертвим морем, не була ніколи нічим, хіба лихим пасовиськом.

По лівім боці Йордану здіймається подібна височина, називана в різних своїх частях, ідучи від півночі на південь, іменами Башад, Гілегад та Пізга. Ті околиці, що ніколи не стояли під пануванням канаанських племен, були в значній часті завойовані ізраїльськими племенами ще перед тим, поки вони завоювали західну височину, але їх посідання тут завсігди було загрожене чи то кочовими племенами пустині, чи то володарями Сірії. Сама конфігурація землі тут така, що лише фактичне посідання, зрештою, наражене на часті зміни, могло слу-

жити для означення границь. Нарешті сама долина Йордану між двома головними озерами широка на 2—4 милі, се одна з найменш управних частин краю. Спека тут страшенна тому, що долина глибоко врізана в землю між двома вапняковими валами, майже зовсім голими, а в найбільшій часті року численні потоки, що збігають із гір у часі дощової пори, висихають так, що навіть не можуть доплисти до Йордану.

В часі здобуття краю ізраїльтяни, здається, творили конфедерацію дванадцяти племен. Се число дванадцять не треба вважати припадковим. Воно повторюється однаково майже у всіх інших зборищах семітських народів або племен, про які згадує книга Битія: у едомлян, у кананейців, у арамейців та кетурейців. У ізраїльтян се число таке основне та твердо вкорінене в народну традицію, що заховалося навіть у таких часах, коли не мало жадної рації існування і не відповідало нічому в національнім житті, бо племена почасти помішалися одні з одними, а почасти навіть пощезали зовсім, і навіть давніше ніколи не доходило до правильної та постійної номенклатури; цифра лишалася, але реєстр племен змінявся не тільки щодо порядку імен, але навіть щодо самих імен.

Додаймо, нарешті, що ніколи не було навіть питання про рівність між дванадцятьма племенами. Вже легендарна традиція кладе натиск на різниці в гідності сконфедерованих, із яких одні займають упривілейоване, а інші більш або менше залежне становище. Найсильніше плем'я вибирало з-поміж себе ватажка спільних походів, а се давало привід до ривалізації, а далі до роздорів і до домашніх війн. Се нагадує суперечки старинних греків за гегемонію, історію Спарти та Афін. Особливо два племені ривалізують між собою, плем'я Йосифа з племенем Іуди. Кожде з них стоїть на чолі кількох інших підвладних племен, і вони борються за першенство зі змінним щастям, з успіхами та упадками. Вже в самім початку історії перше з тих племен держить керму національних справ, а бодай має претензію до кермування ними і для піддержання тої претензії виступає навіть з оружжям у руках. Пізніше іудеєць Давид на якийсь час запевняє першенство своєму племені, та вже по смерті його сина десять племен відриваються

від іудеїв, і повстає розрив, що тривав довгі століття, і якого сліди не затерлися вповні ще й до наших днів».

Полишаю на боці притчу про терен, вложену в уста Мойсея в III розділі моєї поеми, бо не можу тепер знайти її оригінального тексту. Вона міститься в одній із старозавітних книг, та я переробив її досить свобідно і додав до неї виклад (розд. IV), на мою думку, гідний Мойсея і відповідний до хвилі, в якій він оповідає дітям Ізраїлю сю притчу.

В однім випадку я покористувався також грецькою міфологією, а власне, в згадці про Оріона (розділ XVI). Міф про Оріона, зрештою, не чужий також єгипетській та гебрейській традиції, а в переповідці грецького міфографа Апполодора виглядає ось як: «Оріона вбила Артеміда на Делосі. Його вважають велетнем, сином землі [Геї]; Ферикід твердить, що він походить від Посейдона та Евріалії; принаймні Посейдон дав йому дар ходити по морю. Сей Оріон подружився з Сідою, яку, одначе, Гера вкинула до аду за те, що вважала себе кращою від богині. Стративши першу жінку, Оріон удався на острів Хіос і попросив о руку Меропи, дочки тамошнього князя Ойнопіона (Винопійця). Ойнопіон підпоїв його, і коли він заснув, осліпив його і вкинув у море. Оріон не втонув у морі, а пішов поверх води і зайшов до острова Лемноса до кузні Гефайста. Тут ухопив він одного челядника, посадив його собі на плечі і велів йому вести його до сходу сонця. Дійшовши до домівки Сонця, він від його проміння відзискав свій зір, а тоді поспішив знов до Хіоса, аби помститися на Ойнопіоні» [1].

Отсе вважав я потрібним подати до прилюдної відомості при другім виданні моєї поеми, аби ощадити шановним критикам труду в вишукуванні її джерел та аналогій. Висловлюю тут свою подяку тим критикам, що совісно зайнялися розбором та поясненням моєї поеми, особливо дд. А. Крушельницькому та Я. Яремі. Перший із них у своїй книжці «Літературні характеристики українських письменників. 1. Іван Франко (поезія). Написав Антін Крушельницький. (Загальна бібліотека, ч. 12—14), Коломия», без означення року, присвятив «Мойсеєві» досить детальний розбір (стор. 220—242), не

[1] Apollodor's Mythologische Bibliothek, übersetzt von Christian Gottlob Moser. Erstes Bändchen. Stuttgart, 1828, стор. 34—35.

вдаючися в пошукування джерел. Натомість проф. Я. Ярема в своїй розвідці «Мойсей», поема Івана Франка. Критична студія. В Тернополі 1912 року», зупинився спеціально на аналогії мойого «Мойсея» до поеми Юлія Словацького «Anhelli», написаної біблійною прозою. Розуміється, поема Словацького була мені відома ще в моїх гімназіальних часах у Дрогобичі, і, бувши учеником сьомої чи восьмої гімназіальної класи, я написав про неї польською мовою досить простору розвідку для мого шкільного товариша Косінського, який, перенісшися з Дрогобича до Кракова, попросив мене листовно написати для нього розбір поеми Словацького для тамошнього вчителя польської мови та літератури. Не знаю, що сталося з тою моєю розвідкою, та у всякім разі аналогія між моєю поемою і Словацького «Anhelli-м» дуже далека, полишаючи вже на боці основну різницю настроїв, який у поемі Словацького меланхолійно-песимістичний, а в мене totaliter aliter [1].

Писано д<ня> 3—4 падолиста 1912.

---

[1] Цілком інакший *(лат.)*.— *Ред.*

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожжу,
Людським презирством, ніби струпом, вкритий!

Твоїм будущим душу я тривожу,
Від сорому, який нащадків пізних
Палитиме, заснути я не можу.

Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїзних?

Невже повік уділом буде твоїм
Укрита злість, облудлива покірність
Усякому, хто зрадою й розбоєм

Тебе скував і заприсяг на вірність?
Невже тобі лиш не судилось діло,
Що б виявило твоїх сил безмірність?

Невже задарма стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло?

Задарма край твій весь политий кров'ю
Твоїх борців? Йому вже не пишаться
У красоті, свободі і здоров'ю?

Задарма в слові твойому іскряться
І сила й м'якість, дотеп і потуга
І все, чим може вгору дух підняться?

Задарма в пісні твоїй ллється туга,
І сміх дзвінкий, і жалощі кохання,
Надій і втіхи світляная смуга?

О ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твойого повстання.

О, якби хвилю вдать, що слова слуха,
І слово вдать, що в хвилю ту блаженну
Вздоровлює й огнем живущим буха!

Титульна сторінка поеми І. Франка «Мойсей» (1913)

О, якби пісню вдать палку, вітхненну,
Що міліони порива з собою,
Окрилює, веде на путь спасенну!

Якби!.. Та нам, знесиленим журбою,
Роздертим сумнівами, битим стидом,—
Не нам тебе провадити до бою!

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,

Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.

Прийми ж сей спів, хоч тугою повитий,
Та повний віри; хоч гіркий, та вільний,
Твоїй будущині задаток, слізьми злитий,

Твойому генію мій скромний дар весільний.

Д<ня> 20 липня 1905.

I

Сорок літ проблукавши, Мойсей,
По арабській пустині,
Наблизився з народом своїм
О межу к Палестині.

Тут ще піски й червоні, як ржа,
Голі скелі Моава,
Та за ними синіє Йордан,
І діброви, й мурава.

По моавських долинах марних
Ось Ізраїль кочує:
За ті голі верхи перейти
Він охоти не чує.

Під подертими шатрами спить
Кочовисько ледаче,

А воли та осли їх гризуть
Осети та будяччє.

Що чудовий обіцяний край,
Що смарагди й сапфіри
Вже ось-ось за горою блистять.—
З них ніхто не ймє віри.

Сорок літ говорив їм пророк
Так велично та гарно
Про обіцяну ту вітчину,
І все пусто та марно.

Сорок літ сапфіровий Йордан
І долина пречудна
Їх манили й гонили, немов
Фата-моргана злудна.

І зневірився люд і сказав:
«Набрехали пророки!
У пустині нам жить і вмирать!
Чого ще ждать? І доки?»

І покинули ждать, і бажать,
І десь рваться в простори,
Слать гінців і самим визирать
Поза ржавії гори.

День за днем по моавських ярах,
Поки спека діймає,
У дрантивих наметах своїх
Весь Ізраїль дрімає.

Лиш жінки їх прядуть та печуть
В грані м'ясо козяче,
А воли та осли їх гризуть
Осети та будяччя.

Та дрібна дітвора по степу
Дивні іграшки зводить:
То воює, мурує міста,
То городи городить.

І не раз напівсонні батьки
Головами хитають.
«Де набрались вони тих забав? —
Самі в себе питають.—

Адже в нас не видали того́,
Не чували в пустині!
Чи пророцькі слова перейшли
В кров і душу дитині?»

II

Лиш один з-поміж сеї юрби
У шатрі не дрімає
І на крилах думок і журби
Поза гори літає.

Се Мойсей, позабутий пророк,
Се дідусь слабосилий,
Що без роду, без стад і жінок
Сам стоїть край могили.

Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї.

Із неволі в Міцраїм свій люд
Вирвав він, наче буря,
І на волю спровадив рабів
Із тіснин передмур'я.

Як душа їх душі, підіймавсь
Він тоді многі рази
До найвищих піднебних висот
І вітхнення, й екстази.

І на хвилях бурхливих їх душ
У дні проби і міри
Попадав він із ними не раз
У безодню зневіри.

Та тепер його голос зомлів
І погасло вітхніння,

І не слухає вже його слів
Молоде покоління.

Ті слова про обіцяний край
Для їх слуху — се казка;
М'ясо стад їх, і масло, і сир —
Се найвищая ласка.

Що з Міцраїм батьки і діди
Піднялись до походу,
На їх погляд, се дурість, і гріх,
І руїна народу.

Серед них Авірон і Датан
Верховодять сьогодні;
На пророцькі слова їх одвіт:
«Наші кози голодні!»

І на поклик його у похід:
«Наші коні не куті».
На обіцянки слави й побід:
«Там войовники люті».

На принади нової землі:
«Нам і тут непогано».
А на згадку про божий наказ:
«Замовчи ти, помано!»

Та коли загрозив їм пророк
Новим гнівом Єгови,
То йому заказав Авірон
Богохульні промови.

А на зборі Ізрайля синів,
Честь віддавши Ваалу,
Голосистий Датан перепер
Ось якую ухвалу:

«Хто пророка із себе вдає,
І говорить без зв'язку,
І обіцює темній юрбі
Божий гнів або ласку,—

Хто до бунту посміє народ
Накликати, до зміни.
І манити за гори, пастріть
Кінцевої руїни,—

Той на пострах безумцям усім
Між отсим поколінням
Най опльований буде всіма
І побитий камінням».

III

Вечоріло. Поменшала вже
Цілоденная спека,
Над горою край неба палав,
Мов пожежа далека.

Наче дощ золотий із небес,
Полила прохолода;
Починається рух у шатрах
Кочового народа.

Звільна, плавно ступаючи, йдуть
Кам'яними стежками
Чорноокі гебрейки бичем
З глиняними збанками —

Із збанками на головах, ген
Під скалу до криниці,
А в руках їх мішки шкіряні,
Щоб доїти ягниці.

Старші діти по голім степу,
Наче зайчики, грають,
В перегони біжать і кричать
Або з луків стріляють.

Де-де чути квиління з шатра
Або регіт дівочий;
Там хтось пісню заводить сумну,
Наче степ у тьмі ночий.

Та ось старші батьки та діди
Із наметів виходять

І по горах, по голім степу
Скрізь очима поводять:

Чи не видно ворожих їздців
Де за жовтим туманом?
Чи не котить де південний біс
Пісковим гураганом?

Ні, спокій! І розмови пішли
Ті звичайні, сусідські:
Щораз менше в ягниць молока,
І ягнята ось тіцькі!

Навіть що для ослиць не стає
Будякової паші!
Доведеться кудись кочувать
На пасовиська кращі.

Авірон радить край Мадіам,
А Датан іще далі.
А Мойсей? Той замовкне, мабуть,
По вчорашній ухвалі.

А втім, в таборі гомін і рух,
Біганина і крики;
Із шатрів вибігає народ
І малий, і великий.

Що таке? Чи де ворог іде?
Чи впав звір у тенета?
Ні, Мойсей! Глянь, Мойсей виходжа
Із свойого намета.

Хоч літа його гнуть у каблук
Із турботами в парі,
То в очах його все щось горить,
Мов дві блискавки в хмарі.

Хоч волосся все біле як сніг,
У старечій оздобі,
То стоять ще ті горді жмутки,
Як два роги на лобі.

Він їде на широкий майдан,
Де намет заповіту
Простяга свої штири роги
В штири сторони світу.

В тім наметі є скриня важка,
Вся укована з міди,
В ній Єгови накази лежать,
Знаки волі й побіди.

Та давно вже не входить ніхто
До намету святого,
Його жах стереже день і ніч,
Мов собака порога.

Але камінь великий лежить
Край намету до сходу:
З того каменя звичай велить
Промовлять до народу.

На той камінь зіходить Мойсей —
І жахнулися люде.
Та невже ж волі всіх на докір
Він пророчити буде?

І прийдеться розбить, розтоптать,
Як гнилую колоду,
Кого наші батьки і діди
Звали батьком народу?

Ось між чільними вже Авірон
Червоніє з досади,
А середнім щось шепче Датан,
Лихий демон громади.

IV

«Вчора ви, небожата мої,
Раду радили глупу;
Се хотів я сказать вам тепер
Замість першого вступу.

Ухвалили печать наложить
На язик мій, на душу,—

Тож тепер вам усім вперекір
Говорити я мушу.

Зрозумійте й затямте собі,
Ви, сліпців покоління,
Що, як зглушите душу живу,
Заговорить каміння.

Вчора ви сприсяглися свій слух
Затикать на промови,
Не мої, не тих глиняних уст,
А самого Єгови.

Бережіться, а то він до вас
Заговорить по-свому,
Заговорить страшніше сто раз.
Як в пустині рик грому.

А від слів його гори дрижать
І земля подається,
Ваше серце, як листя в огні,
Зашкрумить і зів'ється.

Вчора ви прокляли всякий бунт —
І кляли його всує,
Бо напроти тих глупих проклять
Ваше серце бунтує.

Бо в те серце Єгова вложив,
Наче квас в прісне тісто,
Творчі сили,— ті гнатимуть вас
У призначене місто.

Вчора ви уважали спокій
Найблаженнішим станом;
Та чи радився ум ваш при тім
З вашим богом і паном?

Чи то він для спокою призвав
З міста Ур та з Гаррана
Авраама і плем'я його
На луги Канаана?

Для спокою їх потім водив
По йорданському поділлю?
Семилітнім їх голодом гнав
Аж над береги Нілю?

Якби хтів вас в спокою держать,
Наче трупа у крипті,
То ви й досі, як сірі воли,
Гнули б шиї в Єгипті.

Тим-то буду до вас говорить
Не від себе, а владно,
Щоб ви знали, що з богом на прю
Виступать непорадно.

Бо Єгови натягнений лук,
І тятива нап'ята,
І наложена стрілка на ній —
І то ви є стріла та.

Як стріла вже намірена в ціль,
Наострена до бою,
Чи подоба стрілі говорить:
«Я бажаю спокою?»

А що вчора ви тут присягли,
На подобу жіноцтва,
Більш не слухать обітниць моїх,
Ні погроз, ні пророцтва,—

То навмисно про все те до вас
Побалакати хочу:
І обітницю дам, що прийде,
Погрожу й попророчу.

І ви мусите слухать, хоч злість
Вб'є вам жало студене.
Рад я знать, чия перша рука
Підійметься на мене!..

V

Зареклися ви слухати слів
Про Єговину ласку,
Тож, мов дітям безумним, я вам
Розповім одну казку.

Як зійшлися колись дерева
На широкім роздоллі.
«Оберімо собі короля
По своїй вольній волі.

Щоб і захист нам з нього, і честь,
І надія, й підмога,
Щоб і пан наш він був, і слуга,
І мета, і дорога».

І сказали одні: «Вибирать —
На одно всі ми звані.
Най царює над нами вовік
Отой кедр на Ліванi».

І згодилися всі дерева,
Стали кедра благати:
«Ти зійди з своїх гордих висот,
Йди до нас царювати».

І відмовив їм кедр і сказав:
«Ви чого забажали?
Щоб покинув я сам ради вас
Свої гори і скали?

Щоб покинув я сам ради вас
Блиски сонця й свободу,
Бувши вольним — пустився служить
Збиранині народу?

Ви корону мені принесли?
Що мені се за шана!
Я й без неї окраса землі
І корона Лівана».

І вернулися всі дерева,
Стали пальму благати:

«Ти між нами ростеш, нам рідня,
Йди до нас царювати».

І сказала їм пальма: «Брати́,
Що се вас закортіло?
Царювати й порядки робить —
Се моє хіба діло?

Щоб між вами порядки робить,
Чи ж я кинути в силі
Свої цвіти пахучі та свій
Плід — солодкі дактилі?

Мало б сонце даремно мій сік
Вигрівати щоднини?
Мого плоду даремно шукать
Око звіра й людини?

Хай царює хто хоче у вас,
Я на троні не сяду,
Я волю всім давать свою тінь,
І поживу, й розраду».

І погнулися всі дерева
Під думками важкими,
Що не хоче ні пальма, ні кедр
Царювати над ними.

Нумо рожу благать! Та вона
Всьому світові гожа,
Без корони — цариця ростин,
Преподобниця божа.

Нумо дуба благати! Та дуб,
Мов хазяїн багатий,
Своїм гіллям, корінням і пнем,
Жолудьми все зайнятий.

Нум березу благать! Та вона,
Панна в білому шовку,
Розпуска свої коси буйні,
Тужно хилить головку.

І сказав хтось, неначе на жарт,
Оте слово діточе:
«Ще хіба би терна нам просить,
Може, терен захоче».

І підхопили всі дерева
Се устами одними,
І взялися просити терна,
Щоб царем був над ними.

Мовив терен: «Се добре вам хтось
Підповів таку раду.
Я на вашім престолі як стій
Без вагання засяду.

Я ні станом високий, як кедр,
Ні, як пальма, вродливий,
І не буду, як дуб, самолюб,
Як береза, тужливий.

Здобуватиму поле для вас,
Хоч самому не треба,
І стелитися буду внизу,
Ви ж буяйте до неба.

Боронитиму вступу до вас
Снижевими шпичками
І скрашатиму всі пустирі
Молочними квітками.

І служитиму зайцю гніздом,
Пристановищем птаху,
Щоб росли ви все краще, а я
Буду гинуть на шляху».

VI

У глибокім мовчанні сю річ
Вухом ловлять гебреї...
«Се вам казка,— промовив Мойсей,—
Ось вам виклад до неї.

Дерева — се народи землі,
А король у їх колі —

Божий вибранець, син і слуга
Господевої волі.

Як народи Єгова создав,
Мов літорослі в полю,
Заглядав всім у душу й читав
З неї кождого долю.

Заглядав їм у душу, яка
Їх удача й причина,
І шукав, кого з них би собі
Обібрати за сина.

І не взяв отих гордих, грімких.
Що б'ють в небо думками
І підносять могутню п'яту
Над людськими карками.

І не взяв багачів-дукачів,
Що всю землю плюндрують,
Людським злотом і потом собі
Домовини мурують.

І не взяв красунів-джигунів,
Що на лірах брязкочуть
І свій хист у мармурі, в піснях
Віковічнити хочуть.

Згордував усю славу, весь блиск
І земне панування,
І всі пахощі штук, і усе
Книжкове мудрування.

І, як терен посеред дерев,
Непоказний на вроду,
І не має він слави собі
Ані з цвіту, ні з плоду,—

Так і вибраний богом народ
Між народами вбогий;
Де пишнота і честь, там йому
Зависокі пороги.

Між премудрими він не мудрець,
У війні не войовник,
У батьківщині своїй він гість
І всесвітній кочовник.

Та поклав йому в душу свій скарб
Серцевідець Єгова,
Щоб він був мов світило у тьмі,
Мов скарбник його слова.

На безмежну мандрівку життя
Дав йому запомогу,
Заповіти й обіти свої,
Наче хліб на дорогу.

Але заздрий Єгова, наш бог,
І грізний, і сердитий:
Те, що він полюбив, най ніхто
Не посміє любити!

Тож на вибранця свого надів
Плащ своєї любові,
Недоступний, колючий, немов
Колючки ті тернові.

І зробив його острим, гризьким,
Мов кропива-жеруха,
Аби міг лише сам він вдихать
Аромат його духа.

І посольство йому дав страшне
Під сімома печатьми,
Щоб в далеку будущину ніс,
Ненавиджений братьми.

Горе тому нездарі-послу,
Що в ході задрімає
Або, божу зневаживши річ,
І печать розламає!

Вийме інший посольство страшне
Лінюхові з долоні,

Побіжить, І осягне мету,
І засяє в короні.

Та щасливий посол, що свій лист
Понесе скоро й вірно!
Дасть вінець йому царський господь
І прославить безмірно.

О Ізраїлю, ти той посол,
І будущий цар світу!
Чом не тямиш посольства свого
І його заповіту?

Твоє царство не з сеї землі,
Не мирська́ твоя слава!
Але горе, як звабить тебе
Світовая забава.

Замість статися сіллю землі,
Станеш попелом підлим;
Замість всім з'єднать ласку, ти сам
Станеш ласки не гідним.

Замість світ слобонити від мук,
І роздору, і жаху,
Будеш ти мов розчавлений черв,
Що здихає на шляху».

VII

І з'їдливо сказав Авірон:
«Мосціпане Мойсею,
Страх загрів і напудив ти нас
Приповісткою сею!

Між народами бути терном!
За сю ласку велику
Справді варто в Єгові твоїм
Признавати владику.

І послом його бути — се честь!
І в незнане будуще

Запечатані письма носить —
Се манить нас найдужче.

Се якраз доля того осла,
Що зав'язані міхи
З хлібом носить, сам голод терпить
Для чужої потіхи.

Ще гебреї з ума не зійшли,
Долі ліпшої варті
І осягнуть, як честь віддадуть
І Ваалу, й Астарті.

Най Єгова собі там гримить
На скалистім Сінаї,—
Нам Ваал дасть багатства і власть
У великому краї.

Най Єгові колючі терни
Будуть любі та гожі,—
Нас Астарти рука поведе
Поміж мірти і рожі.

Наш уділ — Сенаар та Гарран,
А наш шлях до востоку,
А на захід, у твій Канаан,
Не поступимо й кроку.

Все те ясне, не варто про се
І балакати далі
Та от що нам з тобою зробить
По вчорашній ухвалі?

Бить камінням руїну стару?
Шкода заходу й труду.
Дечим може ще він послужить
Ізраїльському люду.

Майстер він говорити казки,
Миляну пускать баньку,
Тож приставмо його до дітей
За громадську няньку».

Так сказав він, і регіт піднявсь,
А з тим реготом в парі
По народі йшов клекіт глухий,
Мов у градовій хмарі.

Та спокійно відмовив Мойсей:
«Так і буть, Авірone!
Що повиснути має колись,
Те і в морі не втоне.

Канаана тобі не видать
І не йти до востоку;
З сього місця ні вперед, ні взад
Ти не зробиш і кроку».

І мертвецька тишá залягла
На устах всього люда,
І жахнувсь Авірон, і поблід,
Сподіваючись чуда.

Але чуда нема! Авірон
В сміх! А з сміхом тим в парі
По народі йшов клекіт глухий,
Як у градовій хмарі.

VIII

І піднявся завзятий Датан:
«Дарма грозиш, пророчиш!
Ось як я тобі правду скажу,
Може, й слухать не схочеш.

Признавайсь: не на теє ти вчився
У єгипетській школі,
Щоб, дорісши, кайдани кувать
Нашій честі і волі?

Признавайсь: не на те ти ходив
У єгипетську раду,
Щоб з мудрцями й жерцями кувать
На Ізраїля зраду?

Признавайся: було там у них
Віщування старинне,

Що від дуба й дванадцяти гіль
Власть Єгипту загине?

Знали всі, фараон і жерці,
Що той дуб і ті гілі —
Се Ізрайля дванадцять колін,
Розбуялих на Нілі.

І жахались, що мимо всіх праць,
І знущань, і като́вань,
Той Ізраїль росте та росте,
Як та Нілова повінь.

Знали всі: як в гебрейській сім'ї
Родить пе́рвенця мати,
То в єгипетській мусить в той день
Первородне вмирати.

Та не знав ніхто ради на се,
Не придумав підмоги,
Тільки ти, перекиньчик, упав
Фараону під ноги.

І сказав: «Ти позволь їх мені
Повести у пустиню,
Я знесилю, і висушу їх,
І покірними вчиню».

І додержав ти слова, повів
Нас, мов глупу отару,
Фараону на втіху в піски,
Нам на горе і кару.

Скільки люду в пустині лягло!
Ті піски і ті скали
Сотням тисяч Ізрайля синів
Домовиною стали!

А тепер, коли з наших ватаг
Тільки жмінька лишилась
І Ізраїля сила грізна
По пісках розгубилась,

Коли дух наш хоробрий упав,
Мов нелітня дитина,
І завзяття пом'якло в душі
Наче мокрая глина,—

Ти ведеш нас у сей Канаан,
Мов до вовчої ями.
Адже зверхником тут фараон
Над усіми князями!

Се ж безумство — тиснýтися нам
Самохíтно до пастки!
Чи нам тут воювать єгиптян,
Чи просити їх ласки?»

«О Датане,— промовив Мойсей,—
Не журися, мій сину!
Канаана тобі не видать,
Не гнуть гордую спину.

Ще одне повідáю тобі,
Небораче Датане:
При смертí тобі й п'яді землі
Під ногами не стане».

«Гей. гебреї! — Датан закричав.—
Ви ж клялися Ваалу!
Чи ж забули так скоро свою
Учорашню ухвалу?

За каміння! Він кпить собі з нас,
Так, як кпив разів много.
Най загине він краще один,
Як ми всі через нього!»

«Най загине! — кругом загуло.—
І ось тут йому й áмінь!»
Тільки диво, ні одна рука
Не сягнула по камінь.

І Датан зміркувався як стій:
«Забирайся в тій хвили!

Титульна сторінка поеми І. Франка «Моисей» в перекладі російською мовою (1917)

Щоб ми кров'ю твоєю під ніч
Своїх рук не сквернили!»

І юрба, мов шалена, ревла:
«Забирайся ще нині!»
І лунав її рев, мов крутіж-
Гураган по долині.

IX

Але ось підняв голос Мойсей
У розпалі гнівному,
Покотились слова по степу,
Наче розкоти грому.

«Горе вам, нетямучі раби
На гордині котурні!
Бо ведуть вас, неначе сліпих,
Ошуканці і дурні.

Горе вам, бунтівничі уми!
Від Єгипту почавши,
Проти власного свого добра
Ви бунтуєтесь завше.

Горе вам, непокірні, палкі,
Загорілі й уперті,
Тим упором, мов клином, самі
Унутрі ви роздерті.

Як кропива, ви руку жжете,
Що, мов цвіт, вас плекає;
Як бугай, бодете пастуха,
Що вам паші шукає.

Горе вам, що зробив вас господь
Всього людства багаттям!
Бо найвищий сей дар буде ще
Вам найтяжчим прокляттям!

Бо коли вас осяє господь
Ласки свої промінням,

Ви послів і пророків його
Поб'ете все камінням.

Кожду ж крапельку крові тих слуг
І чад своїх найкращих
Буде мстити Єгова на вас
І на правнуках ваших.

Буде бити і мучити вас,
Аж заплачете з болю
І присягнете в горю чинить
Його праведну волю.

Та як кара жорстока мине,
Знову карк ваш затвердне,
Черга злочинів, кар і жалю
Знов свій закрут оберне.

Горе вам, бо століття цілі
Житимете в тій школі,
Поки навчитесь плавно читать
Книгу божої волі!

Бачу образ ваш: в лісі пастух,
З бука чиру надерши,
У воді мочить, сушить, потім
Б'є й толочить найперше.

Поки губка та зм'якне, як пух,
І візьметься в ній сила,
З-під удару підхопити вмить
Яру іскру з кресила.

Ти, Ізраїлю, чир той! Тебе
Так товктиме Єгова,
Поки зм'якнеш на губку й спіймеш
Іскру божого слова.

Ти підеш до своєї мети,
Як бидля в плуг нераде...
Горе тим, що Єгови кулак
На карки їх упаде!

Ти далеко в минуле глядиш
І в будущі дороги,
Та на близькі терни та пеньки
Все збиватимеш ноги.

Наче кінь той здичілий, летиш
У безодню з розгону
І колись за ярмо ще свою
Проміняєш корону.

Стережись, щоб обітниць своїх
Не відкликав Єгова,
Щоб за впертість на тобі однім
Не зламав свого слова!

І щоб він не покинув тебе
Всім народам для страху,
Як розтоптану красу змію,
Що здихає на шляху!»

Похилившися, слухали всі,
Мовчазливі, понурі,
Лиш у грудях сопло щось глухе,
Наче подихи бурі.

X

Добігало вже сонце до гір,
Величезне, червоне,
І було мов герой і пливак,
Що знесилений тоне.

По безхмарому небі плила
Меланхолія тьмяна,
І тремтіло шакалів виття,
Мов болючая рана.

Затремтіло щось людське, м'яке
В старім серці пророка,
І понизила лет свій на мить
Його дума висока.

Чи ж все буть йому кар вістуном
І погрозою в людях?

І, мов хоре, голодне дитя,
Щось захлипало в грудях.

«О Ізраїлю! Якби ти знав,
Чого в серці тім повно!
Якби знав, як люблю я тебе!
Як люблю невимовно!

Ти мій рід, ти дитина моя,
Ти вся честь моя й слава,
В тобі дух мій, будуще моє,
І краса, і держава.

Я ж весь вік свій, весь труд тобі дав
У незламнім завзяттю,—
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духу печаттю.

Але ні, не самого себе
Я у тобі кохаю;
Все найкраще, найвище, що знав,
Я у тебе вкладаю.

О Ізрайлю, не тям ти сього
Богохульного слова:
Я люблю тебе дужче, повніш,
Ніж сам бог наш Єгова.

Міліони у нього дітей,
Всіх він гріє і росить,—
А у мене ти сам лиш, один,
І тебе мені досить.

І коли з міліонів тебе
Вибрав він собі в слуги,
Я без вибору став твій слуга,
Лиш з любові і туги.

І коли він для себе бере
Твою силу робочу,
Я, Ізрайлю, від тебе собі
Нічогісько не хочу.

І коли він жадає кадил,
І похвали, й пошани,
Я від тебе невдячність прийму,
І наруги, і рани.

Бо люблю я тебе не лише
За твою добру вдачу,
А й за хиби та злоби твої,
Хоч над ними і плачу.

За ту впертість сліпую твою,
За ті гордощі духа,
Що, зійшовши на глупий свій шлях,
Навіть бога не слуха.

За брехливість твого язика,
За широке сумління,
Що держиться земного добра,
Мов ціпкеє коріння.

За безсоромність твоїх дочок,
За палке їх кохання,
І за мову й звичаї твої,
За твій сміх і дихання.

О Ізраїлю, чадо моє!
Жалься богу Шаддаю!
Як люблю я безмірно тебе,
А проте покидаю.

Бо вже близька година моя,
Та остатня, незнана,
А я мушу, я мушу дійти
До межі Канаана.

Так бажалось там з вами входить
Серед трубного грому!
Та смирив мене бог, і ввійти
Доведеться самому.

Та хоч би край Йордана мені
Зараз трупом упасти,

Щоб в обіцянім краю лише
Старі кості покласти.

Там я буду лежать і до гір
Сих моавських глядіти,
Аж за мною прийдете ви всі,
Як за мамою діти.

І пошлю свою тугу до вас,
Хай за поли вас миче,
Як той пес, що на лови у степ
Пана свойого кличе.

І я знаю, ви рушите всі,
Наче повінь весною,
Та у славнім поході своїм
Не питайте за мною!

Най наперед іде ваш похід,
Наче бистрії ріки!
О Ізраїлю, чадо моє,
Будь здоровий навіки!»

XI

А як з табору вийшов у степ,
То ще гори горіли
І манив пурпуровий їх шлях
До далекої цілі.

А ярами вже пітьма лягла
І котилася в доли;
В серці вигнанця плакало щось:
«Вже не верну ніколи!»

Ось гебрейська біжить дітвора,
Що по полю гуляла,
Окружила Мойсея, за плащ
І за руки чіпляла.

«Ах, дідусь! Ти куди йдеш під ніч?
Будь, дідусеньку, з нами!

Глянь, який збудували ми мур,
Які башти і брами!»

«Гарно, діти, будуйте свій мур!
Та не час мені ждати;
Пограничний мур смерті й життя
Я іду оглядати».

«Ой дідусю! Поглянь, у яру
Скорпіона ми вбили!
А в тернині аж троє малих
Зайченяток зловили».

«Добре дітки! Вбивайте усіх
Скорпіонів ви сміло!
Хоч неправедне, але проте
Пожиточне се діло.

А неправедне, бо й скорпіон
Жить у світі бажає.
А чи ж винен він тому, що їдь
У хвості своїм має?

Але зайчиків ви віднесіть
Там назад, де спіймали.
Адже ж мама їх плаче! Про се
Ви хіба не гадали?

Милосердними треба вам буть
Задля всього живого!
Бо життя — се клейнод, хіба ж є
Що дорожче над нього?»

«Зачекай ще, дідусю, не йди!
Сядь у нашій громаді.
Оповідж нам пригоди свої!
Ми так слухати раді.

Оповідж, як ти був молодим,
Скільки бачив ти дива,
Як стада свого тестя ти пас
На верхів'ях Хорива.

Як ти корч той терновий уздрів,
Що горить, не згорає,
І як голос почув ти з корча,
Що аж жах пробирає».

«Не пора мені, діти, про се
Говорити широко.
Бачте, ніч вже тумани несе,
Гасне деннеє око.

Та прийде колись час і для вас
В життєвому пориві,
Появиться вам кущ огняний,
Як мені на Хориві.

Стане свято в вас, мов у храму,
В той момент незабутній,
І озветься до вас із огню
Отой голос могутній:

«Здійми обув буденних турбот,
Приступи сюди сміло,
Бо я хочу послати тебе
На великеє діло».

Не гасіте ж святого огню,
Щоб, як поклик настане,
Ви могли щиросердно сказать:
«Я готовий, о пане!».

Довго ще міркували дітки
Над пророцькою річчю,
Коли сам він нечутно пішов
Ночі й пітьмі настрічу.

Довго висів і смуток, і жаль
Над мовчущими дітьми,
Поки темний його силует
Щез зовсім серед пітьми.

XII

«Обгорнула мене самота,
Як те море безкрає,
І мій дух, мов вітрило, її
Подих в себе вбирає.

О, давно я знайомий, давно
З опікункою тою!
Увесь вік, чи в степах, чи з людьми,
Я ходив самотою.

Мов планета блудна, я лечу
В таємничу безодню
І один чую дотик іще —
Дивну руку господню.

Тихо скрізь, і замовкли уста,
Запечатано слово,
Тільки ти на дні серця мого
Промовляєш, Єгово.

Лиш тебе моє серце шука
У тужливім пориві:
Обізвися до мене ще раз,
Як колись на Хориві!

Ось я шлях довершив, що тоді
Ти вказав мені, батьку,
І знов сам перед тебе стаю,
Як був сам на початку.

Сорок літ я трудився, навчав,
Весь заглиблений в тобі,
Щоб з рабів тих зробили народ
По твоїй уподобі.

Сорок літ, мов коваль, я клепав
Їх серця і сумління
І до того дійшов, що уйшов
Від їх кпин і каміння.

Саме в пору, як нам би в землі
Обітованій стати!..
О всезнавче, чи знав ти вперед
Про такі результати?

І ворушиться в серці грижа:
Може, я тому винен?

Може, я заповіти твої
Не справляв, як повинен?

О Єгово, я слізно молився:
Я слабий, я немова!
Кому іншому дай сей страшний
Маєстат свого слова!

І ось сумнів у душу мені
Тисне жало студене...
О всесильний, озвися, чи ти
Задоволений з мене?»

Так, ідучи молився Мойсей
У сердечному горі,—
Та мовчала пустиня німа,
Тихо моргали зорі.

XIII

Аж почувся притишений сміх
Край саміського боку,
Наче хтось біля нього ішов,
Хоч не чуть було кроку.

І почулися тихі слова,
Мов сичання гадюки:
«Цвіт безтямності плодить усе
Колючки лиш і муки.

А як вийде самому той плід
Донести не спромога,—
То найкраще увесь свій тягар
Положити на бога».

Мойсей

Хтось говорить! Чи в моїм нутрі
Власне горе шалене,
Чи отут, може, демон який
Насміхається з мене?

Голос

Аж тепер усумнився в своє
Реформаторське діло?
Сорок літ ти був певний і вів
Хоч насліпо, та сміло.

Мойсей

Хтось говорить! Чом чоло моє
Покривається потом?
Страшно? Ні! Та по серці се йде,
Мов розпаленим дротом.

Голос

У гордині безмежній свій люд
Ти зіпхнув з його шляху,
Щоб зробить, яким сам його хтів,
Чи не пізно для страху?

Мойсей

Хто ти, дивний? Не бачу тебе,
Та від себе не струшу!
Тільки чую, як зір твій мені
Все вгризається в душу.

Голос

Чи так важно, хто я? Хто зумів
Наказать колись морю,
Тому важно не хто, але що
І чи правду говорю!

Мойсей

Ні, не правда, що з гордощів я
Розпочав своє діло!
Тільки бачачи люд у ярмі,
Моє серце боліло.

Голос

Бо ти чув себе братом рабів,
І се стидом палило.
І захтів їх зробити таким,
Щоб тобі було мило.

Мойсей

Так, з низин тих, мрячних і лячних,
Я хотів їх підвести
Там, де сам став, до світлих висот,
І свободи, і чести.

Голос

Та творця, що послав їх там вниз,
Ти не радився в ту пору;
Аж тепер, як упав ти, його
Кличеш в свойому горю.

Мойсей

Ні, на се ж мене пхнуло його
Всемогуче веління,
В темну душу хоривський огонь
Надихнув просвітління.

Голос

Гей, а може, хоривський огонь
Не горів на Хориві,
Лиш у серці завзятім твоїм,
У шаленім пориві?

Може, голос, що вивів тебе
На похід той нещасний,
Був не з жадних горючих купин,
А твій внутрішній, власний?

Адже пристрасть засліплює зір,
А бажання — се ж чари,
Плодить оку і світ, і богів,
Як пустинної мари.

Те бажання, що, наче шакал,
У душі твоїй вило,—
Лиш воно тебе їх ватажком
І пророком зробило.

Мойсей

Ах, від слів тих я чую себе
Сто раз більш в самотині!
Хто ти, вóроже?

Голос

Я Азазель,
Темний демон пустині.

XIV

Було темно. Лиш зорі яркі
Миготіли з простору.
Простував при їх блиску Мойсей
Усе вгору та вгору.

Без стежок. Серед пітьми вели
Його дивнії звуки:
То квиління гієни в яру,
То знов шелест гадюки.

Він ішов, не ставав, мов герой
До остатнього бою,
Та у серці важка боротьба
Ішла з самим собою.

«Те бажання,— кричало там щось,—
Виплід сорому й болю,
Се був кущ огняний, що велів
Вирвать люд мій на волю?..

Те бажання — се був той огонь
І була тота сила,
Що для мене Єгови наказ
І Єгову створила?

Те бажання — братам помогти
І їх сльози обтерти —
Се той гріх, що за нього я варт
І прогнання, і смерти?

«Ні, не те! Бережись і не крив
Сам душею своєю!
Се бажання святе! Та чи гріх
Не підповз там змією?

Чи не був же ти їх ватажком,
Паном душ їх і тіла?

І чи власть та бажання святі
В твоїм серці не з'їла?

Чи новим фараоном для них
І ще тяжчим не був ти,
Бо в їх душу контролем своїм,
В їх сумління сягнув ти?..

Небезпечно ставати всупір
Діл природних бігови!
Легко власний свій забаг подать
За веління Єгови.

Що, як ти сорок літ отсих був
Шалом божеським хорий,
Замість божого, їм накидав
Власний план тіснозорий?

Адже ж, може, в Єгипті вони,
Множачись серед муки,
Могли вирости в силу й забрать
Увесь край в свої руки?

Відірвавши від грунту їх там
І завівши в пустиню,
Чи подумав ти: може, отсим
Злочин лютий я чиню?

Що значить безгрунтовій юрбі
Обіцяти свободу?
Чи не те ж, що з землі вирвать дуб
І пустити на воду?

Чи не правду говорить Датан:
Старі гнізда лишили,
А нової здобути нема
Ні охоти, ні сили?

О Єгово, озвися, скажи:
Я чинив твою волю,
Чи був іграшка власних скорбот,
І засліплення, й болю?

О Єгово, озвися! Чи й ти
Здобуваєш дар мови
Лиш у пристрасті нашій, у снах,
У розбурханій крови?

Та Єгова мовчав, лише чуть
Лиховісній звуки:
То квиління гієни в яру,
То знов шелест гадюки.

XV

Підіймалося сонце над степ,
Мов багровеє коло,
І промінням, мов стрілами, тьму
Прошибало й кололо.

У промінні тім Небо-гора,
Мов цариця в пурпурі,
Над всі гори найвище здійма
Свої ребра понурі.

На найвищому шпилі гори,
Вище зломів і кантів
Хтось недвижно стоїть, мов один
З предковічних гігантів.

Там високо над чвари землі,
Над всі шуми і згуки
Він стоїть і до неба простяг
Розпростертії руки.

У сходовому сяйві небес,
В пурпуровім промінню
Колосальний його силует
Видно геть у пустиню.

І летять із гебрейських шатрів
Затурбовані зори,
Мов гонці, до гіганта того
На осяяні гори.

«Се Мойсей!» — одні одним уста
Промовляють несміло,

Та не вимовлять того, що там
У серцях защеміло.

Се Мойсей на молитві стоїть,
Розмовляючи з богом,
І молитва та небо боде,
Мов поломінним рогом.

Хоч зациплені міцно уста
І не чуть його мови,
Але серце його розмовля
І кричить до Єгови.

Підіймається сонце, пала
Вся небесная стеля,
І стоїть на молитві Мойсей
Нерухомий, як скеля.

Вже полуденний демон степом
Шле знесилля і змору,
Та Мойсея мов руки чиїсь
Підіймають все вгору.

І схиляється сонце униз
Вже над Фазга вершини,
І ляга величезная тінь
Від вершин на рівнини.

І паде величезная тінь
Від Мойсея востанне
Аж униз на гебрейські шатри,
Мов батьківське прощанне.

А по таборі пострах ішов:
«Боже, щоб у сю хвилю
Не закляв нас пророк, бо клятьба
Мала б дивную силу!

Від такої молитви тремтять
Земляної основи,
Тають скелі, як віск, і дрижить
Трон предвічний Єгови.

І як він заклене нас тепер,
І як сонечко сяде,
То весь люд і весь край сей вночі
Без полики пропаде».

XVI

А Мойсей борикався, горів,
Добивався до цілі,
А як ніч залягла на горі,
Впав на землю зомлілий.

Захиталася скеля під ним
Із усіми шпилями,
І безтямний лежав він, немов
У колисці у мами.

Якась пісня тужлива над ним
Сумовито бриніла,
І рука колихала його
Пухова, сніжно-біла.

І почулися тихі слова:
«Бідний, бідний мій сину!
Ось що з тебе зробило життя
За маленьку часину!

Чи давно ж я плекала тебе
І водила за руку?
Чи на те ж я дала тебе в світ,
Щоб терпів таку муку?

Скільки зморшків на твоїм чолі!
І зв'ялене все тіло!
І волосся, що гладила я,
Наче сніг, побіліло!

А колись ти від мене притьмом
Рвавсь на бої та герці!
Бач, до чого дійшов! А скажи,
Кілько ран в твоїм серці!

Бідна, бідна дитино моя!
Потерпів єси много!

Ще й сьогодні... на сонці весь день!
І пощо було того?

На молитві! В народу свого
І минуле, й будуще
Ти молитвою вникнути рад,—
Ох, дитя невидюще!

Ось я камінь із кручі зіпхну,
І піде він валиться
Від скали до скали, з яру в яр,
І скакати, і биться.

Тут покине шматок, там другий,
І летить, і гуркоче,—
І чи зна хто, де кождий шматок
Заспокоїться хоче?

Я тверджу: і Єгова не зна!
І молись хоч і клінно,
А де мусить упасти шматок,
Там впаде неодмінно.

В нім самім його керма і власть,
В нім самім ота сила,
Що назначує місце йому,
Що його сотворила.

І хоч як твій Єгова міцний,
Він ту силу не змінить
І одного сього камінця
У лету він не спинить.

Ось пилок: ледве зір твій його
Добачає тремтіння,
А Єгова не може його
Повернуть в неісніння.

І не може звеліти йому
Йти по шляху не тому,
Як яким його гонить повік
Ота сила, що в ньому.

Се ж пилок! Що ж казать про народ,
Многодушну істоту,
Де в рух мас вносить кожда душа
Частку свойого льоту?

Про Оріона пісню ти чув,
Про гіганта сліпого,
Що, щоб зір відзискать, мандрував
Аж до сонця самого?

А на плечах поводиря ніс,
Сміхованця-хлопчину,
Що показував шлях йому — все
Інший в кожду годину.

«Ти до сонця веди мене, хло!»
Той вів рано до сходу,
А на південь в полудне, під ніч,—
До західного броду.

А Оріон іде все та йде,
Повний віри в те сонце,
Повний спраги за світлом, що ось
Йому блисне вже конче.

Через гори і море свій хід
Велетенський простує,
А не зна, що на плечах його
Хлопчик з нього жартує.

Сей Оріон — то людськість уся,
Повна віри і сили,
Що в страшному зусиллі спішить
До незримої цілі.

Неосяжнеє любить вона,
Вірить в недовідоме;
Фантастичнеє щоб осягнуть,
Топче рідне й знайоме.

Строїть плани не в міру до сил,
Ціль не в міру до актів,

І жартує з тих планів її
Хлопчик — логіка фактів.

І, як той дивовижний сліпець,
Що чужим очам вірить,
Все доходить не там, куди йшла,
В те трафля, в що не мірить.

А ти молишся! Бідне дитя!
Де твій розум, де сила!
Ти ж хапаєшся піну благать,
Щоб ріку зупинила!»

XVII

Щось було спочатку в тих словах,
Наче чистії води;
Віяв свіжістю, добрістю з них
Якийсь дух охолоди.

Та помалу душне щось тягло,
Наче самум пустині,
І робилося лячно, немов
В ніч без світла дитині.

І жахнувся Мойсей, і з землі
Підволікся насилу,
І сказав: «Пощо мучиш мене,
Поки ляжу в могилу?

Ти не мати моя! З твоїх слів
Не любов помічаю.
Ти не мати! О ти Азазель,
Темний демон одчаю.

Відступись! Заклинаю тебе
Тим ім'ям штирочертним!
Я не вірю тобі! Ти брехун,
Хоч ти будь і безсмертним».

І почулися тихі слова:
«Нерозумна дитина!

Ти кленеш мене ним, а я ж сам
Його сили частина.

Що мені твоя вбога клятьба!
Ти б умер із одчаю,
Якби сотую частку лишень
Знав того, що я знаю.

Ти кленеш, як твою сліпоту
Ткнув промінчик пожежі,
В якій я живу й він — понад всі
Часу й простору межі.

Ось розсуну ще крихту тобі
Тіснозорості таму:
Глянь на край той, що він обіцяв
Праотцю Аврааму!»

І заблис увесь захід огнем,
І уся Палестина
Стала видна Мойсею з гори,
Мов широка картина.

А незримий товариш його,
Знай, потихо говоре:
«Бачиш зеркало чорне внизу?
Се є Мертвеє море.

А по той бік високі шпилі
До небесної стелі
Простягаються круто рядом,—
Се там Кармелю скелі.

Глянь на північ, де гори Сіон —
Євусеї кочують,
А як крикнути добре з гори,
Амореї почують.

Отся срібная стрічка — Йордан
В Мертве море впадає;
Близько устя його Єрихон
Бродового жадає.

Одинока долина над ним,
Та тісняться до неї
Амоніти по сей бік ріки,
По той бік хананеї.

А на заході гори, верхи,
Полонини широкі,
А на північ мале озерце
І знов гори високі.

Ось тобі й Палестина уся,
Край овець і ячменю,
Від Кадеса до Кармеля всю
Мов затулиш у жменю,

Ні шляхів тут широких нема,
Ні до моря проходу!
Де ж тут жить, розвиваться, рости
І множиться народу?»

Та відмовив понуро Мойсей:
«Хто дав з каменя воду,
Той сей край перемінить на рай
Для свойого народу!»

XVIII

Знов почувся притишений сміх.
«Віра гори ворушить!
Та поглянь сей новий ряд картин:
Те, що статися мусить!

Бач, як сунеться плем'я твоє,
Як Йордан переходить,
Єрихон добуває і скрізь
У річках крові бродить.

Ось століттями йде боротьба
За той шмат Палестини:
Амореї, гебреї, хетта́,
Амалик, філістини.

Ось гебрейськее царство! Що сліз
Коштуватиме й крові!

А заважить у судьбах землі,
Як та муха волові.

І не вспіє воно розцвісти,
Й розлетиться на части,
Щоб у пащу могутніх сусід
Часть за частю упасти.

Ось поглянь, які хмари летять
Від Дамаска й Галаду!
Се йде Ассур, гебреям несе
І руїну, й загладу.

Ось поглянь, червоніють поля,
Труп на трупі усюди:
Се піднявся страшний Вавілон
На загладу Іюди.

Храм Єгови в огні... А сей тлум...
Мов комахи по полю,
Йдуть по тисячу сковані враз
Недобитки в неволю.

Чуєш плач? На руїнах рида
Одинокий розумний [1],
Що коритися радив врагам,
Щоб не впасти до трумни.

Як же пустка смердить! Але ось
Мов по пітьмі світає...
З тих, що тлумом пішли, подивись,
Як же мало вертає!

Щось дрібненьке ворушиться там,
Коло мурів Салима:
Новий люд, новий бог, новий храм,
Нова сила незрима.

І росте воно, б'ється в біді
І чіпляється грунту,

---

[1] Пророк Єремія.

Мов будяк той низький і ціпкий,
Все готовий до бунту.

Понад голови люду того
Йдуть всесвітнії бурі,
Панства, царства встають і падуть,
Мов фантоми понурі.

Він же в своїм куточку хова
Непохитне завзяття
І ненависть лиш має для всіх,
І незмінне прокляття.

Та ненависть, найтяжча з усіх,
«Задля іншого бога»
Бач, як кублиться біля того
Храмового порога!

Вона плодить ненависть. Ось глянь:
За тиранським велінням
Ідуть сили, щоб плем'я твоє
Ще раз вирвать з корінням.

Чуєш стук? Се залізна стопа
Тих страшних легіонів,
Що толочить юдейські поля,
Робить пустку з загонів.

Чуєш плюск? Се ворожі мечі
Кров юдейську точать.
Чуєш крик? Се юдейських дівчат
Дикі коні волочать.

Онде мати голодная їсть
Тіло свойого плоду!
Онде тисячі мруть на хрестах —
Цвіт твойого народу.

Іще раз храм Єгови горить,
І сей раз уостаннє:
Бо що тая рука розвалить,
Те вже більше не встане.

І ще раз недобитки пливуть
У неволю, як ріки —
Та немає вже їм вітчини,
І не вернуть навіки.

І загасне Ізрайля звізда,
Щоб вже більше не сяти;
Лиш ненависть, що в храмі зросла,
Піде світом гуляти.

Сумніваєшся? Віри не ймеш?
О, ймеш віру, я знаю!
Се той рай, що жде плем'я твоє
У обіцянім краю!

Ти для нього трудився! Скажи,
Було за що трудиться?
Щоб наблизився він, може, ще
Схочеш палко молиться?»

І поник головою Мойсей.
«Горе моїй недолі!
Чи ж довіку не вирватися вже
Люду мому з неволі?»

І упав він лицем до землі:
«Одурив нас Єгова!»
І почувся тут демонський сміх,
Як луна його слова.

XIX

Гуркнув грім. Задрижали нараз
Гір найглибші основи;
І один за одним понеслись
Передтечі Єгови.

Піднялася до стропу небес
Чорна хмара стіною,
Мов Ніч-мати насупила вид
Ненавистю грізною.

І заморгала бистро у тьмі
Огняними очима,

Забурчала, як мати, що, знай,
На лиху долю грима.

Із тривогою слухав Мойсей
Пітьми й блискавок мови,
Ні, не чути ще серцю його
У них гласу Єгови.

І ревнув понад горами грім,
З жаху їжиться волос,
Завмира серце в груді... та ні,
Не Єгови се голос.

Поміж скелі завили вітри,
Їх сердитії нути
Кліщать душу, мов стогін, та в них
Ще Єгови не чути.

Ось із градом і дощ злопотів,
І заціпила стужа,
І в безсиллі своєму душа
Подається недужа.

Та ось стихло, лиш води дзюрчать,
Мов хтось хлипає з жалю,
З теплим леготом запах потяг
З теребінт і мигдалю.

І в тім леготі теплім була
Таємничая мова,
І відчув її серцем Мойсей:
Се говорить Єгова.

«Одурив вас Єгова? А ти ж
Був зо мною на згоді?
І контракт підписав, і запив
Могорич при народі?

Бачив плани мої і читав
В моїй книзі судьбовій?
Бачив кінці і знаєш, що я
Не устоявся в слові?

Маловіре, ще ти не почавсь
В материнській утробі,
А я кождий твій віддих злічив,
Кождий волос на тобі.

Ще не йшов Авраам з землі Ур
На гарранські рівнини,
А я знав всіх потомків його
До остатньої днини.

Вбогий край ваш, вузький і тісний
І багатством не блиска?
А забув, що тісна і вузька
І найбільших колиска.

Прийде час, з неї виведу вас
На підбої та труди.
Так, як мати дитину в свій час
Відлучає від груди.

Тут на полі скупім і худім,
Наче терен на ріпи,
Виростайте ціпкі і тверді
До великої зміни.

О, я знаю ту вашу ціпку,
Ненаситную вдачу!
Ви б на жизній землі розповзлись
На подобу будячу.

Ви б і тілом, і духом своїм
Присмоктались до скиби,
І зловив би вас Маммон у сак,
Як товстючії риби.

Таж в Єгипті ви гнулись в ярмі,
Наїдавшися ласо...
Відригаться вам буде повік
Те єгипетське м'ясо.

І, зірвавшися з сеї землі
Та розбивши всі карби,

Ви розвіетесь світ здобувать,
Його соки і скарби.

Та зарік я положу твердий
На всі ваші здобутки,
Мов гадюку на скарбі, дам вам
З них турботи і смутки.

Хто здобуде всі скарби землі
І над все їх полюбить,
Той і сам стане їхнім рабом,
Скарби духу загубить.

Своїх скарбів невольник і пан,
За ціну сліз і крови,
Щоб збільшити їх, мусить він сам
Руйнувать їх основи.

І як п'явка, що кров чужу ссе,—
Йому лік, сама гине,—
Так і вас золотий океан
На мілизні покине.

В золотім океані вас все
Буде спрага томити,
І не зможе вас хліб золотий
Ані раз накормити.

І будете ви свідки мені
З краю світу до краю,
Що лиш духу кормильців з усіх
Я собі вибираю.

Хто вас хлібом накормить, той враз
З хлібом піде до гною;
Та хто духа накормить у вас,
Той зіллється зо мною.

Ось де ваш обітований край,
Безграничний, блистячий,
І до нього ти людям моїм
Був проводир незрячий.

Ось де вам вітчина осяйна,
З всіх найкраща частина!
Лиш дрібненький задаток її
Вам отся Палестина.

Се лиш спомин вам буде, лиш сон,
Невгасаюча туга,
Щоб, шукавши її, став мій люд
Паном земного круга.

А що ти усумнивсь на момент
Щодо волі моєї,
То, побачивши сю вітчину,
Сам не вступиш до неї.

Тут і кості зотліють твої
На взірець і для страху
Всім, що рвуться весь вік до мети
І вмирають на шляху!»

XX

Ходить туга по голій горі,
Мов туман по пустині,
Сіє думи й бажання свої
По широкій країні.

Сипле квіти й листки, що давно
Вже зів'яли й пожовкли,
Підіймає в душі голоси,
Що давно вже замовкли

Що ще вчора байдужне було,
Нині любе й шановне;
Що ще вчора топтав, оплював,
Нині святості повне.

У гебрейському таборі ніч
Проминула в тривозі;
Скоро світ, всі глядять: він ще там,
На скалистій віднозі?

Ні, нема! І було те «нема»,
Мов жах смерті холодний,

Чули всі: щезло те, без чого
Жить ніхто з них не годний.

Те незриме, несхопне, що все
Поміж ними горіло,
Що давало їм смисл життєвий,
Просвітляло і гріло.

І безмежна скорбота лягла
На затвердле сумління,
І весь табір мов чаром попав
В отупіння й зомління.

Одні одним у лиця бліді
Поглядали без впину,
Мов убійці, що вбили у сні
Найдорожчу людину.

Чути тупіт. Чи вихор в степу?
Чи збуваєсь пророцтво?
Се Єгошуа, князь конюхів,
І за ним парубоцтво.

Гонять стада, кудись-то спішать...
Чи де напад ворожий?
Всіх їх гонить безіменний страх,
Невідомий перст божий,

Голод духу і жах самоти
І безодні старої...
А Єгошуа зично кричить:
«До походу! До зброї!»

І зірвався той крик, мов орел,
Над німою юрбою,
Покотився луною до гір:
«До походу! До бою!»

Ще момент — і прокинуться всі
З остовпіння тупого,
І не знатиме жаден, що вмить
Приступило до нього.

Ще момент — і Єгошуї крик
Гірл сто тисяч повторить;
Із номадів лінивих ся мить
Люд ґероїв сотворить.

Задуднять — і пустині пісок
На болото замісять,
Авірона камінням поб'ють
І Датана повісять.

Через гори полинуть, як птах,
Йордан в бризки розкроплять,
Єрихонськії мури, мов лід,
Звуком трубним розтоплять.

І підуть вони в безвість віків,
Повні туги і жаху,
Простувать в ході духові шлях
І вмирати на шляху...

Львів, січень до липня 1905.

ТЕРЕН У НОЗІ

Присвячую пам'яті
Зіновії Бурачинської

По обіді. Літо. День чудовий.
Усміхається пречисте небо,
Все повітря пахощами дише
З полонин від свіжих перекосів,
Із зрубів від спілої малини,
Із групів з живичної смереки.
З панотцем ми вийшли у садочок,
На шпилі під яблунею сіли.
Ось під нами Черемош ізвився,
Як гадюка та срібно-зелена;
Він шумить, клекоче, мов скажений,
Під горбком гризе скалистий берег.
Та над ним в святочному спокою
Гріється мале село гуцульське.
Понад берегом стежки стрічками,
На стежках то легіні купками,
То гуцулки в горботках червоних.
Дітвора купається край мосту,
На шкап'ятах їдуть господарі,
Пишно їде дівчина-гуцулка,
Пишно їде і сигаро курить.

Довго-довго мовчки ми сиділи,
Напували легкі тим повітрям
Запахущим, напували душу
Супокоєм, тихою красою.
І промовив панотець старенький:
«Що, любуєтеся? Й справді варто!
Інше тут життя, як там, у Львові,
Менше шуму, грому, біганини,
Та проте...» —

«Проте не менше горя»,—
Я домовив, як він зупинився.
«Горя! Ну, се зілля всюди пнеться.
Та не тее я хотів сказати.
Простота тут, первісні ще люди.
Гляньте, ген по горах, по узбіччях,
На верхах, сегельбах недоступних,
Всюди гуцул гніздиться, газдує.
Любить він, як той орел, самотність,
Любить жити сам серед природи,
Так, що інколи півднини ходу
До найближчого бува сусіди.
Можете собі подумать, пане,
Що за люди, погляди та вдачі
Впростають у такім околі,
На гірських вітрах, під шум потоків,
В ненастанному стогнанні лісу,
При маржині вічно та в безлюдді!
Як тут дико пристрасті буяють,
Як тут близько від думок до діла
І які тут скорі переходи
Від високих порівів геройства
Аж до звірства найдикшого шалу!»

Він замовк і голову повісив,
Мов думками десь блудив далеко,
Потім знов заговорив помалу:
«Ог хоч би про себе вам сказати!
Тридцять літ жию вже тут між ними,
Час було привикнути до всього.
А проте не раз таке побачу
І в такі безодні серця мушу
Заглядать, що жах мене проймає.
Іншим разом знов із уст тих простих
Щось такеє блисне, що, мов світич,
Враз освітить ясно все довкола,
Шлях покаже там, де весь мій досвід
І наука стежки не знаходять.
Ось послухайте одну пригоду,
Що мені притрафилась недавно!

Тому рік — було так само гарно...
Косовиця. Я лиш пообідав

І збирався йти на он сей грунник,
Де якраз докошували сіно.
Аж тут входить гуцул. «Слава!» — «Слава»
«Відки, сину?» — «Я тутешній, отче,
Кочеранюків Олекса». Тут лиш
Я пізнав. Його отець далеко
Жив, аж під верхом Катрафійовим,
Щонайменше шість годин дороги
На коні страшенними плаями.
«Що ж чувати?» — «Та гаразд, панотче,
Лиш нам неньо, бачу, вмерти хоче».—
«Що, твій неньо? Адже тиждень тому
Він ходив ще в Кути на дарабі».—
«Та ходив, а як вернув, панотче,
То почув себе якось недобре,
І як ліг, то не встає й донині.
Та я з шкап'ям прийшов, панотче,
Та просив би-х, неньо так просили —
Сповідаться хочуть. «Руш, Олексо! —
Так казали,— та проси, доконче...
Та не гайтеся...» То вже, панотче,
Якби ласка...» І вклонився в ноги.

«Що ж,— говорю,— сину, тут не ласка,
Тут повинність. Збігай лиш, небоже,
По дяка!» — «Та я вже був, панотче,
Зараз він прийде... Ось вже й надходить».

Швидко ми зібралися в дорогу,
Посідали усі три на коні
Та й побралися плаями в гори.
В нас дорога не для скороходів:
Наче нитка, в'ється понад кручі,
Через зломи, попід облазами,
Крок за кроком, кінь один за другим.
Поганяти їх ані не думай!
Кінь гуцульський тут господар повний,
Тут показує увесь свій розум.
Ти сиди на нім та лиш любуйся,
Як спокійно темно-синім оком
Він безодню мірить обік себе,
Як безпечно, легко, делікатно
Він по стежці йде, на п'ядь широкій,

Над такими дебрями, що в тебе
Дух захапує. Тобі здається,
Що лиш крикни тут, то вже сам голос
І тебе й шкап'я здмухне у провал.

Ось ми мовчки їдем, і міркую
Я про Кочеранюка старого.
Гуцул-богатир, на все около
Найславніший з давніх літ керманич,
Чоловік порядний і статочний,
Всі його за чесність поважають,
Рад його всі слухають охітно, —
Не старий ще, сімдесят, здається,
Не дійшло ще; два сини жонаті
І отсей, ще парубок. І що ж то
Сталося йому, що занедужав?
Адже ж перед тижнем ще здоров був!
«Що ж,— гадаю,— на все божа воля!
В гуцулів-керманичів здоров'я —
Наче та осінняя погода:
Тут сміється, а за хвилю — фуга!
Черемош зрадливий. Певно, мусив
Десь перестудитися порядно.
Сто разів не шкодило нічого,
А вкінці таки своє зробило».

Сонце вже за кичеру сідало,
Як ми стали на Катрафійовім.
Під самим верхом у видолинку,
Мов у пригорщі якій великій,
Серед запахущої левади
Кочеранюків лежав осідок.
На нових смерекових побоях
Пурпуром горіло ще проміння,
І тиша стояла скрізь велика,
І спокій, і пахощі літнії.

Ми пустили коні на леваду,
А самі ввійшли в тісне подвір'я.
Тут сиділи вже два-три сусіди,
Пикаючи люлечки спокійно,
А під голим небом, на мураві,
Лиш веренею одною вкритий,

Хорий наш лежав. Лице запало,
Очі дивним полум'ям горіли
І вдивлялися недвижно в небо.

Поздоровив я усіх присутніх,
Підійшов до хорого. «Миколо,
Що ти робиш? Чую, щось жартуєш?» —
«Ні, панотче годний, не жартую,—
Смерть моя надходить, добре чую». —
«Що ж таке болить тебе, Миколо?» —
«Все болить, панотче! В грудях коле...
Ну, та що вже, час, мабуть, додому».

Попросив я всіх присутніх вийти,
Сам засів Миколу сповідати,
Причастив його, святим олієм
Помазав, а там засів з газдами,
Розмовляю та синів питаю,
Чи давно захорував їх дєдьо,
Що йому робили, чим лічили?
«Та як з Кут прийшли, то й зараз кажуть:
«Це, синки, останній раз ходив я.
Вже мені Черемоша не бачить,
Прийдеться, відáй, мені вмирати».

Так говорять, а самі нічого,
І не видно так по них, щоб хорі,
Лиш в очах горить щось незвичайне.
Ми собі не в гадці. «От, гадаєм,
Може, дєдьо випили де трохи».
Аж вночі взяли стогнати дуже,
Вхопили кольки їх попід груди.
Вже ми всяко їм давали раду,
Привозили й дохторя із Жаб'я,
Та, як бачите, не помагає».

«Що ж казав вам доктор?» — «Та нічого!
Подивився, вусами порушав,
Записав лікарство та й поїхав.
А десятку треба було дати.
А як я до Жаб'я з ним вертався,
То сказав: «У твого дєді,— каже,
Слабість нестрашна, а хлоп він сильний,
Витримав би ще й утроє гірше.

Тільки щось таке в душі у нього,
Щось його гризе і мулить,— каже, —
Отсе може в гріб його загнати».

Здивувало се мене немало,
Бо на сповіді ніщо такого
Я не чув від хорого Миколи.
«Ну, а що ж,— питаю знов у сина,—
Говорив вам дєдьо щось такого?
Скаржився на що чи гризся чимось?» —
«Ні. Лиш те одно ураз говорить:
«Діточки, ви мною не журіться,
І не тратьтесь ні на які ліки,
Бо мені ніщо вже не поможе,
Бо я знаю, смерть моя приходить».

Отсе все ми стиха говорили,
Сидячи на тесаній колоді
Коло хати, осторонь старого.
Він лежав недвижно все на місці
Із лицем, оберненим до неба,
Не стогнав, лиш звільна важко дихав,
Бачилось, що спав по маслосвяттю.

Втім, рухнувся, пробував устати,
Застогнав і важко головою
Впав на подушку. «Олексо, де ти?» —
Син до нього.— «Панотець ще гезде?» —
«Гезде, дєдю, будуть ночувати,
Бо внизу вже пітьма западає.
Може, вас занести у хороми?» —
«Ні, небоже, полежу ще гезде.
Панотця поклич!» —
Я наблизився.

«Мучуся, паночче,— рік Микола,—
Мучуся, та ні, не можу вмерти!» —
«Ну, не говоріть таке, Миколо!
Що вам конче нині смерті треба?» —
«Ой, паночче, це я добре знаю,
Та не те гризе мене і мучить.
Але гріх у мене, гріх на серці,
Непрощений, тим-то вмерти годі». —
«Що за гріх такий? Скажи, Миколо!

Адже ж тільки що ти сповідався! —
То хіба ще тайний гріх у тебе?
Що ж, я можу сповідь доповнити.
Вийдіть, люди!» —
«Ні, най не виходять.
Най до мене ближче всі приступлять.
Дивний се у мене гріх, панотче.
Я вже й сам не знаю, що з ним діять,
Як його з душі своєї збути?
Я його вже тричі сповідався.
Задля нього тричі йшов я пішки
До святого Йвана до Сучави,
Мене тричі з нього розрішали,
А проте він на душі й донині,
Ніби камінь, вчеплений до шиї,
Через нього й вмерти я не можу.
Ось лежу й гляджу в святеньке небо,
І мені здається, що хтось гнівно
Замика його передо мною;
Що там щось, мов темна-темна хмара,
Мені вгору стежку заступає;
Що на мні тут щось тяжкеє висить,
Мов торби, каміння й глею повні,
І не можу я ступити з місця.
Радьте що, панотчику поважний,
Поможіте душу облегшити!»

Ну, скажіть, що мав йому я радить?
Гріх якийсь його турбує душу,
Хоч його він тричі сповідався.
Може, сповідався він нещиро,
Затаїв подробиці найтяжчі,
І гризе той гріх його сумління?
«Вияви, — кажу йому,— Миколо,
Вияви свій гріх зовсім по правді». —
«Так, панотче, добре ви сказали, —
Та не тільки вам, і всім присутнім
Виявлю, чей серцю легше буде.
Сядьте, газди, гезде коло мене,
Слухайте, що буду повідати».

Сіли всі ми коло нього близько,
І при ньому також поставали

Три сини — три явори гірськії,
Дві невістки — дві гуцульські кралі.
А на небі власне перші зорі
Виринали, тихо миготіли.

«Слухайте ж, паnотченьку величний,
Слухайте, мої сусіди любі! —
Так говорить, стогнучи, Микола. —
Сорок літ, а може, й більше тому,—
Я ще парубком гуляв. Як нині
Тямлю: день був літній, як сегодне,
По левадах бренькотіли коси,
А я гнав із Рабенця дарабу.
Як тепер її ще бачу: чвірка,
Напереді Лесь Гутюк при кермі,
Я при задній. Десь коло полудня
Ймились ми спочити в Ясенові.
На зарінку дітвори багато.
Ми собі дарабу причепили,
До шинку побігли поснідати,
Закусили, тютюну купили
Та й гайда дарабу кочувати.
На дарабі, як звичайно, діти
Бігають, з дараби в воду скачуть,
Плещуться — нам се не вдивовижу.
Най собі! Відбили ми дарабу,—
Діти всі на берег. Ба, дивлюся,
Назаді, коло моеї керми,
Хлопчик скулився... Вже не маленький,
Може, так дванадцять літ, тринадцять.
Скулився, сидить і не вважає,
Що дараба вже на бистру воду
Випливає: «Хло,— кажу до нього, —
Ти куди?» — «Я там!» — сказав недбало
Та й кивнув недбало головою
Вниз на Черемош, на мене навіть
Не поглянув, та й сидить спокійно,
Мов чогось у воду задивився.

Се мені також не вдивовижу.
Думаю: «Хлопчище провезеться,—
Певно, хоче на той бік дістаться.
А як схоче злізти, нам не штука

З бистрини на мілчу воду з'їхать.
Ну, а там нехай бреде сарако».
А вода під нами каламутна,—
Клявзу, бачте, в Шибенім пустили,—
Та проте і я, і Лесь, ми знали
Кожде місце, де злазити можна.

І стою собі, держу за керму,
Десь-колись у воду нею вдарю,
Люльку курю і мовчу, байдуже
Про хлопчище. Та бо мій хлопчище
Мовчки встав, не кажучи ні слова,
Закотив штанята по коліна,
На кінець дараби наблизився
І легенько, мов ніде нічого,
Звісив ноги, сам спустився в воду
І без голосу, без пари з рота
Щез безслідно в каламутній хвилі.

Сталось се так скоро, так нежданo,
Так спокійно якось і природно,
Що я, глупо витріщивши очі,
Все те бачив, кождий рух хлопчини,
І не встиг сказати ані слова.

Зразу навіть я аж розсміявся,
Думав: хлопець, певно, плавле добре,
Хоче з бистриною побороться.
Та бо бачу: ні сліду хлопчини.
Може, за дарабу де вчепився?
Ні, не видно! Може, так нурця дав
І за хвилю вирине далеко?
Ні, не вирина! Дараба наша
Відплила вже шмат від того місця,
Але хлопця ні сліду, ні духу!
Тут мороз пройшов мені по тілі,
Так мені зробилось якось дивно,
Ніби сам я вбив хлопчину того,
Ніби сам зіпхнув його з дараби,
Ніби ніс в руках свою дитину
І нараз її у воду кинув.

І я з жахом позирнув на Леся,
Чи не бачив він, що за плечима

В нього сталося? Ні, Лесь спокійно
Кермою поскрипує своєю.
Потім ще я з більшим жахом глянув
На село, на береги, чи там хто
Не побачив, що тут в мене сталось?
Ні, дрімають береги на сонці,
Верби віття у воді купають,
Де-де з хат ще дим клубами в'ється,
Та на вулицях нема нікого,
Навіть діти з-над ріки побігли.
Відітхнув я, знов гляджу у воду,—
Вже далеко ми від того місця,
Але хлопця ні сліду, ні духу.
Але знов мені на серці стало,
Мовби хто вколов або гарячим
Жигалом до рани доторкнувся.
Страшно так чогось, аж в горлі душить.
Але з середини рівночасно
Преться слово на уста — не слово,
Але крик страшний, немов булькоче
І кипить у горщику замкненім.
Пережив я там такую хвилю,
Повну страху й дикої тривоги,
Яких мало хто переживає.

Перегнали вже ми Устєріки,
Де Черемош Чорний з Білим збігся,
І дісталися на більшу воду,
Де пливе дараба безпечніше.
І мені там стало спокійніше
На душі, я відітхнув глибоко,
Мов тягар який з плечей скотився.
Вчасно доплили ми до Вижниці,
За свій труд одержали заплату,
Накупили дечого для дому
Й досвіта, підночувавши трохи,
Рушили назад у наші гори.
Перейшовши із Вижниці в Кути,
Ми пішли гуртом досить великим
Серед жартів та розмов веселих.
Я в тім гурті був найвесліший,
Мовбито вчорашньої пригоди
І зовсім зі мною не бувало.

Поки ми дійшли до Ясенова,
Весь наш гурт помалу розійшовся,
І ми з Лесем тільки два зістали.
Та коли ми наближаться стали
До шинку, перед яким учора
Ми свою дарабу припинали,
В мене знов мороз на душу вдарив,
І я боязно зирнув довкола,
Чи не йде хто, хлопця не шукає.
До шинку я ні за які гроші
Не вступив би, бо мені здавалось,
Що там зараз хтось мене пізнає
І спитає: «Де мій хлопець дівся?»

А в шинку мені було потрібно
Взяти ще горівки повну фляжку
Косарям. Ось попросив я Леся:
«Ну-ко, мой, візьми у мене гроші,
Йди в шинок, там полишив я фляжку.
Заплати шинкарці за горівку,
А я тут на тебе зачекаю».

Лесь привик мене віддавна слухать,
Гроші взяв та до шинку потюпав;
Та, як лиш від мене відвернувся,
Мене хтось мов прутом ззаду вдарив.
Вдарила така страшна тривога,
Що я, міцно зацілпивши зуби,
Натиснув на голові крисаню
І дмухнув дорогою щодуху.
Я не біг, хоч чулося — летів би,
Але йшов і йшов, не оглядався.
Не було думок, ні тямки в мене,
Лиш перестраху чуття шалене!
І я йшов і йшов, не оглядався,
Аж у груді духу вже не стало.
Аж дійшовши на край Ясенова,
Сів на камені я край дороги
І тут Леся дожидав старого.
Надійшов він десь за півгодини.
«Вибачай,— сказав мені,— небоже!
Трохи там загутався в шиночку,
Люльку запечи була потреба.

А ось на тобі твою горівку».
Взяв я фляжку, і мене скортіло
Випити її хоч половину,
Аби в серці хробака залляти.
Та як тільки відіткав я корок
І до шийки ротом прихилився,
Щось такеє вдарило на мене,
Що з відразою та жахом мало
Я ту фляжку не пустив на землю.
Та отямившися за хвилину,
Лесеві я дав її й промовив:
«На та випий!» Але більш ні слова
Я не міг тоді йому сказати.
Тільки знаю, що від тої хвилі
Я горівки вже не мав у роті.

Я зарікся того дня ніколи
На Черемош більше не ходити,
Ні дараби більше не гонити.

Так прожив я дві чи три неділі
Дома при роботі господарській.
Та коли в неділю коло церкви
Я почув, що повінь у вівторок
Буде йти, хоч се звичайне діло,—
Щось мене торкнуло в саме серце.
І я, не міркуючи нічого,
В понеділок досвіта зібрався
І з сокирою пішов у Жаб'є.
Там покликав Леся я старого,
І ми вдвох пішли аж на Дземброню
Та й давай дарабу лаштувати.
Злаштували, переночували,
А в вівторок, повені діждавши,
Вниз рікою ми її погнали.

Не було турботи ні гризоти,
Тільки як ми вже до Ясенова
Наблизилися, до того місця,
Де в ріку на бистрині глибокій
Із дараби зсунувся хлопчина,
Знов мене обхопила тривога,
І я пильно в воду став глядіти,
Чи не вирне з неї потопленик.

Але шумно гнала бистра хвиля,
Клекотів Черемош під скалою,
А дараба сунула стрілою,
Та хлопчини ні сліду не видно.

І почав я між керманичами
Де в кого розвідувать помалу,
Чи не бачив хто дня того й того
Втопленого нижче Ясенова.
Та ніхто не міг мені сказати.
А вертаючи із Кут додому,
Я почав також у Ясенові
У шинку чи де-будь на дорозі
Звідувать потроху у прохожих,
Чи в кого тут хлопець не втопився.
Та ніхто не міг мені сказати,
І мій страх помалу став минати.

Та бо не минуло моє лихо!
Як бувало де з ким посварюся,
Жінку вдарю в злості чи дитину,
То ану-ко завше тої ночі
Мені сниться, що плину водою
І сидить у мене на дарабі
Той сам хлопець, скулений і тихий,
І глядить у каламутну воду,
І помалу із кінця дараби
Босі ноги в воду опускає,
Потім, обернувшись на дарабі,
Між ковбками черевом лягає,
За ковбки вчепившися руками,
Звільна в воду тіло посуває.
Тоне в хвилях, тільки з хвиль до мене
Кілька раз руками замахає.
Були ночі ті страшні для мене,
Весь день потім я ходив маркітний,
Щось неначе ссало в мене душу,
Що я гріх свій відкупити мушу.

Вибравсь я до сповіді святої,
Панотцю, що був тут перед вами,
Розповів усю свою пригоду,
Правда, дещо трохи промовчавши.

Панотець, подумавши, говорить:
«Що ж, небоже, я не можу знати,
Чим би тут ти міг буть винуватий.
Адже хлопця в воду не зіпхнув ти.
Що не остеріг його перед водою,
Се не гріх ще, бо не міг ти знати,
Чи він ліпше воду ту не знає.
А що страх тобі такий діймає,
Я на те не вмію ради дати».

Так прожив я рік один і другий,
Часто забував свою пригоду
І не чув уже страху ніколи,
Пливучи побіля Ясенова.
Та ось трафилося мені лихо,
Що я дома за якусь дрібницю
Дуже всердився і в пересерді
Тяжко так побив свою Марічку,
Що водою мусив відливати.
Не заслабла жінка з тих побоїв,
Та я ніч мав після них страшную,
Бо мені приснився знов Черемош
Каламутний, хлопець на дарабі,
Його втоплення у бистрих хвилях
І його лице, таке тривожне,
Мовби помочі благав від мене.

Решту ночі я провів безсонно
І надумався відбуть покуту,
Перейтися пішки до Сучави
Й там з гріха свойого сповідаться.
Та не мав я щастя у Сучаві.
Трафив на священика старого,
Що спішився і невважно слухав
Та нерадо сповіді моєї.
Та коли скінчив я свою сповідь,
Він сердито обізвавсь до мене:
«Глупий гуцуле, се все дурниця,
Що тобі до голови приходить.
Сповідай мені гріхи достотні,
А не привиди та сни п'яницькі!
Певно, ти надміру випиваєш,
Тому й сни такі погані маєш».

Не признався я тому попові,
Що вже кілька літ не п'ю горівки,
Та, не ждучи в нього розгрішіння,
Я перехрестився й віддалився.
І була мені тут довша пільга,
Бо в житті я більше пильнувався,
Здержував свій гнів та пересердя
І з сусідами миром держався.
Аж коли моя Марічка вмерла,
Не проживши й десять літ **зо** мною,
Я побачив знов у сні хлопчину,
Що з води махав мені рукою.
Знов тоді пішов я до Сучави,
Той раз там застав черця старого,
Що, спокійно вислухавши сповідь,
От таке сказав до мене слово:
«Синочку, коли усе по правді
Ти сказав ось тут передо мною,
То даю тобі я розгрішіння
Хоч, їй-богу, сам не знаю за що.
І не завдаю тобі покути,
Бо ти сам себе в грісі не знаєш,
Сам собі покуту накладаєш».

От таке я вийшіс із Сучави,
І було мені від того часу
Двадцять літ життя у праці й труді.
Двадцять літ тих ви мене, панотче,
Знали, то й не буду вам казати,
Що прожив я без гріха тяжкого,
Хоч то чоловік і не безгрішний.
Але не було й одного року,
У якім би втоплений хлопчина
Ніччю в сні мені не появлявся,
Мов невтишений докір сумління.

Та отсе два тижні тому буде,
Як востанне плив я до Вижниці
І перепливав попід стрімкії
Скелі, що понижче Ясенова,
Я побачив, як з води брудної
Висунулося щось сніжно-біле,
Мов рука дитяча невелика.

Та рука один раз, другий, третій
Вирнула з води, мов купка піни,
А потім здалось мені, що крепко
Кінець керми моєї вчепила.
Я почув, як керму щось торкнуло,
І мене мов вхопило за серце.
І мені відразу ясно стало,
Що мені не довго смерті ждати».

Отаке нам розповів Микола,
І не знав я, що йому сказати.
Та мовчали також і сусіди,
Не було між ними розговору,
І тиша стояла довгу хвилю.

Аж ось найстарший віком з присутніх,
Юра Рахманюк, от так промовив:
«Не в образу се тобі, Миколо,
Але як зайшло вже на бувале,
Не прогнівайся, коли згадаю,
Як провів своє ти парубоцтво.
Не скажу, аби ти був ледащо,
Але був ти гордий син багацький,
Краса й слава поміж парубками.
Тільки кров була горяча в тебе,
І були надміру дужі руки,
І душа надміру напаслива.
Не було в селі такого газди,
Щоб ти з ним у сварку або в бійку
Не зайшов за будь-яку марницю.
Сам я теж зазнав руки твоєї,
Та нехай се йде з тими часами!
Не скажу, аби ти вдався в дєдю,
Бо твій дєдьо був спокійний газда,
І не знаю, чи не через тебе
Передчасно він зійшов зо світу.
І не знаю, чи ти вдався в маму,
Бо вона була газдиня чемна
І тебе женила в добрім роді.
Але в тебе щось було з опришка,
Що не знає стриму ані тями,
Аби тільки злість свою зігнати
І на своїм ворозі помститься».

Важко від тих слів зітхнув Микола
І сказав: «Спасибі тобі, Юро,
Що згадав ти ті часи страшнії,
Які я прожив, мов у тумані.
Мало що з них мені досі в тямці.
Те лиш досі добре пам'ятаю,
Як мене перед моїм вінчанням
Моя мати у своїй коморі
На колінах із слізьми благала,
Аби я не збиткував ніколи
Ту Марічку, що вона для мене
За дружину вірну обібрала».

«Не гаразд ти й з нею жив, Миколо,
Перший рік або два перші роки,—
Мовив далі, згадуючи, Юра.—
Так було не раз, що прибігала
Твоя жінка аж до мене сночі,
Від твоїх тікаючи побоїв.
І не раз мені впадала думка:
«Цес, напевно, не добром закінчить!
Знайде смерть собі безчасовую
З топірця або на шибениці».

«Бог з тобою, Юро! — скрикнув з жахом
При тих Юриних словах Микола
І перехрестився, весь тремтячи. —
Знаєш, часом і мені самому
Щось таке на думку приходило.
Та було твердеє серце в мене,
Що не знало стриму ані впину».

Та спокійно мовив далі Юра:
«Прийшов стрим тобі і впин відразу,
Бо відразу ти устаткувався,
Пити перестав та забіячить,
З ворогами якось поєднався.
Се мені було навдивовижу,
Бо не знав я про твою пригоду,
Про яку тепер нам розповів ти.
Розумієш ти її значіння?»

«Не в догад мені ще якось, Юро», —
Тихим голосом сказав Микола.

«Ось послухай моєї пригоди,
Що мені іще в літах хлоп'ячих
Трафилася,— може, й твоя власна
Тобі стане май зрозуміліша:
Мав тоді я вісім літ чи дев'ять,
А тебе ще не було й на світі,
Як одного теплого літнього
Дня ми, хлопці, із верха свойого
Захотіли збігати в долину,
Аби в Черемоші покупаться.
Захотіли, зараз і побігли.
З верха вниз не тяжко було збігти,
Другий верх ми перейшли помалу,
А з верха побачили в долині
Черемош, як срібную гадюку.
Під верхом лісок був невеликий,
Сей ми перебігли дуже живо.
А з ліска вела крутая стежка
Стрімко вниз зеленою лукою.
Потім треба через яр глибокий
Перебраться на другу леваду,
Перелізти кілька перелазів,
Перебігти почерез дорогу,
Перескочити ще два потоки,
А потому з берега стрімкого
На зарінок — тут уже і купіль!

Враз зо мною бігло вісім хлопців,
Майже всі були від мене старші.
Як лиш ми добігли до потоку,
Хлопці, чуючи ріку вже близько,
Закричали і побігли чвалом.
Та я, скачучи через потічок,
Скочив так незручно, що патрафив
На сухий безлистий корч терновий,
Тут я скрикнув від острого болю,
Бо тернова шпичка величенька
Вбилася мені в п'яту порядно.
Зразу я не завважав нічого,
А хотів лише догнати хлопців
І підбіг за ними кілька кроків.
Але тут почув, що від гілляки
Відломалася терпова шпичка

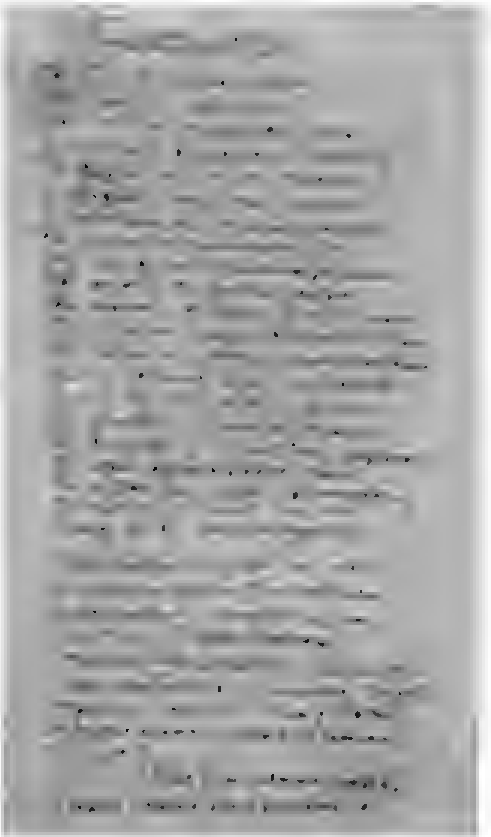

І застрягла у п'яті у мене.
Се була мені не перша вже.
Я таких тернів уже немало
Мав в ногах, гуляючи босоніж
По ярах та греготах заростих.
Знав я, що робить в такому разі,
І, не кажучи нікому й слова,
Сів на моріжку посеред стежки,
Вийняв голку, що мені в сорочку
В пазуху встромляла завше мама,
З ниткою, аби, як що подреться,
Зараз міг на собі я зашити.
Я присів, п'яту свою оглянув
І побачив, що тернина влізла
Геть у м'ясо і при самій шкірі
Заломалася зовсім гладенько,
Так що пальцями ніяк не вхопиш.
Тут спокійно я п'яту послинив,
Вийняв голку і продовбав шкіру,
Поки вістрям голки не заважив
За кінець тернини й, розхитавши,
Не підтяг її, щоб було за що
Пальцями вчепить і витягнути.

Кілько хвиль я порався з ногою,—
П'ять чи десять, я не міг і знати,—
Та мої товариші за той час
Перебігли і луку й потоки,
Перелізли через перелази,
Розложилися всі на зарінку.
Сорочки та гачі поскидали
І з веселим криком та сміхами
Плюскотали вже у срібних хвилях.
Плюскіт той я чув уже здалеку
І я, біль забувши невеликий,
Біг щодуху почерез леваду,
Аби лиш до купелі допасти.

Ось уже я вибіг на дорогу,
Коли чую, здалеку, від Жаб'я,
Крик надноситься понад рікою:
«Сокотіться! Геть з води! Рятуйте!»
Се, мабуть, кричали різні люди,

Та не чули окриків тих хлопці,
Що в ріці купалися весело.
Та я, вчувши крики, зупинився,
Глянув у той бік, відки кричали,
І побачив раптом, як рікою
Понад досі чистою водою
Вал котився жовтий, каламутний
Заввишки, здавалося, на хлопа,
Несучи ковбки, тріски й гілляки,
Шумлячи та ревучи страшенно.
Вал котився скоро, наче вихор
Здіймав воду рівно з берегами,
І я, бачачи те дивне диво,
Закричав до хлопців: «Мой, тікайте!»
Та вони за шумом не дочули.
Ще хвилина, й вал той надкотився
Попад них, і щез увесь зарінок,
І все шмаття і всі хлопці разом,
Ніби їх і не було ніколи.
Я лиш сам-один із них лишився,
І мені відразу ясно стало,
Що, якби не терен той, що в ногу
Мені вбився і спинив на хвилю,
Був би я загинув враз із ними.

От таке й твоє було, Миколо!
Якби не той хлопець в Ясенові,
Що мов на очах тобі втопився,
Був би ти розпився й розпустився,
Був би, може, десь погиб у бійці,
Або в кримінали опинився».

Так оповідав старий той гуцул,
І словам його я здивувався,
Бо здались вони мені мов ясний світич,
Що розсвічує нічну темряву.
Тоді я звернувся до присутніх
І сказав до них такеє слово:
«Чули ми оце такі пригоди,
Які рідко у житті чуваєм,
Хоч трапляються вони нерідко
І дають почути чоловіку,
Що над ним чуває вища сила.

Що той терен у нозі? Дрібниця!
Заскалить собі дитина ногу
Кілька раз на день, як ходить,
Вийме терен та й гадки не має,
А ось бачте, той нікчемний терен
Врятував життя живій людині.
А тобі, Миколо, був той хлопець,
Був той привид, що лиш сам ти бачив,
Пальцем божим, що торкнути мусив
Твою душу в незвичайній хвилі,
Щоб її від злого відторгнути,
А на шлях спасення навернути».

Вже стемніло, хоч не студеніло,
І сини внесли Миколу в хату,
А нас всіх просили до вечері.
Всі ми там і переночували,
А коли ми рано повставали,
Спав Микола на своїй постелі
Тихо та спокійно, без дихання,
Бо вночі заснув сном непробудним.

Писано до р<ядка> 375 у початку 1907 р., а докінчено в Криворівні в д<нях> 5—7 вересня 1913 р., а рядки 798—816 дописано д<ня> 15 вересня 1914.

ЛЕГЕНДА ПРО СВЯТОГО МАРІНА

Я Агафангел, раб рабів господніх,
По божій волі і з братів вибору
Ігумен скиту, щоб від юрб народніх
Здалека божу берегти обору,
Тремтячою, старечою рукою
Пишу отсе в тривозі, не в спокою;
Свій гріх важкий і праведних заслугу
Складаю вірно на отсих листах
На славу богу, людям на потугу,
Хоч сам трясусь, стискає серце жах.

I

Літ тридцять тому ся пустиня вкрита
Була скаженим криком бойовим,
Її орали кінські копита,
Скородили списи, тьмив сонце дим.
Безбожні перси, вороги спокою,
Огнепоклонники, чортячий плід,
На край сей налетіли сараною,
Пожар гасили кровію людською,
Згубить хотіли християнський рід.
І навіть на найвищую святиню,
На хрест господній у Єрусалимі,
Свої безбожні руки простягли.
За наш то гріх, розпусту та гординю
Господні руки, сильні, хоч незримі,
Отсей батіг страшенний піднесли.
Та, покаравши нас, і пожалів
Господь, як батько сплакану дитину,

Батіг зламав і геть на землю кинув,
А наші вгору голови підвів.

Наш монастир, хоч близько шляху був,
Якимсь великим, дивним чудом божим
Очей і рук поганців злих минув,
Та не уйшов бісів сітям ворожим.
Напроти нас, відділений лиш яром,
Якийсь безбожник збудував шинок,
Де подорожніх, мужів і жінок,
Вином поїв, троїв розпусти чаром.
Всю ніч не раз музика там гула,
Дудніли танці, гомоніли співи.
Тоді, припавши перед образ діви,
Всю ніч я вверх не підіймав чола,
З братьми молився, щоб минула нас
Покуса й грішних щоб піддвигнув спас.

Раз ніч була. Горіли ясно зорі,
В пустині вили шакали прожорі,
І холод дихав від вірменських гір.
Брати не спали ще, якраз вкусивши
Сухого хліба і води попивши,
Усякий в келії звертав свій зір
Душевний у нутро своє, вглиблявся
В ті тайники душі, де з темних нор
Встають бажання, пристрасті і зла вся
Фаланга, тут боровся з злом, скріплявся
Молитвою, найкращою з підпор.

В ту пору ключник наш, брат Митродор,
Прийшов і сповістив мене, що коло брами
Два люди є і стукають шаблями.
Воєнні, знать, бо панцири блищать,
І ранені, бо стогнуть і кричать,
Рятунку просять, бо їм грозить згуба
В степу від стужі чи від звірів зуба.

Перехрестивши божую домівку,
Себе й братів, щоби все зле прогнать,
Я мовив: «Неможливо нам не дать
Недужим помочі і пристанівку.
Воєнні — може, наші се брати,

Що за Христову віру носять рани?
А хоч поганці, слід їм помогти,
Бо брат наш кождий, хто шука мети,
А вдвоє — кождий хорий, безталанний».

І з ключником до брами я подався.
«Хто стукає до монастирських брам?» —
«Рятуйте раненого! — обізвався
Знадвору голос.— Бо прийдеться нам
Пропасти в тій пустині!»
Ми в тій хвили
Замки відперли, браму відчинили.
При брамі лицар молодий стояв
І другого, зомлілого, старого,
В своїх обіймах, плачучи, держав.
«Отці святі, рятуйте батька мого!
Ми християни, царські вояки.
Поганці нині відділ наш розбили,
А нас, що від ворожої руки
Живі втекли, весь день степом гонили,
Аж поки батька тяжко не зранили.
Остатнім ще зусиллям удалось
Нам омилить ворожії погоні,
В яри втекти. Тут сонце й уляглось,
Попадали з утоми наші коні».

Старого рицаря ми бережливо
Взяли на руки, в келію внесли,
Кликнули брата Агапіта живо,
Що силу трав, які кругом росли,
І соків знав таємні переміни
І рани вмів гоїти, біль втишать.
Та головою похитав наш брат,
Побачивши старого. «Ті руїни,
Мабуть, не будуть вже душі житлом!
Вся кров стекла! Тут моїх штук границя.
Се тіло смерть втяла своїм жалом,—
Хіба про чудо богу тут молиться».

Три дні старий ще в ранах простогнав,
На хвилю не проснувшись із нетями,
Вкінці в обіймах синових сконав.

Землі віддавши тіло, молодця ми,
Як знали, потішали. Та він був
Неначе травка, що косою втята:
Не впала ще, а в'яне. Мов забув
Про світ, а знав лише свойого тата.
Зачудований, слухав наших слів,
Та бачилось, що їх не розумів.
Не плакав, не ридав, о гріб не бився,
Лише з таким переляком глядів,
Мов сам не знав, що з ним, де опинився.
На гробі батьковім день в день сидів,
Мов у тумані, навіть не молився
Німий, блідий, неначе остовпів,
Не пив без силування, ані їв
І так ослаб і весь позеленів,
Що вже додолу, наче труп, хилився.

І я пізнав: се сатанові штуки,
Се він, проклятий, в душу молоду
Накапав трути, дикої розпуки,
Накинув вірі чортівську узду,
І своїм списом поразив надію,
І в груді розбудив тривоги дрож.
Та з ним давно боротися я вмію,
То й тут пізнав, що гаяться не мож,
А треба з ним боротися.
Отож,
З усього серця помолившись богу,
Щоб дав свою мені в сей бій підмогу,
Я к собі парубка велів позвать
І лагідно почав його навчати,
Що нас усіх земля прийме, як мати,
Що всім нам в ній по труді спочивать,
Що кождому господь відмірив міру
І кождому прийде своя черга,
Що він на те закон нам дав і віру,
Щоб в смерті ми не бачили врага.
Щасливі ті, що мруть у божім бою,
Життя своє за інших віддають,
За боже слово жертвують собою,
За хрест господній кров свою проллють!
Не плакать нам по них, а веселиться,
Що славно так в житті свій шлях пройшли

І будуть в небі господу молиться
За своїх любих рідних на земли.

Марін — так звався парубок — стояв
Німий, блідий, схиливши в землю зори,
Не плакав, не корився, не зітхав,
Стояв, мов труп або смертельно хорий.
І бачив я, що власть велику взяв
Над ним наш ворог, на все злеє скорий.
Отож, піднявши голос свій немного
Остріше, став я говорить до нього:

«Не забувай, що нам Христос повів:
«Хто не візьме свого хреста на себе
І не піде в мій слід, не буде в небі».
А знаєш, що таке той хрест Христів?
Нести покірно всі земні страждання,
Стояти твердо проти всіх покус,
Триватн в правій вірі до сконання
Без сумніву, несхитно, без вагання,
Як се чинив на приклад нам Ісус.
Бо ворог наших душ не спить ніколи,
Ричить, мов лев, шука, кого б пожер.
Мов кігті, в душу запуска розколи
І силу волі палить, мов костер.
До серця він гадюкою приссеться,
І в мозку думкою одною в'ється,
І поразить знесиллям весь твій ум.
І скрутить все нутро твоє тривога,
Не можуть груди ні зітхнуть до бога,
Ні здвигнуть змору, побороти сум.
І наче птах, в лету стрілою вбитий,
Паде, і треплеться, і на лету кона,—
Так гине дух, розпукою повитий,
І радуєсь тій згубі сатана».

Затріпалося серце у Маріна,
І судорога зціпила уста;
Мойого ока не уйшла та зміна,
Я добре знав: тривога се зміїна
Перед могучим подувом Христа.
І голос свій піднявши, наче гук
Гірського грому, бурі степової,

І чудотворний взявши хрест до рук,
На ворога я вдарив, наче крук,
Словами, повними жаги святої:

«Дух гордості, зневіри й самолюбства
Клубиться в серці твоїм, мов дракон!
Його слова — на всяке зло підкупства,
Його зітхання — всіх огид закон,
Його поради — се огонь пекельний,
А сумніви — пекельная смола.
Він бреше, мовлячи тобі: «Будь вольний»,—
Бо певний, що впадеш ти в сіті зла.
Правдива воля лиш в ярмі Христовім,
Правдива вищість лиш в покорі є!

Як чоловік в одінні азбестовім
В пожежу йде, ногами в грань стає
І полум'я у нього п'яти лиже,
Та шкодити не здужає йому,—
Так дух твій лиш тоді страшную тьму
Покуси сатанинської пониже,
Коли, шкарлущу скинувши пихи,
Одінеться в веретище покори
І, в небесах свої втопивши зори,
Слізьми свої змиватиме гріхи».

І бог мойому слову силу дав:
З очей Маріна бризнули рікою
Гарячі сльози, і передо мною,
Мов вітка, збита бурею страшною,
Додолу впав і важко заридав.
І довго й слова він не міг сказати,
Лиш бився в груди, мов зовсім утратив
Дар мови, хлипав і в якімсь страсі
Довкола так безрадно оглядався,
Мов помочі від когось дожидався,
А врешті ледве-ледве обізвався:

«Мій батько, отче, вмер в тяжкім грісі.
Який се гріх, не вмію вам сказати,
Та ніч у ніч являєсь він мені —
Не знаю, чи наяві, чи у сні,
Бо явища я жду й не можу спати.

Він у дверях стоїть, німий, заклятий,
Блідий-блідий, з хреста неначе знятий;
Вся стать його — то образ лютих мук;
Всю ніч отак стоїть і не щезає,
Не каже й слова, поглядом благає,
Щоб вирвати його з чортівських рук.
Порадьте ж, отче, що мені робити,
Щоб власної душі не погубити
І ще й батьківський відкупити гріх?»
При тих словах мені зробилось стидно,
Бо вже тоді було доразу видно,
Що ворог підійма мене на сміх.
Та я не хтів сього порозуміти
І забажав появу сам уздріти,
З Маріном ніч у келії провести.
Та парубок страшенно тут змішався,
Весь спаленів і довго не рішався
Сказати слово.
«Сину, бачу, ти
Знов сумніву гадюці піддаєшся!
Знов пазури на ум твій простяга
Той темний дух! І дарма з ним ти б'єшся,
І вір мені, від нього не спасешся,
Допоки хмара душу заляга.
Скажи мені, що там тебе ще мулить?
Нехай я буду друг і батько твій.
Як батько сина любо к серцю тулить,
Осушить сльози, верне супокій,
Так я...»
Та тут схилив чоло Марін
І мовив: «Отче, будь по вашій волі.
Даруйте сумнів сей! На хвилю він
В душі піднявся, мов туман у полі.
Я буду вам послушний».
І пішов,
Мене лишивши в почутті гіркому,
Що до душі його я не знайшов
Дороги, що скриває щось там він,
Чого не важиться сказать нікому.

Настала ніч. У келії Марін
Вже ждав мене. Блідий був, аж зелений,
Та супокійний. До землі поклін

Віддав мені і мовчки, похилений
Став, наче ждав, що я звелю робить.

«Молімось богу, сину!» — я говорю.
І перед скорбним образом Христа
Припали ми, і, тулячи уста
До пилу земного, свій дух угору
Знесли, і гаряче молиться стали.
Та тут ще раз господь свій дивний знак
Послав мені: я промолився так
З годину, як почув, що нагло впали
Душевні крила, згас огонь яркий,
Замкнулись для молитви неба брами
І клонить, клонить сон мене важкий.
Збираю сили, ще часок який
Даремно з ним борюся я думками,
Даремно сонні очі тру руками,
Даремно в тямі найгрізніших слів
Шукаю, щоб прогнати сонну змору:
Чим більш силкуюсь підвестися вгору,
Тим більш вона мене гне вділ і вділ.
І врешті — грішний чоловік — заснув я,
І що там в келії робив Марін,
Чи бачив знов свою появу він,
Чи ні — сього не бачив і не чув я.
Аж як церковні загуділи дзвони,
Збудився я. Марін усе клячав
Перед розп'ятим, плакав, бив поклони,
А далі встав і говорить почав:
«Молитві вашій дякуючи, отче,
Сю ніч мені господь зіслав спокій
І намір утвердив несхитний мій
Ярмо його прийняти найсолодше,
Зректися світу та його утіх,
Життя йому на службу посвятити,
Молитвою і постом батьків гріх
І власні всі провини відкупити.
Ваш монастир най буде мати та,
Що скорбнеє, приблукане дитя
Любовно під полу свою приймає.
Прийміть мене! Нехай святий обіт
Сповняю тут, де той зрадливий світ
Ні послуху, ні власті вже не має,

Нехай труджусь і богу милий плід
Приношу тут, де батько мій дрімає».

Мов ангельська музика, ті слова
Були для мене. Радо привітали
Їх всі брати. І зараз старці два
Маріна правила навчати стали.
Пройшло півроку. В пості, молитвах
Він був такий гарячий, невтомимий,
І бачилось: надземний світ незримий
Так близько до душі його приляг,
Що я сповнив його палкі бажання,
Загородив йому навіки світ
І вбожества, і чистоти, й мовчання
Прийняв від нього й послуху обіт.
І бачив я, як радісно ступав він
На сей важкий, безповоротний шлях,
Яку незламну в серці віру мав він,
І серце к ньому чар таємний тяг;
І кождий мовив не раз, не два рази:
«Се божий рицар без тривоги й змази!»

II

У коршмаря, що недалеко скиту
Держав шинок, була одна дочка.
Хоч християнин коршмар був, та неситу
Погоню за земним добром, не вкриту
Ніяким стидом, мав він за божка.
І хоч щорана голосно, мов мати,
Серед пустині дзвін наш голосив,
І в душу тугу за святим вносив,
І зблуканих на правий шлях просив,—
То шинкаря й нікого з тої хати
Ми досі в церкву не могли діждати.

Аж ось тепер шинкарськая дочка
В одну неділю в церкву завітала.
Я озирнув її: жага палка
З її очей блискучих так і сяла.
З її розкішних, запахущих кіс
До мене демон явно реготався,
Її чудово гарний прямий ніс

Був мов вежа, з котрої скритий біс
В серця мужськії стрілами метався.
І груди, й стан, і хід її, і зір,
Лице, й уста, і брови — все свідчи́ло,
Що в сьому тілі зрадник, лютий звір
Заклав свою столицю і свій двір,
Що серце теє для добра застило.

І я молився богу, щоб від нас
Він зволив сю покусу відвернути.
Коли на згуби шлях ступила раз
І згуби їй страшної не минути,
То хай бодай в безстидності своїй
Домівки божої святий спокій
Диявольським пожаром не бентежить,
Нехай панує і ясніє там,
Де грішних цар, де зборище скотам,
Де панувать і згинуть їй належить.
Не пом'яни, о господи святий,
Мені колись сього гріха тяжкого.
Премудрий був твій суд і шлях крутий,
Та темний для мого́ ума́ мілкого!

І щонеділі відтепер вона
У нашу церкву пильно приходила,
І, хоч побожно вниз лице хилила,
Я чув, що в неї в серці сатана,
Що не молитися вона приходить,
Що потаємно, знай, очима водить
Там, де брати в молитвах і піснях
Стоять. Стискав у мене серце жах,
Грозило щось, мов прочування смерти,
Та я не міг для неї храм заперти.

Аж ось сказав мені брат Митродор,
Що мав повинність пильнувати брами
І зчаста оком окидать простор,
Щоб стерегтися перед ворогами,—
Що дівку сю видає він щодня,
Як близ монастиря вона снуеться:
То на коні степом вона ганя,
То десь в яру співає і сміється,
То мов говорить з кім — такі слова,

Аж кров у жилах від огиди стине,—
То, вдершись на скалу, камінчик кине
В наш монастир, платочком повіва,
То плаче,— ні, не плаче, а ридає
Так важко, голосно, аж серце крає.

Не знав я, що й подумати про те.
Усіх братів став пильно підглядати,
Чи вже не вспіли ті чортівські чати
В твердині божій вилом розпочати,
Чи кукілю не вспіли підмішати
В пшеничне, чистеє зерно святе.
Та хоч оба ми з братом Митродором
І день, і ніч довкола пасли зором,
В монастирі ще панував спокій.
Ніхто з братів не блід і не мішався,
На північні відправи не спізнявся,
У божій службі не дрімав важкій.
Аж ось одного дня серед спокою
Стук, стук до брами. Митродор прибіг:
«Коршмар до нас! Не сам іде, з дочкою!
Бажає він розмовиться з тобою».

Було се, наче серед літа сніг.
Яка мені з тим коршмарем розмова?
Та я велів у келію свою
Ввести його. Прийшов, стоїть. Стою
І я, жду першого від нього слова.

«Чи ви ігумен?» —
«Я».—
«Ну, добре ви
Своїх бичків пильнуєте в тій стайні!
Нема що мовить, до дівчат звичайні.
Ось вам дочка єдиная моя.
Дитя було невинне, боязливе,
А нині що? Нехай вона сама
Говорить! Я боюсь зійти з ума
І слово вам сказати образли́ве».

І починає дівчина казати,
Що брат один — ім'я його не зна —
Скрадався ніччю до її вікна,

Вікном добувся до її кімнати
І хитрими словами переміг
Її стидливість, затроїв жагою
І наклонив невинную на гріх,
Приобіцяв з монастиря втекти
В Арменію і взять її з собою.

«З лиця його пізнати можеш ти?» —
Спитав я, аж подавшись під вагою
Тих слів страшних. Вона сказала: «Можу».

Піддавшися зовсім на волю божу,
Я попровадив батька і дівицю
Там, де брати в щілині кам'яній
Трудилися, копаючи криницю.
І всіх рядом поставивши при ній,
Я мовив їй: «Скажи, котрий се був?»
І сам очима по братах шибнув.
Стояли всі спокійно, очі вниз,
Один лиш затремтів і зблід дотла —
Марін.
А дівчина лиш раз очима блись,
На нього вказуючи, прорекла:
«Се він».

Коли стріла затрута свисне з лука
І вб'ється в кість, коли вжалить гадюка
І чуєш ти, як в жилах кров твоя
Стинається, як смерть в суставах бродить
І звільна, звільна к серцю вже доходить,—
Так я здригнув, коли ота змія
Свої слова гадючі просичала,
І в першій хвилі так душа моя
Супроти них уся до бунту стала,
Що, бачилось, я скорше б віри йняв,
Коли б була рекла, що се був я.

Та годі! Я свою повинність знав,
Дав знак Маріну, щоб ішов за мною,
Вів'яну в келію ще раз позвав
І божою правицею страшною
Закляв її, щоб правду говорила,
Марінові до ока посвідчила,

Що, де, коли і як він їй казав.
І тут вона так гірко стала плакать
І, хлипаючи, почала балакать:
«Ще вояком сей муж у нас бував,
Тоді ще я йому у око впала.
Він говорив зо мною, жартував,
Знать, чесноти моєї трібував,
А далі став просити, щоб я ждала
На нього, аж з походу верне він.
Я з усміхом слова його приймала,
Хоча мені сподобався Марін.
Та він, аби в любов мою вбрехаться,
Почав мені божиться, присягаться,
Що любить, любить над життя мене
І що коли, мовляв, в війні не згину,
Коли в поході смерть мене мине,
Візьму тебе за вірную дружину».

І далі, плачучи, розповідала,
Як з тугою й слізьми на нього ждала,
Аж ось четвертий місяць вже мина —
В чернечій рясі пізно серед ночі,
Каптур увесь насупивши на очі,
Застукав стиха до її вікна.
Тут руки не здіймаються старечі
Списать мерзенні, богохульні речі,
Якими б то на гріх тілесний він
Її наклонював, аж поки, п'яна
Підмовою, не піддалась.

Вів'яна
Замовкла. Весь блідий, мовчав Марін.

«Мій сину, чуєш, що вона сказала?
Що ти на се?»
Мовчить, мов та стіна,
Марін, сльоза лиш в оці заблищала.

«Скажи, чи правду мовила вона?
Христом тебе небесним заклинаю!»

Він затремтів і наче десь із дна
Душі добув слова на світло дня:
«Ні, я не винен. Я її не знаю».

У мене мов тягар із серця впав.
Та ось коршмар неначе сього й ждав,
У лютості страшенному розпалі
Прискочив і в лице Маріну дав.
Зросились кров'ю щоки ті зів'ялі,
А злий коршмар кричить: «Брехуне клятий!
Ти ще перечиш? Ти її не знав?
Чи я тебе в господі не видав?
Чи хочеш і мені брехню завдати?»

«Мій сину, чуєш, що й отець свідчить
На тебе? Що на се сказати маєш?»

Марін стоїть недвижно і мовчить.
Я до дочки: «Чого ж тепер жадаєш?»

К о р ш м а р

Чого насіяв, най тепер і жне!

В і в' я н а

Жадаю, щоб за жінку взяв мене.

Я *(до Маріна)*

Мій сину, справедливе їх жадання.
Коли небачно ти свій шлюб зламав —
Признанням до вини твоє мовчання —
То йди у світ! Гріх менший будеш мав,
Зламавши монастирські обіти,
Ніж жити тут і гріх тяжкий таїти,
А може, й інших зводячи на гріх.

Та тут Марін упав мені до ніг
І скрикнув: «Отче, всяку кару нині
Вкладай на мене, хоч живцем у гріб
Вели зарить, лиш на коршмарський хліб
Не шли, на мужа тій страшній дівчині!
Страшна вона! Не можу й глянуть я
На неї без страху. Пекельна мука
Не може гірша буть, як ся змія!»

Мов рідне щось, мов голос сина, внука,
Взяли мене за серце ті слова,
Та впертая стареча голова
Умом холодним серце заглушила.
«Він винен»,— думка зразу се рішила,
І про одно лише я міркував,
Аби скінчить без зайвого скандалу
Та справу протягти, а там помалу
Склонить Маріна. Я розтолкував
Се коршмареві шептом. Він згодився
Чекати, доки можна, і пішов
З дочкою. Я з Маріном сам лишився.

«Мій сину,— став я промовляти знов,—
Скажи тепер, що сталося з тобою?
Не бійся! Всі живемо боротьбою,
Всім хитрий демон часто бурить кров.
Згрішив ти,— ну, та хто з нас без гріхів?

Господь дав силу нам, щоб гріх минути,
Та грішним дав три шляхи до покути,—
Чи ж ти не знаєш тих святих шляхів?
Вони зовуться: сповідь, жаль, відплата.
Признайся, жалуй і все зло направ
А буде вся провина з тебе знята».

Марін стояв блідий і все мовчав.
І дарма я на нього напирав,
То лагідно, а то й грозить почав,
І стала річ моя гнівна, завзята:
«Безчесний хлопче з серцем кам'яним!
Чи знов ти чорту власть дав над собою?
Чи знов своєю клятою грізьбою
Він засклепив уста твої? Чи з ним
В душі ти хочеш богу ще служити,
Отсе святеє місце ще сквернити?
Покайся! Ще три дні тобі даю
До намислу. Як за той час свою
Не зміниш волю, не всмириш гординю,
Не виявиш серед братів усіх
Свій гріх
І не візьмеш за жінку ту дівчину,
То клятву я страшну на тебе кину,

З монастиря навіки прожену
І браму за тобою сам замкну»

Пройшли три дні. Вся братія зібралась
На монастирському подвір'ї. Став Марін
Обвинувачений перед їх збором. Він
Блідий був і мовчав; не обізвалась
Ані одна душа в тій скорбній справі,
Лиш я, серед усіх них ставши на мураві,
До нього тихим голосом озвався:
«Що маєш нам сказать? Уже ти нагадався?»

«Не винен я»,— відмовив він виразно,
І дрожі не було у голосі його.
До братії звернувся я приязно
І запитав: «Не зна хто з вас чого,
Щоби за ним свідчило або проти нього?»
І одноголосно сказали всі: «За ним
Усе його життя, що прожили ми з ним,
А проти нього не свідчить нічого».

Те саме й я обдумав за ті дні,
Бо в чуйності жили ми всі та в згоді
І не було таємної вини
Ні в кого з нас, хіба в отсій пригоді.
Тому лишив я все на божу волю,
Поки не виявиться щось нове,
А сам за той час щиро бога молю,
Аби не затемнилося чуття живе
В моїй душі, аби в тім божім дому
Я кривди свідомо не учинив нікому.

І кождий день я ждав на коршмаря,
Що надійде знов до монастиря
З дочкою та з домаганням своїм
Або з оружною та п'яною юрбою,
Що в нього вчилася розпусти та розбою,
Нападе силою на божий дім.
Але минали дні за днями тихо;
Здавалося, минуло наше лихо,
Та нагло вдарило воно, мов грім.

Пройшли три місяці від того дня,
Як на Маріна та наскочила пеня,
Коли одного ранку, скоро світ,
Застукано у монастирську браму.
Се був коршмар і з ним чималий супровід:
Кінь віз дочку, за нею йшла услід
Бабуся, що була за повивальну маму;
Вона несла повитую дитину,
При ній ішов коршмар і він свою дружину,
За ними ж ані дать, ні взять
Оружних їхало на конях пар із п'ять.

У монастирський двір ми всіх їх не впустили
І перед брамою дитину охрестили,
О що просив коршмар. Як се я довершив.
Маріна він покликать попросив,
До рук йому віддав хрещеную дитину
Й сказав: «Твою великую провину
Даруємо і я, й дочка моя,
Але дитина ся нехай буде твоя».

«Амінь!» — сказав Марін і в руки взяв дитя.
Тоді до нього строго мовив я:
«Тепер аж до вітцівства ти признався,
Якого досі так уперто відпирався.
Не проклену тебе за твій великий гріх,
За чесноту твою й задля трудів твоїх,
Та відтепер ся монастирська брама
Для тебе замкнена на весь твій вік,
Мов брама раю для упавшого Адама,
І відтепер не наш ти чоловік».

Сказавши се, до брами я звернувся
І ждав, аж всі брати у монастир ввійшли;
Ввійшов остатній я й назад не озирнувся
На тих, що там за брамою були.
Марін лишився теж з дитиною в руках;
Для мене він немов умер в тій хвили.
Чи з коршмарем до коршми він потяг,
Чи ті оружнії його в свій гурт приймили,
Мені се ані в думку не прийшло.
Нема його віднині вже між нами,
За ним замкнулися вже монастирські брами,
Й моє сумління супокійнеє було.

III

Заснув я супокійно тої ночі
І довго спав, і не було мені
Ніяких привидів. Аж геть вже по півночі,
У другім або третім моїм сні,
Мені явився рицар той старий,
Отець Маріна, що помер між нами,
Явився в крові весь, страшний, що боже крий,
Мов підіймається з своєї ями
Й до мене промовля турботними словами:
«Не маю супокою під землею.
Що ти зробив з дитиною моєю?»

Хотів перехреститься я ві сні,
Але рука не піднялася в мене,
І видалось нараз таке мені,
Що домовини віко те студене
Мене прикрило. Не знайшов я слів,
Щоб привидові що-будь відповісти,
Та й що ж би справді я йому повів,
Коли не мав про його сина вісти?

Була мені в ту ніч до ранку зла тривога:
Заснуть не міг, молився, лежачи,
Але не знав, чого просити в бога,
Лише в тім неспокою уночі
Зарікся я весь рік не виходити
Із келії, аби ще більш не поблудити.

І так я рік безвихідно прожив,
На свободу свою сам пута наложив,
А монастирські діла на тім не потерпіли.
Брати, до строгого порядку привичні,
Не причиняли клопотів мені,
А що там поза мурами творилось,
Кому з ким воювалось чи мирилось,
Про те не знали ми та й знати не хотіли,
Аби лиш наш спокійний монастир,
Аби лиш в нім ⟨був⟩ божий лад і мир.

А як прийшла річниця тої ночі,
Яку останнє бачив я на очі

Маріна, знов мені той самий сон приснився,
Отець його в труні живий мені явився,
Вже не кровавий, не такий страшний,
Але впер в мене погляд свій сумний
І, мов не можучи підняться з ями,
До мене мовив знов турботними словами:
«Не маю я спокою під землею,
Що ти зробив з дитиною моєю?»

І знов у мні немов застила кров;
І знов я відповіді не знайшов
На запит той, бо весь рік не займався
Нічим зовнішнім і вистерігався
Навіть за мур монастиря глядіти,
Про що-будь позамонастирське знать,
Чим-будь цікавиться та чого-будь жадіти,
Аби не втратити господню благодать.
І знов я рік безвихідно прожив,
На себе сам нову неволю наложив,
Себе від всякої провини сторожив.

І знов прийшла річниця тої ночі,
Коли Маріна я на свої очі
Востаннє бачив, і вже втретє сон
Той сам мені приснився. До вікон
Моїх застукало; я, ніби молодець,
Зриваюся ⟨з⟩ постелі й зазираю,
Хто стукає? Аж се той самий мрець,
Що ще торік лежав у домовині,
Тепер стояв у північній годині
Коло вікна,— Марінів се отець!

І мовив він до мене: «Не вмираю,
Хоча похований давно. До раю
Не можу через тебе я дійти,
Ані розстатися з сею землею.
Чом не відповідаєш мені ти,
Що ти зробив з дитиною моєю?
Даремно ти себе в тій келії неволиш.
Гріха свого ти не відпостиш, не відмолиш.
А виглянь лиш за монастирську браму,
А то душа твоя піде у вічну яму».

При тих словах щез привид від вікна.
Була його поява не сумна
Сим разом, а по-рицарськи хоробра,
І в мене думка зродилася добра:
«Уранці завтра, скоро тільки встану,
Піду й за браму монастирську гляну».

Та думкою-таки зістала:
Уранці неміч сили відібрала,
Мене на кілька днів до ліжка прив'язала.

Прийшов покликаний брат Агапіт,
На неміч свій лікарський дав совіт,
І я почав його розпитувать про світ.

Він більше знав, звичайно, від нас всіх,
Бо для лікарських рад і духових потіх
Його не раз до сіл і міст сусідних,
І до багатих, і до бідних,
То кликали, а то й верблюдами возили.
Про се про теє ми поговорили,
Втім, я, немов могильний камінь захитав,
І про Маріна запитав.

Всміхнувся Агапіт: «Та він собі упрямий.
Там будку збудував в печері коло брами,
Жиє з дитиною і трудиться якмога
І хвалить бога».

«Жиє з дитиною! Та як же він жиє?
Чи хто йому яку там поміч подає?»

«Не знаю,— мовив Агапіт.— Я раз
Усього був у нього для дитини,
Як занедужала, а брат ключар щоднини
Шле глечик молока через дяка,
А там чи поміч ще йому яка,
Крім ласки божої, приходить, я не знаю».
От Агапіта я по хвилі знов питаю:
«А як ти в нього був, то той Марін —
Не мовив що тобі про мене він?»

«Немного мовив,— Агапіт відрік.—
«Ігумен поступив як чоловік,
Замкнув передо мною свій чертог,
Та не відправив мене бог».

І став я з Агапітом міркувати,
Як з тим Маріном поступити нам,
І мовив Агапіт: «Я ради вам не дам,
А братія не сміють вам сказати,
Що раді всі його у монастир прийняти,
Тим більше, що почав він часто хорувати».

Мене немов у серце щось шпигнуло,
Та почуття гірке ще в мене не минуло,
Що винуватий тяжко був Марін
І до вітцівства сам признався він.
До Агапіта рік я: «Буде так:
Мойого прощення йому найменший знак,—
Прийму його в отсю святу обитель,
І буде він найменший наш сожитель,
Без риз чернечих, без чернечої вислуги,
Без вступу в церков, без причастя тайн святих,
Між нами буде він не наш, ні в сих ні в тих,
Ужитий для кухонної послуги,
Аж рік йому скінчиться тридцять другий».

Нічого Агапіт на теє не сказав,
Лиш братії слова ті передав,
Вони ж самі на себе те взяли,
Маріна в монастир з дитиною ввели,
Йому на скромне, затишне житло,
Аби ніде його й видати не було,
Маленьку келію при кухні віддали.

Отак прожив він без малого рік,
А мав ще жити десять літ в тім стані.
Як там внизу життя своє волік,
Я не цікавився, мені незнані
Були його труди, його терпіння.
Сам він про них нічого не сказав,
Ні до чого́ нас не зобов'язав,—
Так і не знатимуть пізніші покоління.

Та ось учора в південну годину
Брат Агапіт до келії моєї
Ввійшов, Марінову приводячи дитину.
«Сей хлопчик,— каже він,— із келії своєї
Прибіг до мене й стукає завзято
І каже: «Вчора спав весь день мій тато,
І всю ніч спав, не хтів і рано встати
І не казав собі нічого подавати».

Заглянув я до келії тієї
І бачу, неживий лежить Марін;
І, як міркую з практики своєї,
Уже дві ночі й день, як умер він.
Дай доказ доброти́вості твоєї,
Заглянь туди, де йому ста́вся скін.
Вели покійне тіло чисто вмити,
На похорон прили́чно нарядити».

До келії малої ми ввійшли,
І не було нам жалю, ні тривоги.
Марін лежав простертий на земли,
На грудях руки зложені і босі ноги.
На нім одежа груба полотняна,
Лице безвусе, мов у молодця,
В руках мала іконка злототка́на,
Єдина пам'ятка покійного вітця.

Я зараз зарядив умити тіло,
Та тут страшная нам явилась новина:
Як світло в келії півтемній заясніло
І роздягли його два братчики всеціло,
Ми бачимо, що се не муж, але жона.
Постами й працею зв'яле́ні лиця,
Зів'ялі груди і запав живіт,
Але по всьому видно, що дівиця
Безчасно згасла, наче маків цвіт.

І перша думка шибнула у мене
Про коршмаря та про його дочку.
І мовив я: «Лишить так тіло се блаженне
Задля страшного божого знаку!
Самі ж покличте коршмаря з дочкою
Та з гостей їх цілою толокою!

Та не кажіть, що сталось тут у нас,
Лише кажіть: «Ігумен просить вас».
Вборзі прийшов коршмар і Вівіяна,
Не надіючися для себе лиха;
Вона сиділа досі не віддана,
Любилася то з тим, то з іншим стиха.
Маріна вже давно, мабуть, забула,
Раділа, що його в нещастя вперла,
Та як на тіло голеє зирнула,
Лиш очі витріщила, раз зітхнула,
Ніби всміхнулася, і тут же вмерла.
Коршмар, що зразу також дивувався,
Чого його ігумен завзива,
Побачивши мерця, відразу догадався,
Що тут якась пропаде голова.
А бачачи, як покотилася мертва́
Його дочка, не вмлів, не розридався,
А на ігумена наскочив люто:
«Ти, моримухо, мушача отруто!
Ну, що ж ти наробив? Чого ти звав нас?
А я й свою ще потрудив дитину,
Гадаючи, що на якусь гостину
Нарешті запросить надумався та ждав нас.
А тут — на, маєш! Що, се твій Марін?
Ну, та й держав же ти його у ямі.
А, ба! Не муж, але дівиця він?
На, маєш, має внук мій аж дві мамі!
Та й гарно ж ти обі докупи звів!
Ту заморив, мою ж хоч би сирую ззів.
Тепер вона й мені вже не потрібна.
Віддав вам внука я, лишаю й маму.
На моїй доні шовк, на тій сорочка згрібна,—
Відчитуйте ж їх тут та відспівайте здрібна
Та й закопайте їх обі у одну яму!»

Сказавши се, коршмар ще тричі плюнув,
І на чоло завій важкий насунув,
І геть пішов з монастиря святого,
І більше не чували ми про нього.

Початок, рядки 1—567, написано в р. 1897, докінчено д<ня> 18 вересня 1914.

ОР І СИРЧАН

ПОЛОВЕЦЬКА ІСТОРИЧНА САГА

І

Чотирнадцятим походом
На половців Мономах
Вируша на Дон великий,
Наліта, мов хижий птах.
Хан в неволі, врозтіч військо,
Юрти знищені, мов змив...
Спочиваючи по труді,
Князь шоломом з Дону пив.

Два сини були у хана,
Орленята степові, —
Через Дон вони у човнах
Перехопились живі;
І недобитки тривожні
Позбиралися до них,
Раду радять: «Що робити?
Чи від русичів страшних
Утікати до схід сонця,
Чи піддаться їм зовсім?»
Каже старший: «Ні, не можу
Спротивляться довше їм.
І піддаться не бажаю,
Але з вами чи без вас
Я піду у край обезів,
Ген у гори, на Кавказ.
Там, за скелями сніжними,
Чей долину я знайду
Тиху, певну та гостинну
І забуду всю біду».

Менший каже: «Не покину
Я степів і рідних рік,
Хоч в біді та небезпеці,
Тут прожити хочу вік.
Тут над Доном оселюся,
Ліпших ждатиму часів,
Хоч би князь той по тім боці
Табором на рік засів.
Прийде час, він таки мусить
Геть піти, і знов для нас
Буде воля, а там, може,
Й щастя принесе нам час».

І розсталися ханенки.
Рік за роком тихо плив.
Старший у землі обезів
У долині тихій жив;
Менший над великим Доном,
Рибу ловлячи, тривав,
І на правий бік, на рідний
Степ, глядів і сумував.
Бо там руськая сторожа,
Знай, стояла у степах,
Через Дон не пропускала
Половецьких горопах.
І як довго та сторожа
Там стояла, йшов сей клич:
«Ще у Києві князює
Мономах, половців бич!»

Аж одного дня доносять
Половецькі рибаки:
«Вільні броди й переходи
Здовж великої ріки.
Уступилася сторожа,
І то вже не відтепер;
Поки ми тут бідували,
Князь у Києві помер!»
Скликав молодий ханенко
Рідних, близьких, свояків:
«Тісно нам за Доном жити,
Не здамось на рибаків.
Грає кров у нас куманська,

Кличе вільний нас простір.
Якби ще лиш нам прикликать
Брата старшого з-за гір.
Вмер вже князь, що нас тривожив.
Сила наша не пуста,
Рушили би ми походом
На їх села та міста!»

Відізвався Ор-музика:
«Був у твого брата я,
Та здається, що даремна
Та забаганка твоя.
Оженився він багато,
Має дім і гарний сад,
Має жінку й гарні діти
І життю свойому рад.
То чого ж у дике поле
З того раю йому йти,
Наражать життя щоденно
Для непевної мети?»

Мовив молодий ханенко:
«Ліпше знаю я його.
Що він там надбав для себе,
Не пожалує того.
Се для нього й не пропаще.
А у нас тут інша річ:
День новий нам засвітає,
Як пройшла понура ніч!
А ти ось іди до нього
І скажи йому, що в нас
Наступила переміна,
Для походів добрий час,
Заспівай для заохоти
Половецьких ти пісень,
Розпали в гарячій крові
Богатирський той огень.
А як не захоче слухать
І покинути свій лан,
Дай йому отсе понюхать
Зілля степове — євшан».
І він пук сухого зілля
Уложив йому в торбан.

II

У півсумерку вечірнім
Старший ханський син сидів
Перед своїм гарним домом,
На верхів'я гір глядів.
Пурпуром облите небо
Блиски кидало криваві
На верхи, снігами вкриті,
На провалля синьо-тьмаві.
Перед ним ріка шуміла
По зарінку кам'янім,
Дерева з боків розлогі
Тінню налягли на дім.

Аж тут дід сивобородий
Із торбаном на плечах
Перед ним з землі мов виріс.
Радість блиснула в очах
У ханенка. «От нежданий
Гість рідкий і дорогий!
Чей недаром в мою хату
Ти приходиш раз другий.
Перший раз як був, потішить
Ти нічим мене не міг;
З ліпшими чей новинами
Вдруге ти сюди прибіг?»

Ор ханенкові вклонився.
«Справді, добра новина.
Від тих русів переваги
Вільна наша сторона.
Вмер у Києві той князь їх,
Що вбивав нас і гонив,
Що у нас князів багато
И вітця твого полонив.
Геть уйшли його сторожі,
Що на Доні стерегли
Його бродів, переходів,
Яких, мимо всіх підходів,
Ми подужать не могли».

«Добра новина, — ханенко
Відказав, — та що мені,
Домовитому хазяйну,

По тій добрій новині?
Я не думаю, щоб наші
Знов за Дон хотіли йти:
Для тих вічних війн, розбоїв
Я не бачу ніякої
Ані цілі, ні мети.
Чей же їх над тихим Доном
Ще ніщо не притиска,
Щоб лилась на Подніпров'я
Знов огнистая ріка».

«Притиска, мабуть, — Ор мовив, —
Коли твій молодший брат
З тим прислав мене до тебе
І велів тобі сказать:
«Надійшла пора помститься
За всі кривди та зневаги,
Які Русь нам наносила,
Надійшла пора звитяги.
Вмер вожак їх найчільніший,
Що їх тяг під спільний стяг.
Що рік в рік на наші вежі
Налітав, як хижий птах.
Вмер, і другого такого,
Знать, не буде вже по нім, —
Тож тепер ми руську воду
Сквапно на свій млин горнім!»

«Гарна річ, — сказав ханенко, —
Та се не для мене річ.
Але ось, мій гостю любий,
Настає вже темна ніч.
Годі тут нам розмовляти!
Що бог дасть, то не напасть.
Прошу до моєї хати,
Будем дещо вечеряти,
А там далі ночувати, —
Завтра ж буде, що бог дасть».

III

«Передумав я докладно, —
Мовив рано ханський син, —
Твоїх щирих слів значіння
І значіння тих новин.

Закликає брат до себе.
В ньому гра куманська кров.
І у мене кров та сама,
Я ще дужий і здоров.
Та мене не вабить ваша
Вічна помста, ні мета,
Бо вона ні справедлива,
Ні доцільна, ні свята.
Ми кочовники, на Русь ми
Нападаєм від віків;
Що їм кривд і страт робили,
Не було в нас і знаків.
А як нас вони побили
Раз або ж і другий раз,
Думка помсти виростає,
Мов свята повинність в нас.
Я пізнав життя осіле
І всі радощі його
І бажав би в ньому скінчити
Решту днів життя свого.
Я відстав від свого люду,
І не милий він мені,
Бо не бачу кінця-краю
Тій ненависній війні,
Що не має в своїй цілі
Нові житла здобувать,
Нові засоби для праці,—
Тільки різать, грабувать.
О, таке життя безцільне,
І безцільна боротьба.
Лиш до повної заглади
Допровадить нас хіба.
Чую серцем, що тим шляхом,
Яким ми прийшли зі сходу,
Прийдуть інші, могутніші,
Та в писі ще завзятіші,
І, мов звірі найлютіші,
Знищать цвіт мого народу.
Знищать так, як печенігів
Знищили недавно ми;
Як вони, так ми устелим
Степ той нашими кістьми».

IV

Звісив голову в задумі
Ор-музика від тих слів,
А подумавши хвилину,
Так неспішно відповів:

«Справді, вимовив ти слово,
Зміркував і відчував,
Якого я з половецьких
Уст ніколи не чував.

Справді, ти від нас відбився,
І не сором се для нас,
Та слова твої для твого
Ще народу не указ.

Ти знайшов собі дорогу,
Ти знайшов собі мету,
Але нам ніщо вважати
Ту дорогу за святу.

Нас веде велика сила,
У якій невладні ми,
І, де в бій вона нас кличе,
Ми постоїмо грудьми.

А ти став собі на боці.
Що ж, захочеш, то і стій.
Дух твій іншим духом дише,
І народ твій вже не твій.

Що жде нас, того не знаєм,
Та се знаєм, що мета,
Яку ти знайшов для себе,
Нам нездатна й не свята.

Дім, родина — се по-свому
Також мається у нас,
Але чуєм за собою
Щось сильніше ми в сей час.

Тісно нам за тихим Доном,
Не спиняють вороги,
І підем ми в Подніпров'я
Без вагання й без ваги.

Що там жде нас, ми не знаєм,
Але в нас багато сил;
Степовий орел в лету лиш
Вкаже силу своїх крил».

«Все се так, хоч і не зовсім,—
Відповів ханенко знов.—
Вір, і в мні не перестала
Биться ще куманська кров.

І мені не раз тут тісно,
Серед гір отих сніжних,
Тягне туга непоборна
До степів тих запашних

І до моїх близьких рідних,
Тих ласкавих, тих грізних,—
І зітхання підіймає
Грудь, як згадую про них.

Все так, та все те є тільки
Забаг, примха хвилева,
А держить мене повинність
І потреба життєва».

V

«Життєва потреба — кажеш,—
Мовив Ор,— але ж вона
Тут і там однако сильна,
І немає в неї дна.

День у день вона приходить,
День у день бере своє,—
Що хто має, що хто може,
Рад-не-рад, а їй дає.

Але ти свою потребу
На куток сей обмежив:
Аби діти були ситі,
Аби сам здоров і жив.

Але в нас потреби ширші,
Племенні та родові,
І вони тепер на твоїй,
Ханський сину, голові.

Вмер отець твій у неволі,
В гридниці князя того,
Що за Дон усіх нас випер,—
Та не стало вже його.

І на першу вість про смерть ту
Менший брат твій застогнав;
Якби ми не зупинили,
Був би сам за Дон погнав.

Та була в нас ширша рада,
Рішено на тебе ждать
І тобі в поході першім
Зверхній провід передать.

Чи тому, аби в куточку
Тут спокійно прожпвать,
Не захочеш роду свого,
Брата свого й серця свого
Ти потребу нехтувать?»

Звісив голову ханенко
У задумі у важкій,
Та ще кров його не грала,
Ще манив його спокій.

VI

Та ось дзвінко забриніли
Ясні струни теорбана,
Полилась жалібна пісня,
Наче з серця кров рум'яна:

«Туман поле покриває,
Батько сина викликає:
«Де ти, сину, проживаєш?
Чи не знаєш, не гадаєш,
Що я у чужому полі
Пропадаю у неволі?
Їсти, спати я не хочу,
Бо кайдани, знай, волочу́
І щоднини та щоночі
Я слізьми постелю мочу».

Ханенко (*зітхаючи*)

Се ти про вітця мойого
Таку пісеньку зложив?

Ор

Се зложив мій дід, що в русів
У неволі рік прожив.
Твій отець прожив літ десять,
А як жив — незвісно нам.

Ханенко

Що ж, вмер на чужому полі,—
Визволить його з неволі
Не таланило синам.

Ор

Один молодий літами,
Хоч і рвався, та не міг,
А другий за суєтами
Світовими нас відбіг.

Ханенко

Се про мене ти?

Ор

Та може...
Хоч не перший ти такий!
А от я від тата свого
Чув ще пісню про такого,

Що тікав із краю свого
Ще туди, до Дон-ріки.
І полився з теорбана
Звук чутливий та м'який:

«Прощавай, мій рідний краю!
Вже тебе я покидаю,
Розстаюся я з тобою,
Ситий кроволиття й бою.

Людська кровця не водиця,
Розливати не годиться,
А мені з огню палкого
Захотілося такого,
Щоб у днину хоч годину
В чистих водах холодиться.

Чи дадуть ті чисті води
Мені много охолоди,
Чи знайду тут тихий рай,
Чи й тут невідступне горе
Віднайде мене й поборе,—
Рідний краю, прощавай!»

Х а н е н к о

Так то, так! Як кажуть: горе
Проведе тебе й за море,
Не полишить в чужині.
Та я тут ще не за морем,
Не пізнався з жадним горем,
Не докучило мені.

Ор не відповів нічого,
Та з торбана голосного
Полилися звуки добрі,
Мов вояки ті хоробрі,
З ними пісня жвава в парі,
Наче блискавка у хмарі.

VII

«Не на теє ми родились,
Щоб журиться і кориться,
Щоб трудиться і молиться,—
Поки сила, будем битися,
Як і предки наші бились.

Не страшна нам смерть у бою,
Та побіда золота.
Що вперед і за тобою,—
Життевая суєта;
Поборотися з судьбою —
Спільна нам усім мета.

Лиш бороться — значить жити;
Мило й згинути в борні.
Не хотять спільній служити
Справі труси та дурні.
Отак жить, не ворожити,
Хоч би й голову зложити,
Дай же, боже, і мені!»

Ханенко

Се твоя?

Ор

Моя, мій хане!
Хай тобі за дар мій стане!

Ханенко

Гарно, нічого й казати,
Вмієш ти слова складати.
Грає кров, а розум чахне.

Але Ор труснув торбан,
Вийняв, дав йому євшан:
«На, понюхай, чим се пахне!»

Лиш нюхнув, жахнувсь ханенко,
Скрикнув: «А! а се дар чий?»

Ор

Братів.

Ханенко

Так і знав я!

Й сльози
Ринули йому з очей.
«Справді, краще в ріднім краю

Хоч і кості положить,
Ніж в чужині в супокою,
Хоч би і в достатку, жить.
Їдемо! Ніяка сила
Тут мене вже не вдержить.

В мене жінка половчанка,
Радо з нами вдасться в путь;
І ніщо мені тут тратить,
І ні про що не забуть.
Син один у мене бравий,
Ще недоліток Кончак;
До старої предків слави
Й свій доложимо ми знак.
А те зілля, що збудило
Чуття в мені і сліз потік,—
Хай йому подяка буде
Й пам'ять у людей вовік!»

КОНЧАКОВА СЛАВА

ПРИГОДИ З ЛІТ 1185—87

Коли вожді половецькі
Військо Ігоря побили,
Обступивши, наче стіни,
Решту в морі потопили,
А князів і воєводів
У полон свій полонили,—

Тоді на пиру славетнім
Щодо дальшого походу
Головнії два ватáжки
Половецького народу
Розійшлися в своїх планах
І зчинили злу незгоду.

Перший виступив хоробрий
Хан, Отрока внук, Кончак:
«Рушимо тепер на Київ!
Нам щастить неабияк.
Помстимось за те, що згиб там
Славний прадід наш Боняк».

На те мовив Гза завзятий:
«Рушимо тепер на Сем;
Там жінок, дітей побитих
Ми без захисту знайдем
І полон готов багатий
Безопірно приведем».

Встала мати Кончакова,
Що сиділа за столом,
І таке сказала слово:

«Синку, б'ю тобі чолом!
Мудро радив ти, туди лиш
Веди військо напролом!

Ти здобув велику славу,
Більшу не здобудеш ти,
Як без огляду на Київ
Зможеш військо повести;
Там діб'єшся ти напевно
До найкращої мети.

Тільки пам'ятай, мій синку,
Не займай Переяслава,
Бо там буде тобі шкода,
Хоч не зустріне неслава;
Буде виграна порожня
І пропаде наша справа.

Та найбільше стережися,
Щоб ти не попав у Рим,—
Там попадеш, то пропадеш,
Буде щастю твому стрим,—
Чи здобудеш, чи позбудеш,
Не переживеш двох зим».

Рік Кончак: «Гаразд, матусю!»
І вклонився їй до ніг.
«Віще ти сказала слово!
Жаден би віщун не міг
Так премудро нам сказати,—
Тож за нього спасибіг.

А щодо Переяслава,
То він непотрібний нам;
Як добудем славний Київ,
Переяслав здасться сам,
А за ним візьмем Чернігів
Запівдармо, наче крам.

А Рим, матінко, далеко
За горами, за морями,
В Рим ні кіньми не заїдем,
Ані запливем човнами,

Тож про страх перед тим Римом
Нема й тями поміж нами».

Потягло на захід військо,
І пішов степами гук!..
Тягне день і ніч степами
Під червоними стягами,
А попереду, мов крук,
Провідник, що зна дороги,
На коні, не томить ноги,
Чорний поступа Клобук.

Ідуть три дні і три ночі,—
Ані міста, ні села;
Видивляє військо очі,
Хіть до бою аж пала.
Аж ось чорною стіною
Над піль диких пеленою
Виринає, мов дрімає,
Бач, твердиня немала!

«Київ! Київ!» — гомоніли
Половецькії ряди,
Хоч пізнать вони не вспіли,
Чи прийшли якраз туди;
Лиш давай пускати стріли,
Не надіючись біди.

Зараз город обступили,
Мов залізним обручем,
Шатра в коло розложили,
Щоб не мокнуть під дощем,
І давай стрілять щосили,
Острах сіяти кличем.

Міські заборола густо
Скрізь обсаджені були,
І половці, знай, не пусто
Приступом на них ішли.
Відси трупи й відти трупи,
Та половці люд не глупий,
Не бояться жадних страт,
Раз по разу приступали,

Полк за полком підсували;
Бачилось, росла їх сила,
Поки ніч не наступила,—
А ніч, знаєте, не брат;
Боротьбу їх зупинила
І живих поклала спать.

На другий день вранці-рано,
Поки тьмяно — не погано,
Потім заграва кровава
Весь край неба облила.
Тут половців вся орава
Жваво вхопила за зброю,
Зараз до нового бою
Проти міста поплила.
Та ось, наче смерті яма,
Відчинилась міська брама
І з дружиною малою
Вийшов князь з Переяслава.

Князь був молодий і бравий,
Та половці в одній хвили
Полк довкола обступили,
Танець почали кровавий.
Діло, бачилось, не трудне
Малу горстку роздавити,
Хоч би в крові утопити.
Але ось прийшло полудне,—
Мала горстка не маліє,
Тільки трупи сіє й сіє,
А князь, наче бог війни!
Куди ступить — стеле трупи,—
Половчанок то сини,—
А у своїх в тяжкій хвили,
Сам незломний, повний сили,
Ярим словом серце гріє.

Тут Кончак захтів завзятий
Свою силу показати
І князя з коня зсадить;
Він прискочив хижим бісом
І сягнув довжезним списом,
Аби лівий бік пробить.
Та не вдав таку він штуку,

Здужав лиш у ліву руку
Списа вістря запустить.

Скрикнули половці втішно;
Скочив знов один поспішно,
Списом теж князя вколов,
Але князь його негайно
Втяв мечем, і він нечайно
Повалився стрімголов.

Втім, знов, наче смерті яма,
Відчинилась міська брама,
З брами ж, мов кровава мгла,
Вийшла друга часть дружини,
Що зо страху без причини
Вранці враз з князем не йшла,
А тепер, в гарячу хвилю,
Бодрість чуючи та силу,
Йому в поміч надтягла.

Розгорілась кров юнацька.
Вдарили в їх тлум зненацька,
Найгустіший вал знесли
І князя усередині
В найстрашнішій різанині
Зараненого віднайшли.
Він ще на коні держався,
Не подався й не піддався,—
Та тепер його міщани
За його тяжкії рани
Зараз в город повели.

А за містом січ кровава
Аж до вечора тривала,—
Ніч зробила їй конець.
І Кончак на сон склонився,
Та вночі йому приснився
Мов від матері гонець.

Став при нім, почав казати:
«Докоряє тобі мати,
Чом на Київ ти не йшов?
Нащо Переяслав рушив,

І до втрати люд свій змусив,
І пролив князівську кров?»

«Переяслав!» — іспросоння
Викрикнув Кончак, і втім
Щез гонець, і з сну тяжкого
Пробудився він зовсім.
Тут ватажки половецькі
В його вежу надійшли,
Помовчали добру хвилю
І ось що йому рекли:

«Хане, нам несила далі
Отсей город добувать.
Згибла наших половина,
Й нам біди не минувать.
Наша рада — якнайшвидше
В дике поле мандрувать».

Встав Кончак, не сперечався,—
Ніяко йому було,—
І зняли половці табір,
Поки сонце ще зійшло.
Рушили на схід, як хмара,
Що свій висипала град;
Лиш Кончак мов отягався,
Якось позаду лишався,
Мовби з милим чим прощався,
Й обертався все назад.

Ідуть півдня; невесела
Многих ранених їзда;
Навіть на здорових душі
Сум і туга насіда.
Втім, на полі щось там блиска
На подобу муравлиська
Чи орлиного гнізда.

«Город! Город! — мимоволі
Всі половці гомонять.—
Нумо, вдармо на той город!
Він не буде нас спинять,
Адже впорожні вертаєм!

Що в нім, все позабираєм,
А на решту силу маєм
Із землею все зрівнять!»

І коменди не чекали,
Закричали, загукали,
Жваво рушили до брам,
Та знайшли собі на диво
Те саме кроваве жниво
Тут, як перше було там.

Був се город невеликий,
Без князя і без владики,
Та міщан хоробрих мав;
І лежав він близ болота,
І була комусь охота —
Римом хтось його прозвав.

Не злякалися міщани,
Як половці надтягли;
Самі старші огнищани
Заборола облягли
Та камінням, і корінням,
І палками, та дрюками
Перший напад прийняли.

Та їм сталася пригода:
Не вдержавши тиск народа,
Заборола впали два;
В пролом той половці впали
І тут тільки показали
Хижість тигра й силу льва.
Котрих старших — убивали,
А молодших в полон брали,
Кого здужали спіймать;
Та було їм дивно з того,
Що народу так немного,—
Взяли всього сотень п'ять.

В городі хаток не густо,
Та в хатках тих майже пусто.
І жінок зовсім нема.
І половці зміркували,

Що даремно добували
Те гніздо. Та що ж, дарма!
Добули та й запалили
Й далі валом повалили,
А всіх в'язнів присилили
Душ по десять до ярма.

І пита Кончак одного:
«Що таке, що так немного
Вас у місті тім жило?» —
«Та жило нас трохи більше,
Але все, що здоровіше,
І молодше, і жвавіше,
В комиші он ті пішло».

Став Кончак і здивувався,
Але зараз догадався
І до своїх став гукать:
«Гей же, браві, до одного!
В комишах полону много,—
Комиші перешукать!»

Браві рушили послушно
В комиші та однодушно
Кинулись стежок шукать;
Та котрі в комиш ввійшли лиш,
Тут же всі і потопились,—
Було сотень їх із п'ять.
Решта ж, що була на суші,
К Кончаку прийшла у скрусі,
Аби дати йому знать.

І накинувся на бранця
З лютим вереском Кончак:
«Як ти смів мене дурити,
Стільки душ ввігнати в сак?» —
«Та ви, хане, не питали,
Як у комиші входить;
Було зразу пошукати,
Хто б туди вмів проводить».—

«А як звався той ваш город
Проклятущий, за котрим

Таку страту непочесну
Я поніс і на почесну
Весь пустив його у дим?» —
«Та той город вам не вадив.
Чим він вас до себе знадив?
І вгадати тяжко, чим.
Ніхто досі з ним не знався.
Раді знати, як він звався?
Звався, вибачайте, Рим».

Кончак слуха і не слуха,
Мов важкий удар обуха
Його зразу оглушив.
Далі бранця не питав він,
Всіх половців навертав він,
В кочовища поспішив.

І згадав він по дорозі,
Що у головнім обозі
Там у нього бранців много,
Що забрали край Каяли.
«Всіх поріжем до ноги!
Ігоря і Святослава...
Не пропала наша слава!
Хай погинуть вороги!»

Так дотяг він аж до Дону
І почув тут: «Із полону
Ігор, бранець головний,
Втік на Русь, дарма й шукати,
И нагло вмерла твоя мати».
Став Кончак зовсім сумний.

Та було рицарське серце
В нього в той час, як і перше,—
Довго плакать не ялось.
Не давав він думці стриму,
Потягло його під зиму
Рушить походом на Рось.

Певну чуючи звитягу,
Своїх немалу ватагу
В пізню осінь він згорнув;

Рушив, як замерзли ріки,
Та з своїми чоловіки
Як пішов, так не вернув.

Вдарила зима нагальна,
Остра, люта, незвичайна,
І морозна, і сніжна.
Хоч пішли вони в кожухах,
Не було ладу в їх рухах,
Тільки воля в них міцна
Десь напасти, трупом класти,
Грабувати, мордувати,
Хоч пустиня самітна...

Хоробро в снігу бродили,
Але швидко заблудили,
Шляху ані руш нема;
Небо вкрила хмара сіра,
Щезла часу й місця міра,
Налягла густая тьма.
«Взад вертать!» — «Куди вертати?» —
«Годі йти! Лягаймо спати!»
І приспала всіх зима.

Писано в днях 27—29 вересня 1914.

ІНШІ РЕДАКЦІЇ

ПОЕМА ПРО БІЛУ СОРОЧКУ

Ой у вирій журавлі летіли,
Понад Відень ключем простяглися,
Закликали журавля одного:
«Годі, годі на гнізді сидіти,
Ходи з нами у вирій летіти!»

То не в вирій журавлі летіли,
То збирались вої-хрестоносці,
То збирались у похід далекий,
На гріб божий до Єрусалима,
Щоб гріб божий вирвать з рук невірних.

Вже зібрались вої-хрестоносці,
Наче хмара, Відень обступили,
Тут спочинуть між хрещеним людом,
Поки рушать у погану землю.
Закликають із Відня лицарство:

«Годі, годі по дворах сидіти,
На турнірах копії ламати,
Величать в піснях красу жіночу,
В струни брязкать, мед-вино спивати!
Нуте, нуте до святого бою!
Виженімо турка зі Стамбула,
Мамелюка із Єрусалима!
Закріпімо славний хрест Христовий
На Софії в Константинополі!
Відберімо скарби незлічимі,
Що нагарбав турок по всім світі!»

Жив у Відні лицар у ту пору
Олександер, знатний і побожний,
Мав він вірну жінку Юліану,
Жили любо, як голуби в парі.
Аж одної ночі із півночі
Прокидаєсь зо сну Олександер,
Прокидаєсь, тяженько зітхає,
Далі так говорить до дружини:

«Юліано, вірная дружино,
Незвичайний сон мені приснився:
Мов лечу я в криницю безодну;
Поринаю в студеную воду,
Поринаю аж на дно глибоке,
Там знаходжу зерно золотеє,
Воно ж мене знов наверх виносить.
Тричі вночі я зо сну будився,
Тричі мені сон той самий снився.
Видко, горе він мені віщує,
Видко, чимсь ми бога прогнівили.
Слухай, люба, на що я наважив:
Почеплю я хрест святий на себе,
Пристаю до воїв-хрестоносців,
Піду з ними до Єрусалима,
Піду з ними бусурманів бити,
Най же буде за гріхи покута!»

Ізлякалась вірна Юліана,
Сльози ронить, тяженько зітхає
І до мужа теє слово мовить:
«Олександре, господарю любий,
Не ходи до Єрусалима!
Мож і дома господу молиться,
За гріхи покуту відбувати».

Олександер їй на се говорить:
«Люба жінко, не протився тому!
Серцем чую, що се божа воля,
Що бог судить, того не минути.
Ти живи спокійно у господі,
Бережися від усього злого,
Бережи свою жіночу славу,
А за мене не лякайся, люба!»

Юліана тихо сльози ронить,
Сльози ронить, голосно зітхає,
Поки сон їй не склепив повіки.
В сні їй ангел божий показався
І промовив ось якеє слово:
«Юліано, не протився мужу,
Тільки зший йому сорочку білу,
Хай усе її на собі носить.
Доки будеш вірною для нього,
Доти буде та сорочка біла».

Супокійна стала Юліана,
Прийнялася ту сорочку шити,
А пошивши, мужеві приносить
І словами любо промовляє:

«Олександре, господарю милий,
Їдь із богом, де бог тебе кличе,
Я тут буду за тебе молиться,
Буду вірно тебе дожидати.
А отсе тобі сорочка біла,
Щоб носив її ти у поході:
Поки буде біла ся сорочка,
Поти я для тебе буду вірна».

Тихо, тихо Дунай хвилі котить,
З міста Відня в бусурманські землі,
Як ті хвилі, поплило лицарство
До схід сонця в бусурманські землі,
Із лицарством лицар Олександер.
Проводжала його Юліана
До Дунаю штири милі шляху.
Проводжала, плачучи прощала.
І стояла довго на дорозі,
На шпилечку високого горба,
Поки видно було хрестоносців,
Поки зброї блискали до сонця,
Поки чути, як їх коні ржали.
А як щезли в вечоровій тіні,
Юліана додому вернула,
Цілу нічку молилася богу
І спокійно стала мужа ждати.

Ой рожево сонечко сходило,
Та запало за кроваву хмару.
Коло Варни вої-хрестоносці
Свій останній табір таборили.
Обступила їх турецька сила,
Обступила, мов галеру море.
Гей, поліг там король молоденький,
Цвіт лицарства поліг обік нього.
Хто не згинув на кровавім полі,
Той кайдани двигав у неволі.
Олександер тож в полон попався.
Ой погнали його турки люті
У тяжких залізах до Стамбула.
А в Стамбулі цар Осман невірний
Не казав тих бранців напувати,
А велів їх у ярма впрягати,
Велів ними переліг орати.

Так минуло ціле боже літо,
Олександер у ярмі хилився,
Плуга тягав, важкі скиби краяв,
Та сорочка все на ньому біла,
Мовби тільки нині рано вбрана.
Здивувались погоничі-турки,
Розповіли султану се диво.
А султан ось так до них говорить:
«Нуте, турки, зараз відпрягайте
Олександра із ярма тяжкого,
Приведіте перед мої очі!»

Став перед султаном Олександер,
Той до нього сеє слово мовить:
«Олександре, бранче-християнине,
Що за диво: робиш ти все літо,
Плуга тягнеш, тяжкі скиби краєш,
Сам зчорнів ти, мов земля святая,
А сорочка в тебе сніжно-біла,
Хоч її ти не скидав ні разу?»

Відмовляє бранець Олександер:
«Ой султане, є тут справді диво.
Є у мене вірная дружина
Юліана в славнім місті Відні.

Як в дорогу мене виряджала,
То дала мені отсю сорочку
І сказала: «Господарю милий,
Ось тобі нова сорочка біла,
Щоб носив її ти у поході.
Поки буде біла ся сорочка,
Поти я для тебе вірна буду».

То султан, почувши теє диво,
Кличе свого бега Галанбега
І такі слова йому говорить:
«Галанбеже, витязю мій вірний,
Ізбирайся в далеку дорогу
Аж до міста Відня над Дунаєм.
Допитайся там до Юліани,
Що є жінка Олександра-бранця.
Не пожалуй золота ні срібла,
Не пожалуй дорогих дарунків,
А найпаче хитрої підмови,
Щоб та жінка шлюб свій ізламала,
Із тобою нічку ночувала.
Коли мудро сеє діло справиш,
Дам тобі я срібла, злота много,
Ще й свойого коня вороного».

Галанбег не гаявся ні хвилі,
Щоб сповнити волю султанову.
Він до Відня живо прибуває,
В Олександрів двір він заїжджає,
Юліану на розмову просить,

Юліана к гостю поспішає:
«Ой ти гостю з далекого краю,
Що за вісті маєш ти для мене,
Що до мого двору заїжджаєш?»

Відмовляє Галанбег на теє:
«Чи се ти є пані Юліана,
Вірна жінка Олександра того,
Що є бранцем у турецькім краю
І в ярмі там чорну землю оре?»

Защеміло в Юліани серце,
Закрутились у очицях сльози,

Та здержала біль вона у собі
І спокійна бега запитала:
«А скажи по правді, гостю любий,
Чи той бранець, муж мій Олександер,
Має там хоч білую сорочку?»

Відмовляє Галанбег на теє:
«Не зміняв сорочки він від року,
Та як сніг вона на ньому біла.
Ти послухай, пані Юліано,
Що тобі перекажу від нього:
Ізламай ти шлюбную присягу,
Перебудь зо мною сю нічку,
То кленуся тобі Магометом,
Швидко вийде муж твій на свободу.
А не схочеш теє учинити,
То загине муж твій у неволі,
Не побачиш ти його довіку».

Защеміло в Юліани серце,
Закрутились у очицях сльози,
Та здержала біль вона у собі
І спокійно бегові сказала:
«Гостю любий, пережди сю днину,
Хай сю справу добре обміркую.
Завтра рано я скажу тобі рішучо,
Чи сповню, чи ні твоє бажання».

Юліана цілу ніч не спала,
Сльози ронить, ревне бога молить:
«Боже милий, дай мені пораду,
Що чинити в тім тяжкім припадку:
Шлюб зламати — мужа слобонити?
Мужа втратить — зберегти присягу?»
Аж над раном добре нагадала,
Галанбегу слово відповіла:
«Гостю любий, не дай того, боже,
Щоб твоє я сповнила бажання
І зламала те, що шлюбувала.
Як я вірно додержу присяги,
То сам бог на мене ласкав буде,
Мого мужа виведе з неволі.
А як нині присягу зламаю, . . .

То сама піду в неволю, знаю».
З тим лишила бега Галанбега,
А сама убралася в дорогу:
Роздобула все чернече вбрання,
Взяла гуслі й скрипку жалібную,
Серед ночі з Відня подалася.
А дві милі за містом у гаю
Там стояла капличка малая,
Там зайшла раненько Юліана,
Скинула жіночі пишні вбори,
Надягла чернечу довгу рясу,
Обтяла жіночі пишні коси,
Почепила бороду старечу,
Через плечі гуслі почепила,
Під пахву взяла прегарну скрипку,
Свої вбори в землю закопала
І пішла на схід понад Дунаєм.
Вандрувала день, другий і третій,
Стала третя нічка западати,
Бучно їде Галанбег із Відня,
Вколо нього двадцять яничарів,
А прислуги ще й удвоє більше.
Заїжджають на ніч до господи,
Засідають до вечері живо.
Аж тут чути гуки на рундуці:
Плаче скрипка, мов мала дитина,
Не то плаче, не то промовляє,
Кождим тоном за серце хапає.
І гудуть ще гуслі їй до строю,
Розбивають тугу, наче хмару,
Піднімають веселість у серці.
Встали турки, кинули вечерю,
Їм музика слух заполонила.
Галанбег ось на рундук виходить
Поглядіти, хто так дивно грає.
Коли бачить — се чернець вандрівний.
То до нього чемно він підходить
І словами приязно говорить:
«Будь здоровий, черче подорожній!
А куди се бог тебе провадить?»

Відмовляє черчик подорожній:
«Будь здоровий, пане мій ласкавий!

Я мандрую з далекого краю
До святого місця Палестини
На поклони до божого гробу».

Врадувався Галанбег немало
І черцеві тее слово мовить:
«Чесний отче, їдь ураз зо мною!
Будеш ти нам у дорозі грати,
Наші душі грою звеселяти,
За се маєш три заплати в мене:
Першу плату — коня верхового,
Другу плату — страву у господі,
А ще третю — захист у дорозі».

Юліана радо се приймила,
З Галанбегом рушила в дорогу.

Вандрували чотири неділі,
Аж прибули в Іконію-місто.
Тут говорить чернець подорожній:
«Ой мій пане, беже Галанбеже,
Ось тут наші шляхи розійшлися:
Мені вправо, до божого гробу,
Тобі вліво, до султана твого».

Відмовляє Галанбег на тее:
«Чесний отче, вволи мою волю,
Їдь зо мною до султана мого,
Звесели ти грою його душу —
Певне, того не будеш жаліти».

Не перечить черчик подорожній,
Їде з бегом до його султана.
Як до міста доїжджали полем,
То побачив черчик подорожній
Бідних бранців при роботі в ярмах,
А між ними Олександра свого.
У ярмі він аж дугою гнеться,
Звисли руки від тяжкої муки,
Почорніло личенько рум'яне,
Лиш сорочка все на ньому біла,
Мовби тільки в сюю хвилю вбрана.

Прибуває Галанбег у місто,
То султан його до себе кличе
І вітає щирими словами:
«Ой мій вірний беже Галанбеже,
Як щастилося тобі в дорозі?
Як сповнив ти мою волю в Відні?»

Відмовляє Галанбег по правді:
«Ой султане, мій ласкавий пане!
Хоронив нас аллах у дорозі,
Та я в Відні не зробив нічого.
Непохитна Олександра жінка,
А розумна, що нема їй пари,
А що гарна, то й не розповісти».

«Галанбеже,— знов султан питає,—
А се що за чоловік з тобою?»

«Ой султане, мій ласкавий пане,
Се є чесний черчик подорожній,
Що мандрує до божого гробу.
Він музика, пане, пречудовий,
Всю дорогу веселив нам серце,
Розганяв своєю грою тугу,
То я, пане, взяв його з собою,
Щоб почув ти його тонів силу».

І велів султан черцеві грати.
Полилися чародійні тони,
Полонили серце у султана.
І не міг він від них відірватися.
День би слухав і цілую нічку,
Пив би їх, мов спраглий у пустині.

Так минули чотири неділі.
Промовляє черчик подорожній:
«Ой султане, мій ласкавий пане,
Час мені вже далі у дорогу,
У дорогу — до божого гробу».

Відмовляє тут султан черцеві:
«Жаль мені з тобою розставаться,
Та не можна й силою держати,

А за те, що тонів твоїх чаром
Чарував ти моє серце досі,
Розганяв мою тоску так часто,
Веселив мене в тяжких годинах,
Я даю тобі багаті дари:
Срібло, злото, дорогу одежу,
Та й ще гарні коні верховії
І сторожу ще для супроводу».
Відмовляє черчик подорожній:
«Ой султане, мій ласкавий пане!
Не даруй мені ти срібла-злота,
Бо я богу шлюбував на бідність.
Не для мене дорога одежа —
Сеї ряси задосить із мене.
Не даруй мені ти гарних коней,
Бо я богу шлюбував, що пішки
Аж до гробу його помандрую.
І не шли сторожі ти зо мною,—
Бог — моя сторожа найпевніша,
Що він схоче, те зо мною й буде.
А коли твоя султанська воля,
Чим слугу твойого вдарувати,
То даруй мені одного бранця
З тих, що там за містом в плузі орють».

Полюбились ті слова черцеві,
Полюбились султанові дуже,
І говорить він до Галанбега:
«Ой мій вірний беже Галанбеже,
Йди на поле з тим черцем у парі,
Дай йому там з бранців до вибору,
Кого схоче, той його най буде!»

І подався Галанбег у поле,
Там, де в ярмах бідні бранці ходять.
І говорить Галанбег черцеві:
«Чесний отче, ось тобі ті бранці,
Кого хочеш, щоб тобі пустити?»

Відмовляє тут чернець розумно:
«Ой мій пане, беже Галанбеже,
Не моє тут діло вибирати;
Кого хочеш, сам пусти зо мною!»

Відмовляє Галанбег черцеві:
«Відпущу з тобою Олександра,
Того бранця у сорочці білій.
Не для нього се зроблю, їй-богу,
А для жінки його Юліани.
Непохитна її вірність, отче,
Її розум, знать, не має пари,
А краса така, що й не сказати».

І зняли окови з Олександра,
І подався він з черцем в дорогу,
У дорогу до божого гробу.
Як при божім гробі помолились
І святим місцям всім поклонились,
Подалися до рідного краю.
А як стали близько Відня-міста,
Близько міста на дві милі шляху,
Коло тої каплиці в діброві,
То чернець до Олександра мовить:
«Друже любий, треба нам розстаться,
Бо тут наші шляхи розійшлися:
Ти наліво йди, до Відня-міста,
Я направо, в монастир свій мушу».

Гей заплакав Олександер ревно
І черцеві в ноги поклонився.
«Чесний отче, вічне вам спасибі,
Що мене ви з ярма слобонили.
Жити буду чи вмирати буду,
То навіки ваш невольник буду,
Все, що маю, вам готов віддати».

Усміхнувся черчик подорожній:
«Не обіцюй, брате Олександре,
Більше того, ніж здержати можеш.
Адже в тебе є сім'я лицарська,
Є дружина вірна, молодая!»

«Чесний отче, жаль мені на неї,
Що, почувши про мою неволю,
Не подбала мене слобонити.
Не хочу я більше жити з нею,
В монастир у черці пострижуся,
Щоб тобі по бозі буть слугою».

Усміхнувся черчик подорожній,
Усміхнувся, стиха промовляє:
«Не кажи так, Олександре-брате,
Коли вірна тобі твоя жінка,
Гріх би мав ти її покидати.
Я ж у тебе попрошу одного:
Дай мені своєї півсорочки,
Щоб я знак мав в монастирі своїм,
Що тебе я визволив з неволі».

Радо сеє вволив Ол(ександер) —
Півсорочки для нього відрізав,
І чернець її сховав до себе.

З Олександром щиро попрощався
І подався у свою дорогу,
Та, прийшовши до каплиці, зараз
Зняв із себе все чернече вбрання,
Видобув свої жіночі шати,
Вмив лице криничною водою,
І не стало тут черця старого,
Появилась Юліана-краля.
Помолилась у каплиці щиро
І живенько простими стежками
У свій двір у Відні поспішила.

Там її свекруха зустрічає,
Олександра старенькая мати,
Зустрічає і словами лає:
«Ей красуне, жінко віроломна,
Де се ти так довго пропадала?
Нема в тебе бога ні сумління,
Що таємно ти свій дім лишила,
Цілу зиму безвісті блукала,
Певно, любка іншого шукала».

Відмовляє втішно Юліана:
«Мамко люба, не турбуйся мною!
Вже я знаю, як себе правдати.
Ти послухай, що тобі скажу я.
Маю звістку певну, неохибну,
Що сьогодні верне Олександер,
Любий муж мій, а твій син коханий,
Із неволі з турецького краю».

Та свекруха гнівно їй говорить:
«Волів би він там і пропадати,
Ніж тут має на таке вертати!
Не на радість він тобі явиться
І не радість тут собі застане!»

Та ось чути гомін вулицями,
Здвиг народу валом напливає,
Олександрів двір весь обступає.
І лечуться крики попід небо:
«Олександер повернув з неволі!»

Вибігають його зустрічати
Юліана і старая мати.
Юліана з ним вітаться хоче,
Як подоба шлюбній жінці з мужем,
Та свекруха її відпихає
І словами гнівно промовляє:
«Стій, негідна, жінко віроломна!
Не посмій до нього доторкнуться,
Нема в тебе бога ні сумління.
Ти безстидно шлюб святий зламала,
Цілу зиму з дому пропадала,
Десь за іншим любасом ходила!»

Затремтіла, зблідла Юліана,
До свекрухи жалібно говорить:
«Най вам, мамко, бог не пам'ятає,
Що мене ви так позневажали
Перед домом, перед всім народом!
Олександре, любеє подружжя,
Не хочу вітатися з тобою,
Не промовлю до тебе ні слова
І не з'їм з тобою ложки страви,
Поки суд нас правий не розсудить.
Видай завтра пишную гостину,
Запроси всіх кровних і знайомих.
Перед ними я до ока стану
І поставлю своїх свідків радо,
А тоді вже най мене всі судять».

І сховалась у свої покої.
Олександер матір докоряє:

«Мамо, мамо, що ви наробили?
Любій стиду, а мені турботи!
Юліана чесна жінка, мамо,
Я на се найліпший доказ маю.
Ще як з дому у похід ішов я,
То дала мені сорочку білу,
Даючи, ось ті слова сказала:
«Доки буде ся сорочка біла,
Дотн, любий, вірна тобі буду».
І я мав на собі ту сорочку
Рік, матусю, і ще три неділі,
І погляньте, вона й досі біла».

Відмовляє Олександра мати:
«Чари, синку, препогані чари!
Ти не вір їм, правди добивайся!»

Ніч минула, другий день зробився,
До полудня сонце вже доходить,
І зібрались в Олександра в домі
Пишні гості, графи та барони,
Свояки, і други, і знайомі.

Час уже би суд розпочинати,
Та немає пані Юліани,
Не виходить із своїх покоїв.
Та ось чути — на вулиці грає:
Плаче скрипка, як мала дитина,
Підтягають гуслі їй до ладу.
І говорить гостям Олександер:
«Гості любі, свояки кохані,
Підождіте хвилечку на мене!
Бо я добре знаю сю музику,
Бо се грає той чернець вандрівний,
Що мене він вивів із неволі.
Хочу його в дім свій запросити,
Хочу його чесно вчастувати».

Олександер із дому виходить
І черцеві кланяється в пояс,
Його руки вдячно він цілує
І до дому його запрошає,
Садовить за стіл праворуч себе,

Віддає йому найбільшу шану.
І говорить той чернець до нього:
«Олександре, пане мій коханий,
Де ж твоя є вірная дружина,
Чом вона при учті нам не служить?»

І говорить мамі Олександер:
«Ідіть, мамо, кличте Юліану,
Чом до гостей вона не виходить?»
Подалася мати у покої
І вертає за малую хвилю:
«Олександре, сину мій коханий,
Всі покої я перешукала,
Та немає в жаднім Юліани».

От тоді встає чернець вандрівний,
Півсорочки білої виймає,
І виймає Олександрів запис,
І султанів лист на обезпеку,
І говорить отакеє слово:
«Олександре, пане мій коханий,
Чи не є се півсорочки тої,
Що носив ти у тяжкій неволі?
Чи не є се те твоє писання,
Що мені на службу записався?
Чи не є се карта від султана,
Що була нам вірна обезпека
У дорозі по турецькім краю?
Ну, я сама, подивись на мене,
Чи не є я твоя вірна жінка?»
Теє мовить, бороду зриває
І кидає геть каптур чернечий,
Відкриває свої білі груди.

Олександер кинувся їй в ноги,
А з ним рядом його стара мати,
І всі гості, графи та барони,
Юліану величати стали.

І пішла по світі її слава,
І не згине, доки світу стане,
Доки в світі є живії люди,
Доки пісня серце їх чаруе.

КОМЕНТАРІ

До тому ввійшли поеми і легенди на теми з життя народів світу, написані в кінці 90-х — на початку 900-х років За життя письменника вони друкувалися в збірках творів, у різних періодичних виданнях; деякі побачили світ уже після його смерті. Окремою книжкою поет видав тільки одну збірку поем (І в а н Ф р а н к о. Поеми. Накладом українсько-руської видавничої спілки. Львів, 1899, 129 с.), в яку ввійшли твори: «Істар», «Сатні і Табубу», «Бідний Генріх» (твір друкується у т. IV), «Поема про білу сорочку», «Похорон». Це видання відкривалося авторською «Передмовою», яка вміщена на початку цього тому.

Тексти поем і легенд у томі подаються за найавторитетнішими прижиттєвими публікаціями, які відображають останню волю автора. Твори, що за життя поета не друкувалися, подаються за автографами, які зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 3[1].

У творах, вміщених у томі, збережено Франкові круглі і квадратні дужки, якими поет позначав свої доповнення до тексту; в ламаних дужках подаються редакційні ін'єктури.

У к р а ї н с ь к о - р у с ь к а в и д а в н и ч а с п і л к а — громадська видавнича організація, заснована в 1898 р у Львові. Існувала до 1917 р. Видала понад 300 книжок. Активно пропагувала здобутки української літератури — твори М. Коцюбинського, Лесі Українки, Панаса Мирного, В. Стефаника. Головними засновниками й редакторами її були І. Франко і В. Гнатюк.

ІСТАР

Вперше надруковано у збірці: І в а н Ф р а н к о. Поеми. 1899, с. 7—24, з передмовою автора.

Поема написана в кінці 90-х років. Подається за першодруком.

САТНІ І ТАБУБУ

Вперше надруковано у збірці: І в а н Ф р а н к о. Поеми. 1899, с. 25—34, з передмовою автора.

Поема написана в кінці 90-х років. Подається за першодруком.

[1] Далі посилання на цей фонд подаватиметься скорочено: ф. 3, №...

ПОЕМА ПРО БІЛУ СОРОЧКУ

Вперше надруковано у журн. «Літературно-науковий вісник», 1899, т. VI, кн. 5, с. 117—140. Того ж року поема з передмовою автора була видана разом з іншими творами окремою збіркою: Іван Франко. Поеми. 1899, с. 59—86.

Поема написана в кінці 90-х років.

У відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (ф. 1, № 7444) зберігається недрукований варіант поеми, який відрізняється від опублікованого тексту. У ньому цілий ряд сцен має іншу редакцію, часто значно стислішу. Так, опис битви хрестоносців з турками і полонення Олександра займає всього 17 рядків, а в друкованому тексті — 57. Розповідь Галянбега про поїздку до Відня відповідно — 6 — 38. Є й інші відмінності: у рукописному варіанті виведено образ турецького султана, у друкованому тексті він відсутній. Його заступає паша Осман.

Особливо суттєвою є різниця у тій частині поеми, де йдеться про повернення Юліани і Олександра до Відня, зокрема у сцені «суду» над Юліаною. У рукописному варіанті дія розгортається так: прощаючись із «вандрівним черцем» (Юліаною), Олександр на доказ вдячності за врятування з полону віддає йому половину своєї білої сорочки, яка не потемніла за весь час полону. Цей дарунок Юліана і пред'являє на бенкеті, коли свекруха звинуватила її у подружній невірності.

Зовсім по-іншому побудована ця сцена у друкованому тексті. Момент дарування половини сорочки «вандрівному черцеві» тут відсутній. Але сам конфлікт Юліани з свекрухою, її боротьба за своє чесне ім'я змальовується значно глибше і докладніше. Героїні доводиться спростовувати не тільки словесні (як у рукописному варіанті), а й «речові» звинувачення: біла сорочка Олександра, яка не втратила свого кольору за весь час перебування в полоні, на церковному престолі почорніла за одну ніч. Цей факт дає можливість свекрусі переконати сина в тому, що сорочка була зачарована, і тим самим ще більше підірвати його віру у подружню вірність Юліани

Даний рукопис, очевидно, є первісним начерком «Поеми про білу сорочку».

Подається за текстом збірки «Поеми».

«Літературно-науковий вісник» — щомісячний художній, науковий і публіцистичний журнал. В період, коли до його редакції входив І. Франко (1898—1906), журнал мав демократичне спрямування.

...Чайченкова «Дума про княгиню-кобзаря» — мається на увазі твір Б. Грінченка «Дума про княгиню-кобзаря», Львів, 1891.

ПОХОРОН

Вперше надруковано у збірці: Іван Франко. Поеми. 1899, с. 87—129, з передмовою автора.

Поема написана в кінці 90-х років.

Зберігся чорновий варіант початку поеми під тією ж назвою (ф. 3, № 206, арк. 50—52).

ПОХОРОН

Горіло світло в величезній залі,
У склах іскрилося дощем рясним
І морем мріло в дзеркалів хрусталі.

Клубами цигар запахущий дим
Угору вився, мов туман прозорий
Стояв, і швидше дихалось під ним.

Кругом столи, а на столах, мов гори,
Наставлено всього, чого лиш міг
Бажати смак, на все, що ласе, скорий.

А за столами много, много їх
Сиділо: старці, що під літ вагою
Гнуть чола, що присипав білий сніг,

І молоді, що з повною жагою
Ще п'ють життя, і рум'янцем цвітуть,
І тупають могучою ногою.

А поміж ними й я. Хоч тисла грудь
Якась грижа нестямна, та сміялись
Уста й шептав ум-зрадник: будь-що-будь!

У залі гомін, сміх, перекликались
З стола к столу знайомі, наче град,
Летіли жарти, дотепи пускались.

Лилось вино, в келішках блискотять,
Мов хризоліти, золоті напої,
Ллють жар у кров, уяву вдаль манять.

Мов тіло сили набира нової:
Старі простуються, руками б'ють
Об стіл, підносять голос, як за свої

Молодості. А молодіж, мов з пут
Зірвавшись кінь, і брикаєсь, і б'ється,
Ірже й про поводи не хоче й чуть,—

Так молодіж гуде, реве, сміється,
І їсть, і п'е, щоб справдить слово те:
Пить, поки п'ється, бити, поки б'ється.

О, справдилось те слово золоте!
Се ж бенкет в честь великої побіди,
Що ворогів, неначе пил, змете!

Ось ті, що тут їдять за два обіди,
Недавно в бою наставляли грудь,
В рядах стояли, наче литі з міди.

Ось ті, що так тепер сердечно п'ють,
Недавно лить збирались кров ворожу
І трупом слать собі до слави путь.

Страшна була війна. Мов помсту божу,
Її заповідали здавна: чернь
Знімесь, законів зломить огорожу!

Мов з жита хопту, мов із ниви терн,
Так виполе всю дармоїдів зграю,
Батьківських сліз і прадідівських скв<ерн>,

І кривд, і ганьб на внуках пошукає.
По всім ладі суспільнім, мов косою,
Пройде, і все в одну стерню зрівняє.

Так песимісти каркали, осою
Бриніли, аж обридло слухать їх,
Аж найсміліших жах проймав порою.

Та ось прийшла пора: з-під темних стріх,
З шинків, із нор, із подиння, із гною
Знялась та чернь. І що ж? Попросту сміх!

Мов листя, гнане бурею страшною,
Вона без зброї, без ладу й ума
Розпирслась. Встид і називать війною
Сю прогулку.

Там же (ф. 3, № 366, 367, 368) зберігаються і три прозові уривки під тією ж назвою. Два з них (№ 367, 368) змістом нагадують початок поеми. Третій пов'язаний з ними лише внутрішньо, темою «зрадництва». Конкретні ж ситуації та характер розвитку дії тут зовсім відмінні. Очевидно, всі наявні уривки були спробами прозової розробки теми, поставленої у поемі.

Всі три уривки вперше були опубліковані М. Возняком у журналі «Радянська література», 1941, № 3, с. 209—215 (передрук: Іван Франко. Твори в двадцяти томах. Т. XII. К., Державне видавництво художньої літератури, 1953). Публікація супроводжувалася статтею, в якій робиться спроба з'ясувати джерела поеми.

Подається за першодруком.

КОВАЛЬ БАССІМ

Вперше надруковано без епілога у львівській тижневій газеті «Свобода» протягом 1900 р. (№ 1—6, 16—18, 21—25, 27—36, 38—40, 47, 49—52).

У № 1 «Свободи» під рубрикою «Новинки» вміщена Франкова «Примітка до казки про Коваля Бассіма» (без підпису).

«Гаруч Ер-Рашід (правовірний) був п'ятим арабським халіфом з роду Аббанедів. Халіфами називалися ті арабські володарі тому, що, яко наступники Магомета, були рівночасно світськими володарями і головами мусульманської церкви, найвищими суддями і законодавцями в світських і духовних справах. Гарун був сином халіфа Ель-Марді, родився в 763, а вмер у 809 по Христі. Він наступав на панування по смерті свого старшого брата Ель-Гаді, котрого веліла вбити його мати. Його 23-літне панування над величезною державою, що розтяглась від берегів Іспанії аж до Індії і Китаю, було досить спокійне, хоча зовсім не таке блискуче, як про се говориться в казках. Також і вдача сього володаря не була така гарна, як славлять арабські писателі; новіші історики доказують, що се був взірець азіатського деспота, примховатий і змінний у своїх уподобаннях, заздрісний, шорсткий, несправедливий, самолюбний і самохвальний, неситий на розкоші і марнотратний. Свого міністра Джіафара, що найбільше причинився до заведення доброго ладу в державі, він велів зарізати враз із цілим його родом, а його старого батька Ячію, що поміг Гарунові добитися престолу, велів укинути в суху криницю і заморити голодом. В Європі слава про Гаруна йшла ще з того часу, як він у 807 р. прислав своє блискуче посольство до Каролю Великого. Арабські письменники і поети, котрих Гарун — і сам незгірший поет — удержував при своїм дворі і щедро обдаровував, зробили його героєм багатьох казок і поем. Одну з них, може, найкращу, хочу оце переповісти нашою мовою».

Поема написана в кінці 90-х років

У дещо поправленій редакції з передмовою та епілогом вона вийшла окремим виданням: Іван Франко. Коваль Бассім. Накладом українсько-руської видавничої спілки. Львів, 1901, 139 с. Про характер внесених Франком правок свідчать такі приклади (римською цифрою зазначаємо частину твору, арабською — рядок):

Першодрук у «Свободі»	Львівське видання 1901 р.
	I, р. 82—84
Вірить, що їх власть *збожна,* А думки, ідеї *можна* Вбить тюрмою та багнетом.	Вірить, що їх власть *від бога,* А думки, ідеї — *змога* Вбить тюрмою та багнетом.
	II, р. 101
Слухай, друже, *ну, зберімся.*	Слухай, друже, *не звинімся.*
	IV, р. 129
Не подамся, *пок жию!*	Не подамся, *поки жив!*
	IV, р. 132
І вино *святеє п'ю.*	І вино все *буду пив.*
	V, р. 55—56
Через три дні від сьогодні *Мають бути всі голодні.*	*Відтепер через три днини* *Щоб нічого не робили.*
	VI, р. 24
Се *не є приємна річ.*	Се *куди немила річ.*

Розповідж, *будемо знать.* Розповідж, *коли нам рад.*

Подібних виправлень зроблено ще кілька. У шостій пісні (строфа 17) рядок: «Ви тут знов? *Алло,* тікайте...» в першодруці звучить дещо інакше: «Ви тут знов? *Ано,* тікайте...». *«Ано»* більше відповідає змістові фрази, ніж *«Алло».* Очевидно, в збірку вкралася помилка. Виправляємо її за першодруком.

Подається за виданням: Іван Франко. Коваль Бассім. Львів, 1901.

«Свобода» — тижнева газета, орган так званого українського національного об'єднання у Львові, яке мало буржуазно-націоналістичний характер. Газета виходила у Львові протягом 1897—1918 рр. (1915 р.— у Відні).

МОЙСЕЙ

Вперше надруковано 1905 р. окремою книжкою: Іван Франко. Мойсей. Поема. Львів. Накладом автора, 1905, 102 с. Того ж року в журн. «Літературно-науковий вісник» за липень місяць опубліковано «Притчу про терен» з підзаголовком: «Уривок із поеми «Мойсей» — п'ятий розділ поеми без першої строфи.

1913 р. вийшло друге видання поеми: Іван Франко. Мойсей. Поема. Друге видання з передмовою. Львів 1913, 63 с. У передмові Франко дає ключ до розуміння свого твору, розкриває джерела, якими він користувався при написанні поеми. На основі цієї передмови Франко зробив варіанти передмов до польського та російського перекладів твору 1916 р. в Києві вийшло третє видання поеми, спотворене царською цензурою: Іван Франко. Мойсей. Поема. 3-тє видання. К., 1916, 56 с. Франко не брав участі у підготовці цього видання.

Поема написана протягом січня—червня 1905 р.

У передмові до поеми «Мойсей» І. Франко згадує дослідників, які були причетні до вивчення цієї теми:

Крушельницький Антін Володиславович (1878—1941)— український письменник, критик, журналіст. У своїй творчості пройшов шлях від буржуазного лібералізму до демократизму.

Ярема Яким Якимович (1884—1964) — український літературознавець, педагог.

У відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 3, № 271) зберігається автограф розділів VII—XX поеми з авторськими поправками і додатками. Вони відбивають працю І. Франка над твором. Так, у розділах VII, VIII, XIII, XIV поет замінив у деяких місцях одні строфи іншими, зробив скорочення тощо. Майже в усіх розділах є незначні виправлення смислового та мовностилістичного характеру. Вони стосуються окремих слів, подекуди — окремих рядків. За цим автографом були надруковані названі вище розділи твору.

Доля автографа розділів I—VI невідома.

Наводимо за автографом ті строфи, що їх Франко не включив у перше видання поеми «Мойсей» У розділі VII після шостої строфи є такі рядки, пізніше викреслені рукою Франка:

Що нам той Канаан, про який
Ти балакав нам пусто!
Невеличкий куток, не крайок,
Ще й заселений густо.

Повно в ньому укріплених міст,
Войовничого люду,—
Не здобуть нам його без війни
І кровавого труду.

Голі скелі, скупії поля
Та вузенькі долини...
І се наше дідицтво, наш рай?
Се лиш глузи та книпи!

Лиш одна в тому краю ріка,
Що тече в Мертве море.
Ні там шляху, ні сплаву нема,
Просто сміх лиш і горе.

Після восьмої строфи цього ж розділу рукою Франка викреслено 17 рядків, що збігаються з останнім рядком п'ятої строфи і трьома наступними строфами (шостою, сьомою й восьмою) та 12-ю. Перший рядок строфи 17 звучить: «Так *кричав* він і *руку підняв*». Це перша редакція рядка, що після доопрацювання увійшов до поеми в іншій формі: «Так *сказав* він, *і регіт піднявсь*».

Біля цих 17 рядків, на сторінці 11 автографа, рукою Франка зазначено «verte» (перегорни сторінку). На звороті цієї сторінки є ще 16 рядків авторського тексту. Вони надруковані після восьмої строфи поеми. Останньою строфою цього розділу («Але чуда нема!..») поет замінив дві строфи, які викреслив при остаточному доопрацюванні тексту:

О, бо знали усі з давніх літ
Дар пророцький Мойсея,
Як він словом своїм поразив
Злу ватагу Корея.

Але чуда сей раз не було —
Авірон вже регоче:
«Га, га, га! Хоч шумна, та без сил
Твоя злоба, пророче!»

Над даним розділом І. Франко працював багато. Про це свідчить редакція, очевидно, первісна, уривка промови Авірона. Цей уривок разом з науковим коментарем опублікував О. Дей 1963 р. в журналі «Радянське літературознавство», № 3, с. 134—136 («Новознайдені строфи з поеми «Мойсей» І. Франка»). Початок цього розділу (розшукано 51 рядок) звучав так:

VII

Наче з бодні, гукнув Авірон:
«Та досить тої мови!
Чи ще мало ти нас надурив
Заповітом Єгови?

Мов дурних, ти з єгипетських міст
Вивів нас у пустиню
І водив, наче блуд, сорок літ —
За яку ж то провину?

Все манив нас тим краєм, де мід
З молоком опливає,
Тим дідицтвом, що ніби для нас
Сам Єгова ховає.

Де воно? Покажи нам його!
Де межа сього ходу?
Та не думай байками дурить
Ум усього народу!

Ми посланців у той Канаан
На розвід посилали;
Ті вернули, та ти їх навчив,
Щоб нам басні брехали.

Та на муках признались вони;
Що дурили нас пусто
І що той Канаан, то крайок
Вже заселений густо.

Повно в ньому укріплених міст,
Войовничого люду,
Не здобуть нам його без війни
І кривавого труду.

Голі скелі, скупії поля
Та вузенькі долини —
І се наше дідицтво, наш рай?
Се лиш глузи та кпини!

Лиш одна в тому краю ріка,
Що тече в Мертве море;
Ні там шляху, ні сплаву нема...
Просто сміх лиш і горе.

І для цього кутка покидать
Нам безмежну пустиню?
Та я швидше беззубий твій рот
Булавою зачиню.

Що за щастя ти нам віщував
У дурній своїй казці!
Задля нього чи ж варто нам жить
У Єговиній ласці?

Між народами бути терном,
Що рубає, хто хоче,
І без слави, без блиску вмирать —
Ну, спасибі, пророче!

Ще гебреї з ума не зійшли,
Долі ліпшої варті
І досягнуть, як геть віддадуть...»

Сторінка автографа цього тексту перекреслена І. Франком (Відділ рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР, ф. 28-3, од. зб. 474, арк. 40).

На звороті аркушів 12 і 13 поет написав 22 нові строфи, з яких чотири взято з деякими змінами з першої редакції (строфи 11—13). Доопрацювання стосується образу Датана.

Промова Датана (розділ VIII, арк. 12—13) має дві відмінні редакції. В первісному тексті вона мала 25 строф:

І піднявся завзятий Датан:
«Ось вам слово до ладу!
Я відкрию вам тайну страшну
І пророцькую зраду.

Ви міркуєте: сей наш пророк,
Старець сивоголовий,
Як говорить, віщує, то все
Під вітхненням Єгови;

Що ніяка мета світова
Його словом не править,
Лиш одного він хоче — всіх нас
На путь правий наставить;

Що, з Єгипту нас вивівши, він
Для свойого народу
Лиш одну бачить ясну мету —
Незалежність, свободу.

Отже, се, мої браття, брехня!
Наш пророк носить маску:
Він веде нас, і клонить, і гне
У тиранську пастку.

Отже, знайте, що сей Канаан,
Ся чудовая ціліть,
Що нам буцім Єгова судив,—
Се Єгипту посілість.

Скільки є в нім князів, фараон
Ставить крок на їх спині,
Фараонове військо сидить
У їх кождій твердині.

Поступити ногою в той край,
То лиш дві нам дороги:
Або впасти, як смирні раби,
Фараону під ноги,

Або визвати гордо на бій
Всю єгипетську силу
І знайти, замість волі, собі
В Канаані могилу.

Чи на те ж по безмежних степах
Сорок літ ми блукали,
Щоб, знеможені, вбогі, назад
У неволю вертали?

Чи на те ж ми з Єгипту втекли
І шукали спокою,
Щоб знесиленим стати тепер
З фараоном до бою?

А тепер запитайте його,
Лжепророка — єхидну,
Що йому обіцяв фараон
За сю зраду огидну?

Він же змалку кайдани кував
Нашій честі і волі,
Він же вчився всіх зрад і підлот
У єгипетській школі.

Як Ізраїль зробився грізним
Многотою своєю
Фараону, щоб не завладав
Його всею землею,—

От тоді сей пророк нас погнав,
Мов безтямну скотину,
Фараону на радість кудись
Через море в пустиню.

Кілько люду погинуло в ній!
Ті піски і ті скали
Соткам тисяч Ізрайля синів
Домовиною стали.

А тепер, коли з наших ватаг
Тільки жмінька лишилась
І Ізраїля сила грізна
По пісках розгубилась,

Коли дух наш хоробрий упав,
Мов нелітня дитина,
І завзяття пом'якло в душі.
Наче мокрая глина,—

Він тепер нас веде в Ханаан,
Як отару овечу,
Ворогам на заріз! Я кричу!
Протестую, перечу!

Я Датан...
Підіймаю свій голос:
«Зупинися, Ізрайлю! В той бік
Не підходь ні на волос!

Тим фальшивим пророцтвам не вір,
Бо ярмо в них погане!
В краю ложних обітниць твоя
Хай нога не постане!»

І жахнувся Ізраїль. Невже
Се мета його праці?
Лиш в очах щось зловіще горить,
Наче блискавки в мряці.

Та з мертвої тиші вирина
Ось Мойсеєве слово:
«О бездонна підлота й брехня!
Чи ти чуєш, Єгово?

О, ти чуєш і бачиш усе,
Хоч нічого не кажеш,
І заплату за сю клевету
По всій правді відважиш.

Лиш в одному ти правду вгадав,
І так буде, Датане:
В хвилю скону твойого — землі
Під тобою не стане».

У розділі XIII після першої строфи йшли такі рядки:

І почулися острі слова:
«Самодурство діточе!
Що сам глупства робив, а тепер
Їх на бога здать хоче!

Як розвіялось пилом його
Підприємство шалене,
Він Єгову питає: чи ти
Задоволений з мене?»

Зупинився Мойсей, затремтів,
Чоло вкрилося потом,
І по серці його мов пройшов
Хто розпаленим дротом.

«Хто говорить, хто думи мої
Розбиває обухом?
Хоче знать, чи говорю отсе
З чоловіком чи з духом?»

Перекресливши їх, автор написав одну строфу. Одночасно переробив і перший рядок наступної строфи. Замість: «І хтось мовив: Самсону вже, бач» поет створив рядок: «А як вийде самому той плід?»

У розділі XIV Франко викреслив першу строфу:

Підіймалося сонце над степ,
Мов багровеє коло,
І промінням, мов стрілами, тьму
Прошибало й кололо.

В передмові до другого видання поеми (1913) Франко зазначив, що воно «являється в тексті незмінним, з виїмком кількох дрібних поправок» (ст. III). Друге видання, на відміну від першого, має передмову. Подекуди Франко також поставив наголоси. Крім того, він зробив у ряді місць деякі правописні й мовностилістичні поправки. Діалектну форму в рядку: «Мов дві блискавці в хмарі» (с. 18 першого видання) виправив на «Мов дві блискавки в хмарі» (с. 12 другого видання). Слова *против, пахучі* замінив на *проти й пахущі*. Заміну, що має смисловий характер, зроблено лише в одному випадку. 37-й рядок розділу XVI поеми: «Ох, дитя нетямуще!» поет виправив на «Ох, дитя невидюще!».

Крім того, в другому виданні поеми випущена така строфа:

Тут удариться він о зубець,
Розіб'ється на части,
Там з собою ще камінь порве,
Щоб з ним нижче упасти.

Наведена строфа відсутня у польському та російському перекладах поеми, які авторизував Франко. Не маючи вірогідних доказів, що ця строфа пропущена випадково, механічно, не вводимо її до основного тексту поеми.

За текстом другого видання поеми «Мойсей» зроблено переклад твору польською мовою: Iwan Franko. Mojżesz. Poemat. Tłómaczył z ukraińskiego przy współudziale autora Włodzimierz Kobryn. Lwów, 1914, 99 s.

Франко брав участь у підготовці до друку цього видання: читав і правив переклад, написав до нього передмову (варіант передмови до другого видання поеми «Мойсей»). Порівняно з українським текстом у польському виданні передмова має дещо інший характер: автор додав до неї новий вступ, в якому говорить про те, чи можна вважати Мойсея постаттю історичною, визначає ті моменти в ле-

гендарній біографії цього пророка, які його зацікавили насамперед, а також висловлює деякі думки про характер свого твору, подає короткі дані з історії його написання й публікації. Тільки після цього наводиться «з деякими скороченнями й доповненнями» (з передмови Франка до видання поеми польською мовою) в перекладі поета передмова з українського видання. В польській передмові є, зокрема, таке звернення до читачів: «Даючи в руки польської громадськості мою поему в польському перекладі українця Володимира Кобрина, зідчуваю потребу висловити йому подяку за старанне виконання перекладу, як і за не менш старанне врахування тих багатьох поправок, які я при порівнянні перекладу з оригіналом вважав за потрібне зробити, і висловлюю надію, що польська громадськість сприйме цей твір як доказ, що поляки від українців, принаймні на полі літератури й науки, можуть сподіватися не лише на роздори й неприязнь».

Збереглися документальні матеріали, що проливають деяке світло на творчу співпрацю І. Франка і перекладача його поеми, дрогобицького юриста Володимира Кобрина, зокрема є сім листів В. Кобрина до автора поеми «Мойсей». У першому листі від 24 жовтня 1913 р. Кобрин пише: «Хотячи пошанувати ювілей Вашої громадянської і літературної 40-літньої діяльності, зладив я переклад Вашого «Мойсея» на польську мову віршем, тому прошу ласкаво високоповажного автора о дозвіл на видрукування переводу <...>. Сам перевід є зладжений стихами із задержанням складу вірша оригінального. Єсли би високоповажаний пан доктор хотіли попередньо переглянути перевід, то сейчас служу мунускриптом, але думаю, то опізнило би появу поеми в мові польській, тому прошу прислати мені письменну заяву, яка давала би мені уповноваження до накладу «Мойсея» в польськім переводі» (ф. 3, № 1631, арк. 49—51).

З наступного листа від 27 жовтня 1913 р. довідуємось, що В. Кобрин на прохання І. Франка вислав йому рукопис перекладу. Франко мав вирішити: дати дозвіл на видання перекладу чи ні. У цьому ж листі В. Кобрин говорить про свою працю таке: «...Хоч великі трудності були до поборення, старався я в своїм перекладі по можності вірно держатися краси оригіналу і віддати її такою віршовою формою, як в оригіналі. Буду дуже вдячний, єсли високоповажаний автор схотіли би деякі можливі похибки ще перед друком поправити» (ф. 3, № 1631, арк. 55 і зворот).

Очевидно, Франка не повністю задовольнив переклад, тому він зробив деякі поправки й уточнення. 10 листопада 1913 р., відповідаючи на лист І. Франка, В. Кобрин пише: «Дуже ся тішу, що завдяки Вашій помочі переклад «Мойсея» дістає в кождім взгляді ошліфування, гідного високої ідеї провідної в незрівняному оригіналі» (ф. 3, № 1631, арк. 57). Одночасно свій переклад за другим примірником автографа ще раз переглядав і Кобрин, надсилаючи доопрацьовані розділи Франкові. Про це свідчить цитований вище лист від 10 листопада 1913 р.: «Переконуюся, що я подекуди замало прикладався або й спішився, а вірш вимагає основнішої праці. Пересилаю переписані початкові розділи, причім я ще в деяких місцях позміняв дещо, тому прошу не гніватися, що ще раз повторю мою просьбу — щоби високоповажаний добродій ласкаво, шануючи, однак, дороге здоров'я, переглянули манускрипти і можливі ще уваги поробили». Далі перекладач повідомляє поета, що він звернувся до

відомого німецького художника-ілюстратора Лілієна, який ілюстрував єврейське видання Біблії, з проханням зробити «віньєту і пару образів до тексту «Мойсея», який, без сумніву, буде в силі побудити його талант артистичний».

З листа від 12 грудня 1913 р. видно, що В. Кобрин перед цим особисто зустрічався з Франком у Львові, що, крім поеми «Мойсей», він переклав вірш «Каменярі» й почав перекладати поему «Лис Микита». В. Кобрин запитує Франка: «Як поступає друк «Мойсея»? Сподіваюся, що сього місяця повинен вийти рішучо »(ф. 3, № 1631, арк. 51 зв.).

З наступного листа від 20 грудня 1913 р. можна зробити висновок, що Франко в цей час працював над передмовою до перекладу поеми «Мойсей» польською мовою.

Разом з цим листом В Кобрин прислав для апробації переклад першої пісні поеми «Лис Микита» (ф. 3, № 1638, арк. 227—229).

Врешті з листа від 16 квітня 1914 р. дізнаємося, що переклад поеми «Мойсей» уже вийшов з друку (поема друкувалася у львівській «Друкарні повшехній»), що В. Кобрин безкоштовно передав Франкові для розпродажу 1000 примірників книжки. В. Кобрин повідомляє також, що перекладає вже восьму пісню поеми «Лис Микита» (ф. 3, № 1631, арк. 65—67).

Останній лист В. Кобрина до І. Франка від 25 квітня 1914 р. безпосередньо не стосується історії перекладу поеми «Мойсей», а розповсюдження видрукованої вже книжки.

На жаль, листи І. Франка до В. Кобрина невідомі.

Збереглися фрагменти автографа перекладу поеми «Мойсей» польською мовою (ф. 3, № 428, зв. арк. 1—7). Це такі сторінки: п'ята (починається рядком «Dziś Abiron i Datan wśród nich»), шоста — десята, тринадцята; закінчується фрагмент шостою строфою розділу V поеми. Рукою Франка в кількох місцях в уривок внесено незначні поправки. Зберігся й інший фрагмент з перекладу твору (ф. 3, № 669, арк. 109—128, 133—159, 163—183, 187—189, зв. чистий). Однак скласти ці фрагменти перекладу в єдине ціле нема змоги, оскільки Франко автограф перекладу після виходу «Мойсея» порізав на менші шматки й на зворотному (чистому) боці написав новий текст (без поміток), зробив іншу пагінацію.

Збереглися скупі відомості ще про один переклад польською мовою поеми «Мойсей», який, очевидно, не був закінчений (ф. 3, № 1634, арк. 191—193).

За другим виданням поеми (1913) був зроблений її переклад російською мовою: Иван Франко. Моисей. Поэма с предисловием автора. Просмотренный автором перевод со второго украинского издания П. Дятлова. Издание П Дятлова. Вена, 1917, 85 стр.

Дятлів (Дятлов) Петро Юрійович (1883—1933) — активний діяч революційного руху на Україні, один з перших перекладачів творів В І. Леніна українською мовою. Перекладав також з чеської на українську, а з української на російську (твори О. Кобилянської, І. Франка). З 1918 р.— член Компартії Австрії, з 1921 — член КПЗУ, з 1926 — член ВКП(б).

Франко авторизував цей переклад, додав до нього передмову, що є варіантом передмови до другого видання поеми. Наводимо її скорочено, опускаючи ті частини, що дослівно повторюють відповідні частини передмови до другого видання поеми «Мойсей».

Вопрос о том, историческое явление Моисей или нет, не решен до сих пор за недостатком действительно исторических свидетельств, посторонних древнееврейскому преданию. Это предание, состоящее главным образом из пяти книг, приписываемых самому Моисею, служит с конца XVIII столетия и до сих пор предметом усиленной критической работы, которая не может окончательно решить даже вопроса, существовал ли действительно Моисей или не существовал, хотя и решила окончательно, что Моисей не был автором так называемого «Пятикнижия».

Несмотря на это, Моисей все-таки является самой грандиозной фигурой древней истории человечества, фигурой, обставленной таким множеством глубоко правдивых и часто удивительных подробностей, что если не для историка, то, по крайней мере, для человеческого воображения и для его поэтического воспроизведения представляет неисчерпаемый источник тем и вдохновений Моисей, рожденный в рабстве и возвышенный в юности до пребывания в царском дворце; Моисей — убийца и изгнанник; Моисей — пастух, получающий божее откровение; Моисей, вопреки своей воле, народный вождь, увлекающий свой народ из плодоносной египетской земли в пустыню и вместе с тем из рабства на свободу; и в конце концов — Моисей — непризнанный пророк, сорок лет кочующий со своим народом в пустыне и не могущий в продолжении этого времени пройти небольшое пространство между Египтом и Палестиной, которое даже тогдашние путешественники проходили в течение нескольких дней,— вот ряд удивительных сюжетов для поэта.

Я воспользовался последней из этих тем и попытался в своей поэме представить Моисея на склоне лет, в глубокой старости, когда он уже близко подошел к обетованной стране, но тщетно старается склонить свой народ к вступлению в эту страну и в конце концов уходит от него, чтобы хотя самому дойти до границы обетованной отчизны.

Этот краткий, но высоко трагический момент я разработал отчасти на основании библейского предания, отчасти же на основании психологического анализа в 20 песнях своей поэмы, представив в них обострение натянутых отношений между пророком и народом до полного разрыва и затем возвышение души пророка рядом искушений и откровений до непосредственного общения и единения с наивысшим существом, Иеговой.

Понятно само собою, что, кроме исторического и психологического интереса, поэма имеет и символическое значение, а как произведение украинца не лишена также и национальной окраски, неизбежной всегда, когда международный сюжет проходит сквозь призму индивидуального темперамента и обогащается при этом живыми впечатлениями и картинами его личного воображения

Моя поэма была написана в первой половине 1905 года и напечатана в моем собственном издании в конце того же года. В начале 1913 г. она вышла вторично в издании «Українсько-руської видавничої спілки» с моим предисловием, которое я и привожу здесь в переводе на русский язык с некоторыми сокращениями и дополнениями <...>.

Для изображения (в строфах — первой и девятой XIX песни)

предшествовавших Иегове явлений я воспользовался библейским рассказом об явлении Иеговы пророку Илье в первой книге Царств, гл. XIX, ст. 9—13, где читаем вот что:

«Илия вошел в пещеру и провел там ночь. И он услышал голос бога, спросивший его: «Что делает Илия?»

И он ответил: «Я усердно и пламенно потрудился для вечного, бога звезд, ибо сыны Израиля оставили союз твой, разорили твои жертвенники и удалили твоих пророков. Только я один пережил их, и вот они посягают на мою жизнь, дабы отнять ее у меня».

И голос сказал: «Изыди и взойди на гору пред лицом вечного, ибо он прийдет сюда».

И вот поднялся сильный и ужасный, потрясающий гору и разбивающий камни, предшествующий вечному ветер, но вечного не было в том ветре. А после ветра наступило землетрясение, но его не было в землетрясении. После движения земли явился огонь, но и в огне не было вечного. А после огня зашелестел легкий ветер, и в этом ветре явился вечный».

И, почувствовав это, Илия закрыл свое лицо мантией и остановился у входа пещеры» (Ed <o u a r d> R e u s s, op. cit., I, c. 493)

Предлагая русский перевод своего произведения, я должен выразить полную признательность г. переводчику за его старание подойти как можно ближе к оригиналу при переводе поэмы на русский язык. Это стоило, конечно, довольно много труда. Надеюсь все же, что он не пожалеет о затраченной им на перевод энергии.

Не могу предвидеть, как примет русская публика мою поэму, так непохожую на то, что предлагают ей обыкновенно почти все современные русские поэты. Но мне кажется, что она будет нелишней и привнесет кое-что новое в течение русской поэзии <...>.

Львов, 14 декабря 1913 г.

Д-р Иваи Франко.

Деякі важливі сторінки виникнення російського перекладу поеми, як і творчої співпраці автора й перекладача, розкривають листи П. Дятлова до І. Франка (ф. 3, № 1638, арк. 151—167).

У першому листі (недатований, очевидно, з серпня — жовтня 1913 р.) Дятлів просить Франка прочитати переклад поеми «Мойсей» російською мовою і, коли він того заслуговує, дати дозвіл на публікацію твору. «Чи не згодитеся Ви тоді написати ще увод до російського видання?» — запитує перекладач. Він виявляє готовність перекласти й передмову до твору.

Другий лист Дятлова датований 9 жовтня 1913 р. З нього випливає, що на той час Франко вже ознайомився з перекладом, але він його не зовсім задовольняв. Поет висловив думку, що переклад треба виправити, доопрацювати. «Я вельми радий, що Ви признаєте можливим виправити «Мойсея». Сподіваюся, що, перечитавши його до кінця, Ви не зміните сього свого назору». Дятлів далі пише: «Тож пропоную Вам, коли буде Ваша ласка на це згодитися,— перекреслити усі місця, котрі не задовольняють Вас, з поміткою: зміст (смысл) або форма, щоб я знав, на що звернути більшу увагу, справляючи (доопрацьовуючи.— *Ред.*) свій переклад. Виправивши, я ще раз надішлю його Вам. Як він знову не задовольнить Вас, полишимо цю справу або назавжди, або до мого майбутнього приїзду до Львова Праці своєї я не жалію: вона не пропала задарма; я дечому все ж

навчився на ній Без Вашого дозволу не друкуватиму» (ф 3, № 1618 арк. 151).

У цьому ж листі П. Дятлів зауважує: «Сюди, до Праги, збирається приїхати в грудні місяці М. Горький. Я хотів би мати до цього часу готовий переклад, щоб показати Горькому та запропонувати видрукувати його в «Сборниках «Знания» або в журналі «Просвещение» (т а м ж е, арк. 153).

З наступного листа від 16 грудня 1913 р. видно, що Франко надіслав П. Дятлову змінену передмову до українського видання поеми «Мойсей» разом із спеціальним початком і кінцем, написаним до російського перекладу (вставні частини Франко продиктував комусь із львівських знайомих П. Дятлова, оскільки сам, через параліч, писав тоді дуже мало). П. Дятлів у листі говорить: «Спішу заслати Вам передмову. Я в дечім змінив продиктовану Вами часть її. Тому надсилаю Вам оригінал з проханням повернути мені його, коли не потребуватимете його самі. Виправляючи передмову, я дбав про те, щоб не змінити смислу сказаного Вами. Коли ж проти моєї волі це сталося, справте, прошу Вас, мої хиби. Зверніть увагу на кінець» (ф. 3, № 163, арк. 155).

Передмови Франка з помітками П. Дятлова в архіві письменника не виявлено.

Що ж до перекладу самого тексту поеми, то цей лист свідчить про схвалення Франком другого, виправленого його варіанта. «Дуже радий, що Ви найшли мій виправлений переклад вартим надрукування. Жалію, що не можу виправити знову помічених Вами слабих місць, бо Ви надіслали мені чорновий список без поміток. Але сподіваючися, що значних хиб тепер небагато та що Ви їх виправили або виправите самі, прошу Вас надіслати переклад з передмовою М. Горькому на адресу: M. Gorki, Capri, Italie. Зашліть разом і оригінал». П. Дятлів радить Франкові: «Запропонуйте Горькому надрукувати «Мойсея» в «Просвещении» або в «Сборниках «Знания», а потім випустити поему окремо, в дешевій серії того ж видавництва» (т а м ж е, арк. 156—157).

Однак з різних причин переклад не вдалося видати 1914 р. Та перекладач не втрачав надії познайомити з ним російських читачів. Переїхавши з Праги у Відень, він робить спроби опублікувати поему «Мойсей» для російських військовополонених, які перебували в австрійських таборах.

14 серпня 1915 р. П. Дятлів знову звертається до І. Франка з листом, в якому запитує: «За сей час так багато змінилося, що я вважаю потрібним знов запитати Вас, чи смію я видати свій переклад. Коли так, то чи не були б Ви ласкаві написати відповідне передслово до читачів. Читачами тепер будуть майже самі полонені росіяни» (т а м ж е, зворот арк. 161).

І, нарешті, останній лист П. Дятлова від 23 жовтня 1915 р. розкриває ще одну сторінку творчої історії цього перекладу. П Дятлів зауважує: «Я переглянув ще раз переклад й буду таки друкувати його». Далі він пише: «З Вашого передслова посилаю Вам ще раз кінець. Може, Ви знайдете можливим чи навіть і необхідним змінити що в нім». Кінець передмови (під нею стоїть дата написання: «14 декабря 1913 г.»), останні два абзаци, що безпосередньо стосуються перекладу, Франко в одному місці змінив. Фразу: «Это стоило, конечно, довольно много труда. Надеюсь все же, что г. Дятлов не по-

жалеет о затраченной на этот перевод энергии» — замінив іншою, точнішою за своїм змістом: «Это стоило довольно много труда, и успел ли он совершенно одолеть все трудности — не мое дело судить. Мне кажется, что одолел таки довольно и что перевод стоит печати» (т а м ж е, арк. 169).

Та закінчення передмови з цією суттєвою поправкою Франко чомусь не вислав П. Дятлову. У російському перекладі закінчення передмови подано без уточнення.

За життя Франка з його відома, а частково, очевидно, й за його допомогою були зроблені ще два переклади поеми «Мойсей». Про них маємо лише окремі згадки (ф. 3, № 1635, арк. 451; ф. 3, № 3098).

Поема має й цензурну історію. Цей твір, зокрема його друге видання, царська цензура заборонила ввозити до Росії У висновку київського окремого цензора, відомого реакціонера С. Щоголева, поданому Центральному комітетові іноземної цензури в Петербурзі 5 травня 1913 р., зазначалося, що в пролозі до поеми поет закликає українців в Росії «к бунтовщическим деяниям». Цензор вважав, що можна дати дозвіл на ввезення частини тиражу цього видання лише в тому разі, коли буде вилучено пролог. Цей же цензор заборонив книжку М. Возняка «Життя і значення Івана Франка». Основним мотивом заборони було те, що М. Возняк широко цитує рядки з прологу до поеми «Мойсей».

Про цензурну історію твору див. збірник: «Іван Франко. Документи й матеріали» К., «Наукова думка», 1966, с. 296—297, 309.

Крім цих матеріалів, у Центральному державному історичному архіві УРСР в Києві зберігаються й інші документи, що свідчать про переслідування поеми І. Франка царською цензурою (ф. 295, оп. 1, спр. 477, арк. 13 а).

Поема І. Франка має велику громадсько-культурну біографію. З цим твором поет неодноразово виступав на зборах громадськості 1910 р., а також пізніше. Вже будучи хворим, Франко читав поему в місті Станіславі (тепер — Івано-Франківськ) у залі культурно-освітнього товариства «Руська бесіда» (нині вул. Чапаєва, 24; 1966 р. на цьому будинку встановлено меморіальну дошку), 1912 р.— в Чернівцях, в Коломиї, Тернополі. Виступи Франка викликали великий резонанс серед широких кіл громадськості Галичини й Буковини (див. спогади О. Кобилянської, а також колишнього викладача Чернівецького університету І. Василашка, М. Чайковського — сина письменника А Чайковського, та інших у книзі: «Іван Франко у спогадах сучасників». Львів, 1956).

Текст поеми і передмова до неї подаються за виданням: І в а н Ф р а н к о. Мойсей Поема. Друге видання з передмовою Львів, 1913.

«П р о с в е щ е н и е» — щомісячний легальний суспільно-політичний і літературний журнал, теоретичний орган більшовиків. Виходив у Петербурзі протягом 1911—1914 рр. Художньо-літературним відділом журналу керував М. Горький.

«С б о р н и к и «З н а н и я» — літературно-художні збірники, започатковані М. Горьким 1904 р., об'єднували прогресивних письменників Росії. Збірники відіграли велику роль у розвитку реалістичної літератури XX ст. Крім «Сборников», товариство «Знание» видавало ще й «Дешевую библиотеку».

ТЕРЕН У НОЗІ

Вперше надруковано М. Возняком у збірнику «За сто літ», 1927, кн. 1, с. 266—273. Публікацію поеми здійснено за авторизованим списком. У поясненнях до рядка: «Що розсвічує нічну темряву» з прикінцевих строф поеми М. Возняк зауважив, що далі в авторизованому списку «є знак пропуску, але пропущені рядки або недописані, або, написані на окремій карточці, загубились». Вони таки були написані Франком. Це рядки від: «Тоді я звернувся до присутніх» і до: «А на шлях спасення навернути», тобто ті дев'ятнадцять рядків, що їх не мав у своєму розпорядженні М. Возняк і які упорядники т. XIII творів І. Франка (К., 1954) подали як додаток у примітках. Вставляємо їх після рядка: «Що розсвічує нічну темряву», тобто на місці знака пропуску (V). Вставлені рядки й будуть за нумерацією 798—816, як це вказав Франко у дописці під твором.

Зберігся неповний автограф поеми (останній рядок — «І кипить у горщику замкненім» (ф. 3, № 311, арк. 1—11) та авторизований список всього твору, за яким М. Возняк зробив публікацію (ф. 3, № 312, арк. 1—26). Крім того, до списку належить додаток-вставка (автограф) на одній сторінці, що не потрапила до першодруку. На деяких сторінках авторизованого списку Франко зробив мовностилістичні виправлення. Так, рядок: «Дітвора купаєсь коло моста» подав у новій редакції: «Дітвора купається край моста»; форми *єго, гляжу* замінив на *його, гляджу*. Подекуди автор виправив неточності (наприклад, пропуски окремих букв, слів), перекручення, допущені переписувачем. У рядку: «І ми вдвох пішли аж на Замброню» останнє слово замінив правильною назвою гуцульського села — «Дземброню». Наприкінці поеми, після рядка: «Або в криміналі опинився», викреслив таку строфу:

Я гадаю, що не був то хлопець,
Але був лише тобі самому
Видний та дітькливий палець божий,
Що відвів тебе від злої стежки
І поміг тобі життя своє направить.

Між неповним автографом поеми і авторизованим списком цього твору є незначні мовностилістичні відмінності.

Поему «Терен у нозі» присвячено пам'яті Зіновії Бурачинської (1848—1909) — знайомій І. Франка з Криворівні. З. Бурачинська добре знала життя і побут гуцулів, збирала народну творчість. Деякі з її записів Франко опублікував у «Літературно-науковому віснику».

Тему поеми «Терен у нозі» І. Франко опрацював 1902 р. в однойменному оповіданні. В перекладі німецькою мовою воно вперше надруковане 1904 р. у віденському тижневику ліберально-буржуазного напряму «Die Zeit», № 527—532.

Подається за авторизованим списком.

ЛЕГЕНДА ПРО СВЯТОГО МАРІНА

Вперше надруковано М. Возняком у книзі: «Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник третій. 1951—1952». Харків, Вид-во Харківського державного університету ім. О. М. Горького, 1952,

с. 31—53. Публікація супроводжується невеликою вступною статтею під назвою «Викриття реакційної суті християнської моралі в «Легенді про святого Маріна» Ів. Франка», де поема зіставляється з текстом релігійної легенди на цю тему. В основі легенди лежить «Житіє святои Марины дъвици, иже в мужеском образѣ спасеся», яке стало відомим І. Франкові з рукопису XVIII ст.

Текст житія під назвою «Життя святої Марини-монаха» Франко опублікував у т. V «Апокрифів і легенд» (с. 288—293), а 1910 р. разом з двома іншими апокрифами надрукував його окремою книжечкою під назвою: «Три святі грішниці. Старохристиянські легенди. Переклад з передмовою Івана Франка». У передмові зазначається, що легенда про Марину-монаха, «очевидно, західноєвропейського походження і вводить нас у атмосферу монастирського життя середніх віків».

Роботу над «Легендою про святого Маріна» І. Франко розпочав ще 1897 р., але завершив її лише у 1914 р., про що свідчить авторська примітка під автографом твору (ф. 3, № 233, арк. 54—78). Дописуючи легенду, І. Франко вносив незначні стилістичні поправки в частину, написану 1897 р. Зокрема були поправлені рядки 43, 119, 122. У варіанті 1897 р. вони мали таку редакцію:

р. 43 — Покуса й грішник сих господь щоб спас
р. 119 — Що швидко в землю, наче труп, хилився
р. 122 — Накапав трути, щоб завдать їй муки

Три рядки викреслено зовсім (два після рядка 314, один — після 366). А рядки 51—91 мають ще й інший варіант, який подаємо нижче (ф. 3, № 233):

Нараз почувся гострий стук копит
При самій брамі, і чиїсь-то руки
Застукали рукоятю шаблюки.
Брат-воротар у той час ще не спить.
І спить, не роздягаючися, він звичайно.
Ось чую, він на стук устав негайно,
Ліхтарню взяв, що на столі стояла,
І вийшов з келії. Заведено у нас
На стук дверей не відчиняти сей час,
Не відзиватися,— придверному наука,
Яку нам обережність піддавала,—
А виглянуть віконцем, хто там стука.

Їздців панцирних пара там стояла.
Їх бачачи, придверний запитав:
«Хто ви, і що вас в божий дім приводить
У пізню ніч?» На се з їздців один
Сказав: «Ми християни. Не приходить
Із нами жадне зло, а господин
Могутній нас пригнав, велика є потреба.
Отець мій тяжко ранений у лютім бою
З огнепоклонників невірною юрбою,
І завела сюди, мабуть, нас воля неба».

Не мусив брат-ключар мені се доносити,
Бо всю розмову чув я крізь вікно.
Я вийшов і не дав себе просити,

Та й братія пізнала те одно,
Що треба поспішать, прийняти подорожніх,
Їх примістити в келіях порожніх,
А раненому порятунок дати,
Який в монастирі лиш міг дістати.

Він на коні вже ледве лиш держався,
На наші запити зовсім не відзивався.
А як брати прийшли його з коня зсадити,
Почули, що він весь був кровію облитий.

Подається за автографом.

ОР І СИРЧАН

Половецька історична сага

Вперше надруковано у львівській газеті «Діло», 1915, № 100—105 (20—25.XI).

Автограф поеми (ф. 3, № 233) порівняно з першодруком має деякі стилістичні відмінності, а також іншу назву: «Євшан-зілля. Половецька пригода з р. 1126».

Наводимо різночитання автографа і першодруку.

Автограф	Першодрук
	I, р. 8
Князь *із Дону воду пив*	Князь *шоломом з Дону пив*
	I, р. 92
Се для нього й не *пропаде*	Се для нього й не *пропаще*
	II, р. 31
Що *князів багато наших*	Що *у нас князів багато*
	II, р. 44
Ненастанних війн, розбоїв	*Для тих вічних* війн, розбоїв
	III, р. 19
Зараз мститься виростає	*Думка пімсти* виростає
	III, р. 29
Що не має *собі* цілі	Що не має *в своїй* цілі
	VI, р. 59
Не відмовив Ор нічого	*Ор не відповів* нічого
	VII, р. 14—15
Спільній справі послужити *Не хтять* труси та дурні	*Не хотять спільній служити* *Справі* труси та дурні
	VII, р. 49
В мні чуття та сліз потік	*Чуття в мені* і сліз потік

У кінці автографа є авторська примітка, в якій зазначено дату написання твору: «Початок сеї поеми до рядка 56 написано в р 1899, решту в днях 19—22 вересня 1914».

Зберігся також чорновий автограф перших 56 рядків поеми (ф. 3, № 288), у якому остання строфа має дещо іншу редакцію:

І як довго та сторожа
Там стояла, знали всі:
«Ще у Києві князюе
Мономах, половців бич».

В архіві Франка (ф. 3, № 289) зберігся і детальний коментар до літописного тексту, датований 1915 р., який ліг в основу поеми «Ор і Сирчан». Тут Франко висловлює припущення, що легенду про ханських синів літописець запозичив з якогось давнішого «поетичного джерела», і пояснює причини, які спонукали його взятися за поетичне опрацювання літописного оповідання: «Та коли мати на увазі, що автор, який писав у р. 1201, не міг знати так докладно, що робив Володимир Мономах перед роком 1113 — по тім році наш літопис не згадує вже ані про один похід на половців, а було їх, як можна зрозуміти з Володимирового «Поучення дітям», більше як 20 <...> і коли додати до того, що про похід, після якого половецькі ханенки Отрок і Сирчан розійшлися, не списаний докладно в літописі, ані не згаданий окремо в Володимирському поученні, то мусимо прийти до заключення, що автор літописної записки з р. 1201 мав під руками давніше джерело до історії часів Мономахових. З того, по всій правдоподібності, поетичного джерела взята також половецька сага про половецьких ханенків <...>. Рядки 18—32 — се незвичайна щодо свого складу, походження й поетичної вартості половецька сага, захована в нашім письменстві...»

Подається за першодруком.

«Д і л о» — газета ліберально-буржуазного напряму, згодом буржуазно-націоналістична. Виходила у Львові з 1880 р. до 1939 р.

КОНЧАКОВА СЛАВА

Пригода з літ 1185—1187

Вперше надруковано в газеті «Діло», 1916, № 43, 45—47 (14—18. II).

Зберігся чистовий автограф поеми (ф. 3, № 233, арк. 7—17) з кількома поправками автора та історико-літературний коментар до неї (ф. 3, № 260, арк 1—3).

Порівняно з автографом, першодрук має незначні відмінності; читаючи верстку твору, автор, очевидно, зробив деякі поправки Найважливіші з них:

Автограф	Першодрук
Нам премудро так сказати...	р. 53 — *Так* премудро нам сказаги
Жар до бою аж пала...	р. 76 — *Хіть* до бою аж пала
Хоч пізнать вони *не вміли*	р. 83 — Хоч пізнать вони *не вспіли*

Для розуміння джерел твору важливе значення має Франків історико-літературний коментар до поеми, який тут наводимо повністю. «Отсе поетичне оповідання основане на записках Київського літопису, розуміється, з додатком поетичного вимислу, в значній мірі навіяного вдуманням в оповідання літопису. Не подаю тут усіх записок наших літописів XII в. про Кончака, бо се буде зроблено в моїй статті «Літописна основа «Слова о полку Игоревѣ», написаній у головному при кінці 1914 р. та досі ще не викінченій. Тут подаю лише деякі уступи з літописних записок, що відповідають подекуди головним мотивам моєї поеми. І так під р. 1179 читаємо: [1]

Того же лѣта мѣсяца августа
Придоша иноплеменьници на рускую землю,
Безбожнии измалтянѣ, окаяньнии агаряне,
Нечистии исчадья [половецкия]
[И с ними вождь их] именемь Концак,
Злу началник правовѣрным крестьяном
Дѣлом и нравом сотониным,
Паче же всим церквам [злѣйшии враг],
Идеже имя божие славиться,
Сими же погаными хулиться.

То не реку єдином крестьяном,
Но и самому богу врази,
То аще кто любить врази божия,
То сими что приимуть от бога?

Сий же богостудный Концак
Со єдиномысленьми своими
Приѣхавше к Переяславлю
За грѣхы наша много зла створи крестьяним:
Оних плѣниша, а иныя избиша.
Множайшия же избиша младенѣц (ст. 414—5).

Пропускаю кінець сеї записки, де сказано, що проти половців виступив великий князь київський Святослав та інші князі:

Вѣсть же приимше, половци
Яшася бѣгу опять своею дорогою.
А князи воротишася во свояси.

Ся записка важна була для мене головно як малюнок настрою та морального почуття літописця, можна допустити, що не самого літописця, а й значної часті тодішнього руського загалу, з яким

[1] Тут і скрізь у моїх статтях подаю літописний текст у його, на мій погляд, первісній віршованій формі з моїми поправками та доповненнями (вони скрізь покладені в гранчастих скобках), покликаючися, в браку фотолітографічного видання, яке для Київського та Галицько-Волинського літописів уважаю першим вимогом науки, на видання: «Лѣтопись по Ипатскому списку, издание Археографической комиссии, Санктпетербург, 1871», тим ліпше від інших, що має книжковий формат вісімки та покажчики імен власних, географічних назв та важніших речей, хоч ті покажчики не скрізь бездоганні.

слухано звісток про напади половців та про вчинки Кончака. В такім настрої при живій вірі народу в «сотонинську» силу, що може проявлятися в чоловіці, легко постають саги вроді тих, які я вивів у своїм оповіданні.

Другий, важний для мене, поміщений у просторім оповіданні про пораження Ігоря при Каялі 1181 р., виглядає ось як:

Поганыи же половци побѣдивъше Игоря с братьею
И взяша гордость велику,
И съвокупиша вьсь язык свой на рускую землю,
И бысть у них котора.

Молвяшет бо Кончак: «Пойдем на киевъскую сторону,
Гдѣ суть избита братья наша
И великый князь нашь Боняк».
А Кза молвяшет: «Пойдемь на Семь,
Гдѣ ся осталѣ жены и дѣти
Готов нам, полон собран,
Ємлем же городы без опаса».

И так раздѣлишася на двое:
Кончак пойде к Переяславлю
И оступи город и бишася ту вьсь день.
Володимер же Глѣбович бяше князь в Переяславлѣ,
Бяше же дерз и крѣпок к рати.
Выѣха из города и потче к ним
И по нем мало дерьзнув дружинѣ,
И бися с ними крѣпко.

И обьступиша мнозии половцѣ;
Тогда прочии, видивше князя своего крѣпко бьющеся,
Выринушася из города,
И тако отьяша князя своего,
Язьвен суща треми копьи.

Сий же добрый Володимер язвен,
Труден въѣха во город свой,
И утре мужественного поту своего
За отчину свою.

На вість, що великий князь і інші руські князі йдуть на відступ Володимирові:

То слышавше половци и возвратишася от Переяславля
Идуци же мимо и приступиша к Римови.
Римовичи же затворишася в городѣ
И возлѣзше на забороль [бьяшася крѣпко].

И тако божиим судом летѣста двѣ городници
С людми тако к ратным,
И на прочая гражаны найде страх.
Да которыи же гражанѣ выйдоша из града
И бьяхуться ходяще по римьскому болоту,

То тѣи избыша плѣна;
А кто ся осталь в городѣ, и тѣ вси взяти быша.

Половци же вземше город Римов.
И ополонившеся полона и пойдоша во свояси.
(ст. 435—6)

Пробуваючи в полоні, Ігор довший час, хоч мав намір утекти, не міг зважитися задля трудності втеки. Нарешті, як читаємо в літописі,

Возвратишася от Переяславля половци
И рекоша Игореви думци его:
«Мысль высоку и угодну господеви имѣешь в собѣ,
Ты ищеши няти мужа и бѣжати с ним,
А о семь чему не разгадаєшь,
Оже приѣдуть половцы с войны?
А се слышахом, оже избыти ум князя
И вас и всю Русь
Да не будеть слава тобѣ, ни живота».

Князь же Игорь прииm во сердцѣ съвѣт их
Оупольшася приѣзда их
И возыска бѣжати. (ст. 437—8).

Остатня літописна записка про Кончака коротка та не ясна, як припадкова смерть, міститься під р. 1187:

В тоже лѣто воєва Концак по Р[у]си с половци;
По семь же потиша часто воєвати по Р[у]си
В Черниговьской волости
И на ту осень бысть зима зла вельми,
Такои же в нашю память не бывало николи же
(ст. 439—440)

Що природніше, як уявити собі в таку зиму й Кончакову смерть у часі походу?

Писано д<ня> 14 червня 1915 р.»

У відділі рукописів (ф. 3, № 259) зберігаються вирізки поеми з газети «Діло» (без закінчення), на яких є кілька правок рукою І. Франка. Окремі рядки поет подав у новій редакції. Проте повністю прочитати правки І. Франка не вдалося.

Подається за першодруком.

ІНШІ РЕДАКЦІЇ

ПОЕМА ПРО БІЛУ СОРОЧКУ

Це неопублікований варіант поеми значно коротший і відмінний від опублікованого тексту (див. примітку до «Поеми про білу сорочку»). Зберігається у відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (ф. 1, № 7444).

Подається за автографом.

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ

Абнега́ція — самопожертва
Аспр — дрібна монета

Басару́нок — тут «чайові» гроші
Ба́тяр — гультяй, волоцюга
Безгрунто́вний — непідготовлений (без «грунту»-основи).
Бидля́ — худоба
Бродове́ — плата за проїзд через брід
Бутний — гордовитий, бундючний

Верéня — рядно
Вигоди́ти — догодити
Відно́га — гірський відріг
Ви́лабудатися — вилізти, викрутитися з чогось
Ви́пулив — вип'ялив, витріщив
Ви́торочити — викласти, з'ясувати

Га́вра — логовище, лігво
Гала́й — дурень
Галь-паль — не роздумуючи
Га́чі — штани із доморобного сукна
Гéзде — тут, осьдечки
Гир — тут: лихо, нещастя
Гнеть — негайно
Го́рботка — запаска, частина жіночого одягу

Грань — жар
Грéгіт — скелясте провалля
Гризь, гри́жа — журба, клопіт
Гу́тірка — розмова

Да́ктиль — плід дактилевої пальми
Досто́тний — певний, гочний
Драбу́га — волоцюга, ледар
Дрéгіт — судорога, тремтіння

Жирандо́ля — свічник

Зака́зувати — забороняти
Закапари́ти — тут: зіпсувати, змарнувати
Закасува́ти — відхилити, відкинути
Зашкрумі́ти — зашкварчати
Зби́тки — тут: жарти
Зопиха́ти — тут: розповісти

Ільща́ — світлячок
Інвестиці́йний — від інвестиція — капіталовкладення

Ідь — отрута

Камýз — дрібне бадилля. Стерти на камуз — потрощити
Ки́чера — верх гори

Кле́вець — молоток
Кліть — комора
Кля́вза — гать
Кля́йстер — клей
Ко́вбок — колода
Ковтки́ — сережки
Консеквéнтно — послідовно
Кпи́ти — кепкувати
Кра́са (змія) — плямиста
Кри́пта — заглиблення у печерах-катакомбах для гробниць

Ла́баз — тут: бур'ян
Лагоми́на — ласощі
Ланда́ра — віз
Ла́пка — клітка, мишоловка
Луп'я́р — здирник, шкуролуп
Лю́ка — прогалина

Май — дуже, більше
Манджа́ти — мандрувати
Манліхе́р — рушниця системи Манліхера
Маркітний — зажурений, сумний
Маслосвя́ття — церковний ритуал над хворим під час причастя
Мо́здір — металева ступка, невеличка гармата
Мой — вигук при звертанні до рівних або нижчих
Мо́рес — порядок, лад

Набо́рзі — швидко
Навстрíть — назустріч
Нана́шко — дядько; також — хрещений батько
Насмарува́ти — намазати
Натоло́чити — накласти
На уря́д — на замовлення
Не́ньо — батько
Не я́лося — не личило, не випадало
Ну́та — нота, мелодія

Оба́рінок — бублик
О́сет — рід бур'яну
Ості — риб'ячі кісточки
О́стень — батьківський

Па́дкувати — бідкатися, жалкувати
Паста́ла — солодощі, повидло
Пеня́ — тут: лихо
Перепе́рти — перемогти
Пи́кати — курити, смоктати люльку
Підповіда́ти — підказувати
Пля́стер — скибка, шматок
Пля́цок — корж
По́диння — горище, дно
Поли́ка — слід, знак
Поманджа́ти — піти, почвалати
Поря́дно — міцно, глибоко
Посо́льство — доручення, обов'язок
Пра́жити — лупцювати
Прем — так, наприклад
Пригíстник — подарунок
Публíка — сором
Пуга́р — склянка
Пястр — грошова одиниця

Ре́курс — скарга до суду
Респе́кт — шана
Ре́тязь — завіса для дверей
Риваліза́ція — суперництво
Рінь — дрібне каміння

Сара́ка — бідолаха
Сеге́льби — урвища, пропасті
Сінедріо́н — рада старійшин
Сит — сила, міць
Сікуто́р — виконавець присуду
Слобони́ти — визволяти, звільнювати
Смотоло́ка — телепень, дурень
Сно́чі — вчора ввечері
Сокоти́тися — стерегтися
Спіж — бронза, дзвін
Строп — небесна вись

Та́ма — загата, заслона
Та́мки — там

Тандúта — мотлох, «попрямує на гандиту» — піде торгувати мотлохом
Тарúфа — заборона
Тепенúти — розтоплювати
Терéбінт — назва дерева
Тéртиця — дошка
Тіцький — малесенький
Трáбант — посланець, охоронець
Трафлáти — потрапляти, поціляти
Трібувáти — випробовувати
Трóща — тут: трясовина
Туск — туга, журба

Ýбо — так, бо

Фантóм — привид
Фант — застава, щось заставити
Фабýла — пройдисвіт
Ферт — подібний до букви ф
Форлядýнок — виклик до суду
Фрикáси — м'ясна страва
Фундувáти — пригощати за свій кошт

Хвалáбу — хвала богу
Хляп — ляпас
Хóпта — бур'ян
Хосéн — користь
Хрія — неприємність, клопіт
Хрунь — зрадник, ренегат

Цаль — міра довжини
Цень — дзенькіт
Цвігати — вдаряти, бити
Цитáція — веління, бажання, наказ
Цілéць — тут: очищене біля могили місце
Цюпа — тюремна камера

Чей — мабуть
Чéрес — широкий шкіряний пояс
Чир — губка-гриб, що росте на дереві
Чýра — джура, паж
Чухрій — тюхтій, роззява

Шваба підпустити — збрехати
Шербéт — напій з овочів
Шляхтуз — тут: кінець
Шлюбувáти — присягати
Шпáда — шпага
Шпас — жарт
Шпáяти — нашіптувати сумнів
Шпунт — тут: до решти
Шýлем — будьмо
Шýставль — ковальський фартух

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. І. Франко. Портрет роботи художника З. Павлюха. 1893 . . . . . 4—5
2. Обкладинка збірки І. Франка «Поеми» (1899) 9
3. Сторінка автографа чорнового варіанта поеми І. Франка «Похорон» 56
4. Титульна сторінка поеми І. Франка «Коваль Бассім» (1901) 101
5. Титульна сторінка поеми І. Франка «Мойсей» (1913) 213
6. Титульна сторінка поеми І. Франка «Мойсей» в перекладі російською мовою (1917) 233
7 Сторінка автографа поеми І. Франка «Терен у нозі» 283

ЗМІСТ

ПОЕМИ

Передмова [до збірки «Поеми»] 7
ІСТАР 10
САТНІ І ТАБУБУ 24
ПОЕМА ПРО БІЛУ СОРОЧКУ 31
ПОХОРОН 54
КОВАЛЬ БАССІМ. Арабська казка 90
МОЙСЕЙ 201
ТЕРЕН У НОЗІ 265
ЛЕГЕНДА ПРО СВЯТОГО МАРІНА 287
ОР І СИРЧАН. Половецька історична сага 310
КОНЧАКОВА СЛАВА. Пригоди з літ 1185—87 323

ІНШІ РЕДАКЦІЇ

ПОЕМА ПРО БІЛУ СОРОЧКУ 335

КОМЕНТАРІ 351

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ 378
СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ 381

Академия наук
Украинской ССР
Институт литературы
им. Т. Г. Шевченко

ИВАН
ФРАНКО

Собрание сочинений
в пятидесяти томах

Художественные
произведения

Тома 1—25

Том 5

Поэзия

(На украинском языке)

Друкується за постановою
Президії АН УРСР

Редактори
О. Я. Безпальчук, С. І. Забужко

Художній редактор
С. П. Квітка

Оформлення художника
О. Г. Комяхова

Технічний редактор
М. А. Притикіна

Коректори
М. Т. Кравчук, Г. І. Цибенко

Здано до набору 24 II 1975 р. Підписано до друку 6.II 1976 р. Зам. 6-408. Видавн. № 289. Тираж 50 000. Папір № 1, 84×108$^{1}/_{32}$. Друк. фіз. аркушів 12,0+1 вкл. Умовн. друк. аркушів 20,27. Обліково-видавн. аркушів 20,08. Ціна 1 крб. 45 коп.

Видавництво «Наукова думка»,
Київ, Репіна, 3.

Надруковано з матриць Книжкової фабрики імені М. В. Фрунзе республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, Харків, Донець-Захаржевська, 6/8 на Харківській книжковій фабриці «Комуніст» республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, Харків, вул. Енгельса, 11.